

**T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

140 606

İRAN'IN AZERBAYCAN POLİTİKASI

140 606

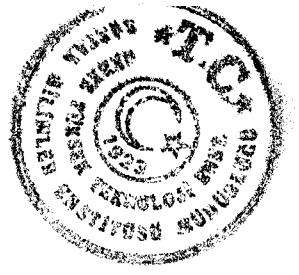
**Yavuz KILIÇ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ ANABİLİM DALI**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Salih AYNURAL**

GEBZE

2003

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Yavuz KILIÇ'ın Yüksek Lisans tez çalışması, G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun **1.7.14/2003** tarih ve **2003/15** sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından Strateji Anabilim Dalı'nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE(Danışman)

: Prof. Dr. Salih AYNURAL

ÜYE

: Prof. Dr. Abdülkadir AKÇİN

ÜYE

: Yard. Doç. Dr. Lütfihak ALPKAN

ONAY

GYTE Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun **1.5.1.7./2003** tarih ve **2003/18** sayılı kararı.

İmza/Mühür

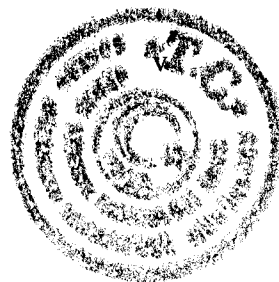
Ö Z E T

Bu tez çalışmasında komşumuz olan ve tarihten gelen köklü ilişkilere sahip olduğumuz İran'ın, yine bizim açımızdan dost ve kardeş bir ülke olan Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı izlediği politika ve bu politikanın sonuçları incelenmeye çalışılmıştır.

İran'ın Azerbaycan Politikası; Güney Azerbaycan Sorunu, Hazar Sorunu, Dağlık Karabağ Sorunu ve İran'ın Rusya ve Ermenistan ile İttifakı, başlıkları altında incelenmiştir.

1991 yılından beri İran'ı en çok korkutan konu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanması ile Güney Azerbaycan'da yaşayan Azeriler'in ayaklanarak, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne katılacağı düşüncesi olmuştur. İran'da yaklaşık 20 milyon Azeri Türkü yaşamakta, fakat İran'da yaşayan Azeriler bir çok alanda haklarından mahrum edilmekte olup bu durum yıllarca İran'a hükmetmiş olan Türkler arasında huzursuzluklara neden olmaktadır. İran, Türkler'in gösterdikleri bu tepkileri İran'dan ayrılma girişimi olarak değerlendirmekte, bu duruma Azerbaycan Cumhuriyeti'nin neden olduğunu iddia etmekte ve Azerbaycan'a karşı hasmane bir politika izlemektedir.

Öte yandan İran, 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile birlikte daha önceden sadece SSCB ile paylaştığı Hazar kıyılarını, başta Azerbaycan olmak üzere dört devletle daha paylaşmak zorunda kalmıştır. 1991 yılından beri Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğunu belirlemeye dair yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Hazar'ın zengin enerji kaynakları başta bu kıyıdaş ülkeler olmak bir çok ülkeyi cezbetmektedir. İran, Hazar konusunda Azerbaycan'a zıt ve uzlaşmaz bir politika izlemektedir. Bu sebeple de iki ülke ilişkileri zaman zaman aşırı şekilde gerilmektedir. Diğer yandan İran Ermenistan ile Azerbaycan arasında anlaşmazlık konusu olan Dağlık Karabağ konusunda da, bölgedeki çıkarları çerçevesinde Ermenistan'ı desteklemiş ve arabuluculuk girişimleri Azerbaycan aleyhine sonuçlanmıştır. İran böylelikle bölgede Ermenistan karşısında Azerbaycan'ı sıkıştırmak istemiştir. Ayrıca İran bölgedeki çıkarları çerçevesinde Azerbaycan'la çeşitli problemleri olan Ermenistan ve Rusya ile de işbirliği içine girerek Azerbaycan'ı zor duruma düşürmeye çalışmıştır.

SUMMARY

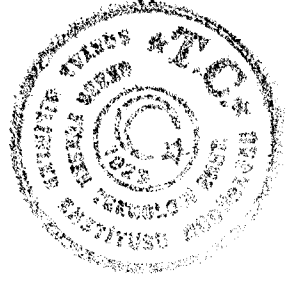
In this study, it is tried to examine the policy of Iran, which is our neighbour and we have long years relations, against Azerbaijan which is our friend and has the same roots with us.

The policy of Iran against Azerbaijan is tried to explain under four titles; The Problem Of South Azerbaijan, The Caspian Sea Problem, The Nogorno Karabakh Problem and The Cooperation Between Iran-Russia and Armenia

When Azerbaijan Republic has declared its independence in 1991 Iran has been afraid of breaking up because of the fact that it thinks that South Azerbaijan wants to leave from Iran in order to join to Azerbaijan Republic. In Iran appromixetely 20 million Azeri Turks have been living nowadays but the rights of this minority is not given by the goverment of Iran. This condition causes unhappiness among the Azeris whom had leaded Iran along time in the history. Iran thinks that the meaning of Turkish people's reaction is the sign of the aim of breakig up from Iran and it thinks that the cause of this condition is Azerbaijan Republic and by the reason of the fact that Iran's policy against Azerbaijan is unfriendly

On the other hand after breaking up of SSCB, Iran has to share the shores of the Caspian Sea with four countries. Since 1991 there has been no aggrements among five countries to make abvious that Caspian is a sea or a lake. The rich resources of Caspian basin attracks very much attention to this region. About Caspian, Iran has an unacceptable policy against to Azerbaijan. Because of this reason the relations between two countries sometimes get stretched

At the same time Iran has supported Armenia during the Nogorno Karabakh problem which caused the war between Armenia and Azerbaijan. The peace making attempts of Iran has ended with the loss of Azerbaijan. In this way Iran wants to make difficult position for Azerbaijan opposite of Armania in the region. And than Iran has been in cooperation with Russia and Armania which have some problems with Azerbaijan to create a diffucult position for Azerbaijan in the region.

TEŞEKKÜR

Daha Polis Akademisi'nde öğrenci iken bile en büyük amaçlarımdan biri ileride güzel ve bana hitap edebilecek bir bölümde yüksek lisans yapmaktı. Mezuniyet, görev, askerlik derken bu amacıma ancak 2001 yılında ulaştım ve şu anda benim açımdan oldukça zorlu geçen iki yıl sonunda yüksek lisans eğitimimin sonuna gelmiş bulunuyorum.

Bana çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Salih AYNURAL başta olmak üzere bize ders veren bütün hocalarıma teşekkürü bir borç biliyorum.

Ayrıca yüksek lisans eğitimim sırasında benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen babam Yüksel KILIÇ ve kardeşim Gamze KILIÇ'a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca amirliğini yaptığım Önleyici Hizmetler Büro Amirliği idari kısmında görevli tüm arkadaşlarıma da yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

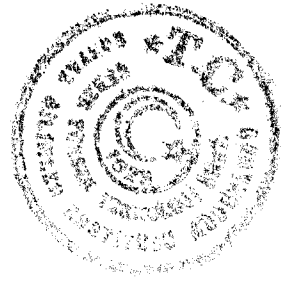
sayfa

ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi

GİRİŞ	1
-------	---

1.AZERBAYCAN VE İRAN'IN BÖLGESEL DURUMU İLE İRAN'IN AZERBAYCAN ALGILAMASI	3
--	---

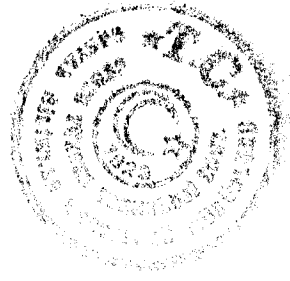
1.1. Azerbaycan ve İran'ın Coğrafi Konumu	3
1.2. Azerbaycan ve İran'ın Tarihi Gelişimi	4
1.3. İran'ın Etnik Yapısı	13
1.3.1. Türkler	14
1.3.1.1.Azeriler	14
1.3.1.2.Türkmenler	14
1.3.1.3.Kaşkaylar	15
1.3.1.4.Afşarlar	15
1.3.1.5.Kaçarlar	16
1.3.1.6.Şahsevenler	16
1.3.1.7.Karadağlılar	16
1.3.1.8.Karapapaklar	17
1.3.1.9.Kengerlular	17
1.3.1.10.Karayiler	17
1.3.2. Kürtler	17
1.3.3. Beluciler	19
1.3.4. Lurlar	19
1.3.5. Araplar	20
1.4. İran'ın Azerbaycan Algılaması	21

2.GÜNEY AZERBAYCAN SORUNU**24**

2.1. Güney Azerbaycan'da Modern Fars Milliyetçiliği Dönemi	24
2.1.1. Modern Fars Milliyetçiliği'nin Amacı ve Özellikleri	25
2.1.2. İran'da Gelişimi ve Güney Azerbaycan'da Uygulanması	26
2.2. Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri	30
2.2.1. Settarhan ve Hiyabani Dönemi	30
2.2.2. Pişeveri ve Milli Hükümet Dönemi	31
2.2.3. Şeriatmedari ve İran İslam Devrimi	35
2.2.3.1. Halk Müslüman Hareketi	35
2.2.3.2. Halk Müslüman Hareketi Sonrası	39
2.3. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İlanından Sonra Güney Azerbaycan Sorunu	42
2.3.1. İran ile Azerbaycan Cumhuriyeti İlişkilerinin Başlaması ve Gelişmesi	42
2.3.2. İran'ın Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Karşı Uyguladığı Politikalar	44
2.3.3. İran'ın Azerbaycan'a Karşı Tavrının Etkileri	46

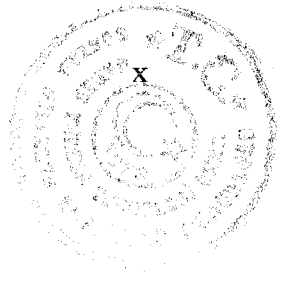
3.HAZAR SORUNU**52**

3.1. Hazar Denizi ve Hidro Karbon Rezervleri	52
3.2. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sorunu	55
3.2.1. Hazar Denizi İle İlgili Anlaşmalar	56
3.2.2. Statü Sorunundaki Belirsizlikler	57
3.2.2.1. Sorunun Ortaya Çıkışı	57
3.2.2.2. Sorunun Gelişimi	59
3.2.2.3. Hazar Deniz mi Göl mü?	63
3.3. Hazar'ın İran ve Azerbaycan'a Göre Stratejik Önemi	65
3.3.1. Azerbaycan	65
3.3.2. İran	68
3.4.Hazar'da Gerginlik ve Son Durum	72
3.4.1. Hazar'da Kriz	72

3.4.2. Hazar'da Son Durum	76
3.5. Hazar ve Türkiye	78
4.DAĞLIK KARABAĞ SORUNU	82
4.1. Dağlık Karabağ Sorunu'nun Ortaya Çıkışı	82
4.1.1. 1988 Yılına Kadar Dağlık Karabağ Bölgesi	82
4.1.2. 1988 Yılı Sonrası Karabağ'da Durum	86
4.2. İran'ın Dağlık Karabağ Meselesinde Azerbaycan'a Karşı İzlediği Politikalar	88
4.2.1. İran'ın Arabuluculuk Girişimlerinin Başlaması ve Amacı	88
4.3.2. Arabuluculuk Girişimlerinin Sonuçları	90
5.İRAN'IN ERMENİSTAN VE RUSYA İLE AZERBAYCAN'A KARŞI KURDUĞU İTTİFAK	93
5.1. İran'ın Ermenistan ile Azerbaycan'a Karşı İttifakı	93
5.1.1. İran'ın Ermenistan ile Olan İşbirliğinden Amaçları	93
5.1.2. İki Ülke İlişkilerinin Gelişimi ve Bugünkü Durum	94
5.2. İran'ın Rusya Federasyonu ile Azerbaycan'a Karşı İttifakı	99
5.2.1. İran'ın Rusya Federasyonu ile Olan İşbirliğinden Amaçları	99
5.2.2. İran-Rusya İlişkilerinin Gelişimi ve Bugünkü Durum	102
6.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	108
7.KAYNAKLAR	120

ÖZGEÇMİŞ

TABLÖLAR DİZİNİ

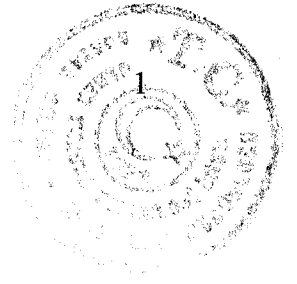
Tablolar

sayfa

1.1. Hazar Bölgesi Ülkeleri'nin İspatlanmış, Olası, Toplam Petrol ve Gaz
Rezervleri

54

GİRİŞ

Bu tez çalışmasından amaç; sınır komşumuz olan ve uzun yıllardır Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya gibi jeopolitik önemi çok yüksek bir bölgede rekabet içinde olduğumuz İran'ın, yine geçmişten gelen din, dil ve ortak etnik kökene sahip olduğumuz ve Kafkaslar'da Türkiye açısından çok büyük önem arz eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı yürüttüğü politikanın nedenlerini ortaya çıkarıp inceleyerek, bu politikanın geleceği ve bunun Kafkaslar'a ve Türkiye'ye yansımaları ile ilgili tespitlerde bulunmaktır.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; İran ve Azerbaycan'ın coğrafi durumu ve tarihi geçmişine değinilecek, ayrıca İran'da yaşayan azınlıklar ile İran'ın Azerbaycan'ı algılamasından bahsedilecektir.

İkinci Bölümde; İran'ın Güney Azerbaycan Sorunu incelenecektir. Bu bölümde bölgenin geçmişi, bölgede İran'ın uyguladığı politikalar ve Güney Azerbaycan Türkleri'nin bağımsızlık çabaları anlatılarak, sorunun bugünkü durumu ve İran – Azerbaycan ilişkilerindeki yeri ve önemine değinilecektir.

Üçüncü bölümde ise; İran-Azerbaycan ilişkilerinde Hazar Sorunu'ndan bahsedilecektir. Hazar Sorunu'nun başlaması ve gelişimi, Hazar'la ilgili yapılan anlaşmalar ve Hazar'ın İran ve Azerbaycan açısından stratejik önemine değinilerek, Hazar'ın Türkiye açısından öneminden bahsedilecektir.

Dördüncü bölümde; İran ve Azerbaycan açısından Dağlık Karabağ Sorunu'na değinilecektir. Öncelikle bölgenin tarihçesi verilerek, Dağlık Karabağ Sorunu'nun 19. ve 20.yy'larda ortaya çıkış nedenleri ile bu günkü durumuna değinilecek, ayrıca İran'ın bu sorun ile ilgilenme amaçları ve arabuluculuk girişimleri anlatılacaktır.

Beşinci bölümde ise; İran'ın Azerbaycan'a karşı Ermenistan ve Rusya ile geliştirdiği bölgesel ittifaktan bahsedilecektir. Bu bölümde İran'ın Ermenistan ve Rusya ile girdiği ittifaklar ayrı ayrı ele alınarak, bu ittifaklara giriş sebepleri ve buralardan beklentileri ile bunun Azerbaycan'a yansımaları açıklanmaya çalışılacaktır.

Altıncı ve son bölümde ise; genel bir değerlendirme yapılarak, İran'ın Azerbaycan'a karşı yürüttüğü bu politikanın geleceği, ayrıca bölgeye ve Türkiye'ye yansımaları üzerinde durulacaktır.

1.AZERBAYCAN VE İRAN'IN BÖLGESEL DURUMU VE İRAN'IN AZERBAYCAN ALGILAMASI

İran'ın Azerbaycan politikasının oluşumunda iki ülkenin ortak coğrafi konumu ve tarihi geçmişinin büyük etkisi vardır. Bu bölümde İran ve Azerbaycan'ın coğrafi durumu ve tarihi geçmişi incelenecek, ayrıca İran'da yaşayan azınlıklara değinilerek, İran'ın Azerbaycan'ı algılamasından bahsedilecektir.

1.1.Azerbaycan ve İran'ın Coğrafi Konumu

Azerbaycan'ın yüzölçümü 86.600 km², nüfusu ise 8.081.000 civarındadır (Ülke Raporu,2001,s.8-9).

Çok stratejik bir öneme sahip olan Azerbaycan, 1828 Türkmençayı Anlaşması ile Güney ve Kuzey Azerbaycan olarak ikiye ayrılmıştır. Güney Azerbaycan günümüzde İran İslam Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunmaktadır, Kuzey Azerbaycan ise bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'dir. Azerbaycan; kuzeyde Dağıstan Muhtar Cumhuriyeti, kuzeybatıda Gürcistan, güneybatıda Ermenistan, güneyde İran Azerbaycan'ı ve Nahçıvan vasıtasıyla Türkiye arasında bulunan, zengin bir tarım ve sanayi ülkesidir. İran'ın doğusunda 825 km boyunca Hazar Denizi uzanmaktadır (Aras,2001,s.1).

Azerbaycan arazi yapısı olarak oldukça dağlıktır. Ülkenin yaklaşık %50'si dağlarla kaplıdır, bununla birlikte Azerbaycan topraklarının %40'ı ovadır. Cumhuriyet'in topraklarında 8400 kadar irili ufaklı akarsu, 250 kadar da göl bulunmaktadır (Aras,2001,s.2).

İran ise 1.648.000 km²'lik yüzölçümü ve 66 milyonluk nüfusu ile Asya'nın en büyük devletleri arasındadır. İran'ın kuzeyinde Ermenistan, Azerbaycan, Hazar Denizi ve Türkmenistan, doğusunda Afganistan ve Pakistan, batısında Irak ve Türkiye, güneyinde ise Basra Körfezi ve Umman Denizi yer almaktadır (B. Larousse,1996,s.5748).

İran dağlarla çevrili yüksek bir yayla görünümündedir. İran'ın kuzeyinde Elburz dağları yükselir, güney batısında ise Zagros dağları yer alır. Bu dağlar İran ile Irak'ı birbirinden ayırmaktadır. İran'ın kuzey ve doğu kesminde iki büyük çöl vardır. Bunlar kuzeyde Kebir Çölü, doğuda ise Lut çölüdür (Görsel,1985,s.425).

1.2.Azerbaycan ve İran'ın Tarihi Gelişimi

Avrupa'yı, Asya'yı ve Ortadoğu'yu birbirine bağlayan ticaret yollarının üzerinde bulunması, ayrıca dünyanın en eski keşfedilmiş hidro-karbon rezervlerine sahip olması Azerbaycan'ın stratejik değerini sürekli olarak artırmış ve Azerbaycan yüzyıllar boyunca; Rus, Osmanlı ve Pers İmparatorlukları arasındaki çatışma ve çekişme sahalarından biri olmuştur.

Türkler'in Kafkasya Bölgesi'ne gelmesi, Saka-İskit (M.Ö.III.y.y) dönemine kadar uzanmakta olup, bu göç Oğuz Türkleri'nin kitleler halinde bu bölgeye gelip yerleşmesi ile devam etmiştir.

MS.642'de başlayan Arap seferleri sonucunda Azerbaycan Türkleri'nin büyük çoğunluğu İslamiyet'i seçerek Müslüman olmuş ve daha sonraki dönemlerde; Selçuklular, İldenizliler, İlhanlılar, Safeviler, Avşarlar ve Kaçarlar gibi çeşitli devletlerin hakimiyeti altında yaşamışlardır (Aras,2001,s.2).

Safeviler, 1450'li yıllardan itibaren bölgede etkin güç haline gelmek ve Azerbaycan topraklarını ele geçirmek amacıyla harekete geçmiş ve bu çabaları 1501 yılında sonuç vererek Tebriz, Safevi Devleti'nin başı ve aslında bir Türk olan İsmail Safevi tarafından ele geçirilip başkent yapılmıştır. Safevi Devleti kısa bir sürede

sınırlarını büyüterek, Osmanlı İmparatorluğu'na rakip bir güç olarak tarih sahnesine çıkmıştır.

1470'li yıllarda Osmanlılar ile Akkoyunlular arasında başlayan savaşlar, Akkoyunlular'ın ortadan kalkması ile bir Osmanlı-Safevi savaşına dönüşmüş ve aralıklarla 1639'daki Kasr-ı Şirin Anlaşması imzalanana kadar devam etmiştir. Azerbaycan toprakları sürekli olarak bu büyük ve yıkıcı savaşların meydana geliş alanı olmuştur. Bu dönemde Safeviler'in ellerinden kaybettikleri toprakları yakarak kullanılmaz hale getirme taktiği olan "Yakılmış Toprak" taktiği ve diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgeye düzenlediği seferler sonucunda Azerbaycan toprakları harap edilmiştir (Nesipli, 2001,s.136).

Uzun yıllar İktidarda kalan İran Türkleri tarafından yönetilen Azerbaycan bölgesi, petrolün öneminin anlaşılması ve bu bölgede keşfedilen büyük zengin petrol yataklarına paralel olarak 19.yy. ilk yarısından itibaren Ruslar tarafından aşamalı olarak işgal edilmiştir (Aras,2001,s.2).

Ruslar, Büyük Petro döneminden itibaren yayılmacı bir politika izleyip, doğu-güney ekseninde bulunan bir çok ülkeyi işgal ederek kendi topraklarına katmışlardır. Özellikle güney ekseninde uyguladıkları politika sıcak denizlere açılmak amacını güttüğü için Ruslar, Basra Körfezi'ne ve Azerbaycan topraklarına göz dikmiştir. Ruslar, Çariçe II. Katerina döneminde, İran Devleti'nin içinde bulunduğu kaos ortamından istifade ederek, önce Gürcistan'ı himayesi altına alıp sonra da Gence'ye doğru hücum etmişlerdir. Bu bölgede bazen Ruslar'ın bazen de İran ordusunun galibiyeti ile sonuçlanan çatışmalar yaşanmıştır. Fakat Kaçar'lar 1813'te Ruslar ile "Gülistan Sulh Anlaşması'nı" imzalamak zorunda kalmışlardır. Bu anlaşmaya göre; Gürcistan, Derbend, Bakü, Şirvan, Şeki, Gence, Karabağ ve Talış'ın bir kısmı Ruslar'a verilmiştir(İnaf,2001,s.3).

Ruslar, Gülistan anlaşmasının daha mürekkebi kurumadan anlaşmaya aykırı davranmaya başlamış, anlaşmada sınırlar belirlenmediği için sürekli olarak sınırlarını genişletmiş ve ilerletmiştir. Ayrıca Yermolof isimindeki Rus sefiri, Rus ordusunun

Horasan'dan geçmesini temin maksadı ile İran devletine gönderilmiş, fakat Şah bu talebi reddetmiş bunu bahane eden Ruslar, Gökçe Gölü'nün etrafını ele geçirmiştir. Abbas Mirza isimli İran komutanı 5.000 bin kişilik bir ordu ve bir topçu alayı ile Aras nehrini geçerek Şuşa kalesini zaptetmiş, Şah'ın, Mededof'un ordusuna karşı gönderdiği oğlu Mehmet Mirza ise mağlup olmuştur.

İran Ordusu'nun yaşadığı ağır mağlubiyetler ve bunun yanısıra müttefiki olan Fransa'nın ihaneti sonucu İran Devleti, Ruslar ile ikinci bir anlaşma daha imzalamak zorunda kalmıştır. Şubat 1828'de Güney Azerbaycan'ın Türkmençay kentinde aynı adla anılan anlaşma imzalanmıştır (İnaf,2001,s.4).

Türkmençayı anlaşması ile; Aras'ın kuzeyinde kalan Revan (Erivan), Nahçıvan ve Gence Ruslar'a, Aras nehrinin güneyinde kalan ve Azerbaycan topraklarının 2/3'ünü oluşturan bölge İran'a bırakılmıştır (Aras,2001,s.2).

1828 yılında İran ve Rusya arasında imzalanan Türkmençay Anlaşması ile Azerbaycan'ın bugünkü güney sınırları belirlenmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında, Rusya'daki komünist ihtilalin getirdiği bağımsızlık rüzgarına kapılan Azeriler, 1918'de Mehmet Emin Resulzade liderliğinde "Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ni" kurmuşlar fakat bu rüzgar kısa sürmüş, Rusya ihtilalden sonra da eski yayılmacı politikasını devam ettirerek SSCB'ni oluşturma planları çerçevesinde, 1920'de ordusuyla Azerbaycan Cumhuriyeti'ni işgal etmiş ve Azerbaycan'ı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği saflarına katmıştır. Azeriler ancak 1980'li yılların sonunda Mihail Gorbaçov tarafından uygulanan "Glasnost" ve "Prestroika" politikaları sonucunda SSCB'nin dağılmasıyla, 30 Ağustos 1991 tarihinde egemenliklerini yeniden kazanarak, 18 Ekim 1991'de bağımsızlık ilan etmişlerdir

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Devlet Başkanlığı'na eski Komünist Parti Genel Sekreteri Ayaz Muttalibov seçilmiştir. Muttalibov, 1990'ların başında Ermenistan ile Azerbaycan arasında ortaya çıkan Dağlık Karabağ meselesi sırasında yetersiz kalmış, bunun sonucu olarak da 1992 Mart ayında istifa

etmiştir. Fakat bu durumdan memnun olmayan bazı gruplar Muttalibov'u Mayıs ayında yeniden iktidara getirmişlerdir.

Muttalibov iktidarı yeniden ele aldığında ilk iş olarak önceden planlanan seçimleri askıya almış ve bütün siyasi çalışmaları yasaklamıştır. Buna tepki olarak Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) harekete geçmiş ve karşı bir hareket organize ederek iktidara gelmeyi başarmıştır.

Ebulfeyz Elçibey 1992 yılında yapılan seçimlerde ülkenin ikinci devlet başkanı olarak seçilmiştir. Fakat 1993 yılında yapılan darbe sonucu Elçibey ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Darbe sonrasında Haydar Aliev Devlet Başkanlığı'nı ele geçirmiştir.

Azerbaycan'ın Ermenistan ile 1990'ların başından beri sürdürdüğü savaş, Azerbaycan ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dış dünyaya ve ekonomik pazarlara açılmaya çalışan Azerbaycan sürekli olarak savaşın ağırlığını hem ekonomik hem de siyasi yönden hissetmiştir.

Bu dönemde Azerbaycan, GUUAM adıyla bilinen bir alternatif bölgesel oluşuma da öncülük etmiştir. Bu birliktelik Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldovya arasındaki ekonomik işbirliği imkanlarının geliştirilmesi amacıyla 1996 yılında oluşturulmuş ve bu birliğe daha sonraları Özbekistan'da dahil olmuştur. Bu oluşumun amacı; Rusya'nın, Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleri üzerinde daha fazla güçlü olmasını sağlayacak politikalar geliştirmesini ve bunları uygulamasını önlemek olmuştur.

Azerbaycan'daki petrol kaynaklarının zenginliği Avrupa ülkeleri ile Amerika'nın bu ülkeye olan ilgisini daha da artırmıştır. Özellikle Amerika'da Ermeni lobisinin etkin olmasından dolayı Amerika uzun bir süre Azerbaycan ile olan ilişkilerinde sert bir politika izlerken, daha sonra ki yıllarda Azerbaycan'daki petrol

ve doğal gazla ilgilenen Amerikalı ve Avrupalı şirketlerin yaptıkları lobi faaliyetleri sonucu A.B.D.'nin bu ülkeye olan politikasında belirgin bir yumuşama gözlenmiştir.

1996 yılının Nisan ayında Azerbaycan, Avrupa Birliği ile 1999 yılında yürürlüğe giren Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasını imzalamıştır. Özellikle İngiltere, Azerbaycan'da faaliyet gösteren petrol şirketlerinin de baskısıyla Azerbaycan ile olan diplomatik ilişkilerini güçlendirmiş ve mevcut durumdan elinden geldiği kadar yararlanmaya çalışmıştır. Azerbaycan Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Sağlık Örgütü gibi birçok uluslararası kuruluşun üyesidir (Karaca,2001,s.4). Azerbaycan'da, 1998 yılında 5 yıllık bir süre için yeniden devlet başkanı seçilen Haydar Aliev iktidarda bulunmaktadır.

İran'da ise ilk çağda Hazar Denizi'nin güneyinde Medler, İran Körfezi'nin kuzeyinde ise Persler yaşamış, ülke üzerinde ilk önce Medler egemenlik kurmuştur. Med Kralı Kiyaksar M.Ö. 612 yılında Asur Krallığını yıkarak, Yukarı Mezopotamya'yı ele geçirmiş ve merkezi Ekbatan olan büyük bir imparatorluk kurmuştur.

M.Ö. 550'de egemenlik Medler'den Persler'e geçmiş, Pers imparatorluğu I.Darius zamanında en görkemli günlerini yaşamıştır. Persler; Anadolu'yu, Mezopotamya'nın tamamını ve Mısır'ı ele geçirdikleri gibi Boğazlar'dan geçerek Balkanlar'a bile uzanmışlar ayrıca İskitler ve Yunanlılar ile savaşmışlardır. Ön Asya'daki İran egemenliği Büyük İskender'in ortaya çıkışına kadar sürmüştür.

İskender M.Ö. 331'de İran ordusunu yenerek bütün İran'ı ele geçirmiştir. İskender'in ölümünden sonra İran, Selefkiler'in payına düşmüş ancak yabancı olan Selefkiler'in doğudan batıya uzanan İran'ı ellerinde tutmaları zor olmuştur. Partlar ayaklanmış ve İran'ın büyük bölümünü Selefkiler'den geri almışlardır. Beş yüzyıl süren Part egemenliği döneminde İran taht kavgaları ile çalkalanmış, bu arada Roma İmparatorluğu ile de savaşmıştır. M.S. 226'da eski hükümdar ailesinden I.Ardeşir ayaklanarak tahtı ele geçirmiş ve böylece İran'da Sasaniler dönemi başlamıştır (Görsel,1985,s.426). İran'ın yeniden güçlü bir devlet olarak ortaya çıkışı Sasani

İmparatorluğu döneminde gerçekleşmiş, Sasaniler kurdukları devlet ile Ortadoğu ve Anadolu bölgelerinde Romalılar ile komşu olmuşlardır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi ile ortaya çıkan Bizans İmparatorluğu döneminde de Sasaniler güçlü bir devlet olarak varlıklarını sürdürmüşler ve Bizans'ı yenerek Karadeniz kıyısındaki topraklara sahip olmuşlardır. Sasani-Bizans çekişmesinden yararlanan Araplar ise yeni dinleri İslamiyet'in verdiği güçle Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinde yayılma şansı elde etmişlerdir (Çeçen, 1999,s.344). Bunun sonucu olarak da dört yüzyıl süren Sasani Devleti İslam Arap orduları tarafından yenilgiye uğratılmıştır. (Kadisiye Savaşı, 637-Nihavend Savaşı, 642) Araplar'ın gelişi ile İranlılar hem dinlerini (Zerdüş dini) hem de bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir. Fakat İran'da Arap egemenliği fazla uzun sürmemiştir.

İran'da sırayla; Samanoğulları, Selçuklular, Moğollar ve Timur İmparatorluğu egemen olmuşlar, İran ancak 14.yy'da Safeviler'le bağımsız bir devlet haline gelmiştir (Görsel,1985,s.426).

15.yy'ın sonlarında Safevi Devleti'nin en önemli hükümdarlarından biri olan Türk asıllı Şah İsmail, Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırmış ve İran Şahı unvanını almıştır. Şah İsmail 1510'a doğru Irak'tan Horasan'a ve Bakü'den Basra Körfezi'ne dek uzanan refah düzeyi yüksek, geniş bir devlet kurmuştur. Bu devlet kendisinden 1250 yıl önce Sasaniler'in yaptığı gibi gerçek bir İran Milliyetçiliği'ne dayanmıştır. Şah İsmail Sasaniler döneminden farklı olarak bütünü ile Persler'e özgü bir dinin bulunmadığı İran'da Şiiliği devletin resmi dini yapmış ama İran'ın Anadolu'da Şiiliği yayarak siyasi nüfuz alanını genişletme çabaları Osmanlılarla Safevileri karşı karşıya getirmiştir. Osmanlılar ile Safeviler arasında yapılan Çaldıran savaşını kazanan Yavuz Sultan Selim Güneydoğu Anadolu'daki egemenliğini sağlamlaştırmış bundan sonra ki dönemde ne Şah İsmail ne de I.Tahmasp Osmanlı Devleti'ne karşı başarı sağlayabilmiştir.

Safeviler zamanında Pers ülkesi en parlak dönemini 17.yy başlarında I.Abbas döneminde yaşamıştır.(1587-1629) Asfi ve II. Abbas'ın döneminde ise zayıf

yönetimden dolayı devlet siyasi açıdan gerilemiş ve bu dönemde İran'ın öbür ucunda yaşamakta olan Afganlar, Safevi Devleti'ne karşı ayaklanmışlardır.

Afganlilar 18.yy'ın başlarında İran'da kesin başarı sağlamışlar, Kandaharlı Emir Mir Mahmut 1709'dan itibaren Safevi Devleti'ni yıkarak, Şah unvanını almış ve böylece Safevi Hanedanı'na son vermiştir.

İran üzerindeki Afgan egemenliği fazla uzun sürmemiştir. Horasan sınırlarında yaşayan bir Afşar Türk'ü olan Nadir, tüm Horasan'ı işgal ettikten sonra İran'ı ele geçirip, II.Tahmasp'ı yeniden tahta çıkarmak için İsfahan'a girmiş ve son Şah III.Abbas'ı (1736) devirmiştir. Fakat Nadir Şah tahtı II.Tahmasp'a bırakmayarak kendisi Şah ünvanı ile tahta çıkmıştır.(1736-1747)

Nadir Şah hızla fetihlere girişmiş ve Azerbaycan ve Doğu Anadolu'daki birkaç kenti Osmanlı'dan geri almıştır. Bu dönemde Nadir Şah Afgan istilasından yararlanarak Ruslar'ın ele geçirdiği Hazar eyaletlerinde yeniden egemen olmuş, Afganlıları kendi ülkelerine geri sürdükten sonra, Afganistan'ı da işgal etmiştir. 1738'deki Panipat savaşını kazanan Nadir Şah Hindistan'a girmiş ve Delhi'ye kadar ilerlemiş, Hint-Türk İmparatorluğu'nun yönetimini İran'a bağlayan Nadir Şah 1747 yılında öldürülmüştür.

Yaklaşık 50 yıl süren yönetim boşluğu yaşanan İran'da bir Türk boyu olan Kaçarlar'ın önderlerinden Ağa Muhammet Şah, Kaçarlar'ı birleştirip Kaçar Hanedanı'nı kurduktan sonra, 1786'da Tahran'da kendini kral ilan etmiştir. Kısa sürede büyük başarılar gösteren Muhammed Şah'ın Ruslar'la yaptığı bir savaş sırasında ölümünün ardından, İran ülkesi İngiliz ve Ruslar'ın birbirleri ile çatışan emellerine teslim olmuştur.

Ülke 1920'li yıllara kadar İngilizler ve Ruslar arasında kıran kırana bir nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Bu dönemde Ruslar, İngilizler ve de Fransızlar ülkenin imkanlarını kendi çıkarları için kullanmaya çalışmışlar, bundan da en büyük zararı İran görmüştür. 1828 yılında ki Türkmençay Anlaşması ile ülke; kuzeyi

Ruslar'da güneyi İngilizler'de kalacak şekilde parçalanmış, fakat bu parçalanma da anlaşmazlığa çözüm olamamış, bunun üzerine 1907 yılında İngilizler'le Ruslar arasında İran iki nüfuz bölgesine ayrılmıştır.

21 Şubat 1924'de Rıza Han, komutasındaki Kazaklar'dan kurulu bir alay ile darbe yapmış ve yeni bir hükümet kurmuştur. Rıza Han Aralık 1925'te Şah ilan edilmiş ve 25 Nisan 1926'da Rıza Şah Pehlevi adıyla tahta çıkmıştır. Şah ülkenin birliğini gerçekleştirmeye çalışmış ve bir reform siyaseti izlemiştir. 1933'te Anglo Iranian Company ile İran çıkarlarına uygun bir petrol anlaşması yapmış, İran, İngiliz ve Ruslar'dan kurtulmak için Almanlar'a yönelmiştir.

1941'de İngiltere ve SSCB, Alman etkisini azaltmak ve Basra Körfezi'nden SSCB'ne kadar uzanacak uygun bir hat kurmak için İran'ı işgal etmişlerdir. Büyük devletlerin baskıları sonucu, Rıza Şah Pehlevi Eylül 1941'de oğlu Muhammet Rıza Şah Pehlevi lehine tahttan feragat etmiştir.

İran 1942'de iktisadi kaynaklarını ve topraklarını İran'ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü güvence altına alan SSCB ve İngiltere'nin hizmetine vermiştir. 1945'te İran'da yaşayan Azeriler'in büyük bir bölümü ayaklanarak Milli Hükümeti kurmuş, ayrıca 1946 yılında ülkede yaşayan Kürtler, Mahabad Cumhuriyeti adı altında bir cumhuriyet ilan etmişlerdir. Bu iki devlette çok kısa bir süre sonra İran tarafından yeniden topraklarına katılmıştır.

Yabancı müdahaleler İran'da yeni bir milliyetçi hareketin doğmasına ve Musaddık yönetimindeki Ulusal Cephe Partisi'nin gelişmesine neden olmuştur. 1951 'de Başbakan Razmara'nın öldürülmesinden sonra çıkan isyanla Musaddık iktidara gelmiştir. Musaddık parlamentodan İran petrolünün millileştirilmesi yönünde bir karar çıkartmış ve İngiltere karşıtı bir siyaset izlemeye başlamıştır. 13 Ağustos 1953'te Şah, Musaddık'ı görevden almış, bunun üzerine halk Şah'a karşı ayaklanarak, Şah'ı ülkeyi terk etmeye zorlamıştır. Şah bir kaç gün sonra geri gelerek Musaddık'ı tutuklatmıştır. Böylelikle İran'ın büyük ülkelerle olan ilişkileri normalleşmiştir (B.Larousse, 1996, s.5749-5755).

İran'ın son egemen gücü olan Pehlevi Hanedanı baskı düzeni kurduğu için halk kitleleri tarafından sevilmemiş ve desteklenmemiştir. Şah yönetimi tam olarak kişisel diktatörlük şeklinde devam etmiş ve hiçbir şekilde ülkenin geleceğine yönelik iyileştirmeler yapılmamıştır. İran devleti Şah'ın kişisel malı hüviyetine girince, İran'da halk ve yönetim arasındaki uçurum büyümüş ve bu durum belirli bir süreç içerisinde Şah yönetiminin yıkılmasına giden yolu açmıştır. Çok güçlü bir ordu ve polis örgütünün yardımı ile ayakta kalma çabaları da İslam devrimine giden yolu kesmemiştir (Çeçen, 1999,s.344).

1955-1978 yılları arasında demokratikleşme karşıtı bir politika izleyen Şah, İran'ı CENTO'ya üye yaparak Amerikan yanlısı bir politika izlemiştir. Ocak 1978'de bu tarihten 15 yıl önce İran'dan sürülen Şii toplumunun ruhani lideri Ayetullah Humeyni'ye karşı hakaret dolu bir makalenin yayınlanması, Kum kentinde bir protesto gösterisine yol açmış, Savak kalabalığa ateş açarak yaklaşık 100 kişinin ölümüne neden olmuştur. Bu olaydan sonra protesto gösterileri artarak devam etmiştir.

8 Eylül 1978'de sıkıyönetim ilan edilmiş, fakat bu da gösterileri durduramamıştır. Olayların giderek büyümesi üzerine 16 Ocak 1979'da Şah İran'ı terk etmiş Şubat ayının başlarında Humeyni sürgün olarak yaşadığı Fransa'dan İran'a geri dönmüş ve Tahran'da kahraman olarak karşılanmıştır. 1 Nisan 1979'da referandumla İslami Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra da İran'daki olaylar durulmamıştır. 1979 yılı Kasım ayında İran'daki Amerikan büyükelçiliği çalışanları Humeyni yanlısı öğrenciler tarafından rehin alınmış, rehineler 444 gün sonra serbest bırakılmıştır. Bu arada Amerikan silahlı güçlerinin yaptığı rehine kurtarma operasyonu fiyasko ile sonuçlanmıştır. 1979 yılı aralık ayında Humeyni taraftarları ile İran'da yaşayan ve İran'daki Türkler üzerinde büyük bir güce sahip olan Ayetullah Şeriatmedari taraftarları arasında Güney Azerbaycan'da kanlı çarpışmalar meydana gelmiş, bu çarpışmalar İran yönetiminin kanlı zaferi ile sona ermiştir.

Yine 1980 yılının eylül ayında İran ile sınır komşusu olan Irak arasında savaş çıkmış çok büyük kayıplara neden olan savaş 6 Ağustos 1988’de iki ülke arasında imzalanan Ateşkes Anlaşması ile son bulmuştur.

Ayetullah Humeyni 3 Haziran 1989’da ölmüş ve Ali Hamaney İslam Cumhuriyeti’ne “Fakih” seçilmiştir. Başkomutan ve Parlamento Başkanı olan Haşimi Rafsancani, Ali Hamaney’in yerine 28 Temmuz 1989’da Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

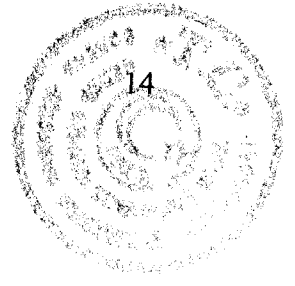
Irak’ın Kuveyt’i işgalinin yarattığı uluslararası elverişli ortam sayesinde İran işgal altındaki son topraklarına da kavuşmuştur.(1990) Buna rağmen savaşın başından beri sürdürdüğü silahlanma çabalarını azaltmamış ve hala hızla sürdürmektedir (B.Larousse,1996,s.5749-5755).

1.3. İran’ın Etnik Yapısı

Bilindiği üzere İran; Persler, Türkler (Azeriler, Türkmenler, Kaşkaylar, Afşarlar, Kaçarlar, Şahsevenler, Karadağlılar, Karapapaklar, Karayiler...vs) Kürtler, Araplar ve Beluciler’den oluşmaktadır (Nesipli,1998,s.25).

İran, 66 milyonluk nüfusu ile Orta Doğu’nun en büyük nüfusa sahip ülkelerinden birisidir. Kürtler, Türkmenler ve Beluciler sünnidir. Ayrıca İran’da Hristiyan, Musevi ve Bahai olan dini azınlıklar da yaşamaktadır. İran’daki Müslümanlar’ın yaklaşık olarak %80’i Şii’dir ve İran anayasasına göre; İran bir din devletidir.

Görüldüğü üzere İran’da büyüklü küçüklü bir çok etnik azınlık yaşamaktadır. Başka bir deyişle İran “Etnik bir İmparatorluktur.” İran’da yaşayan azınlıkların bazıları kısaca şunlardır.

1.3.1. Türkler

1.3.1.1. Azeriler

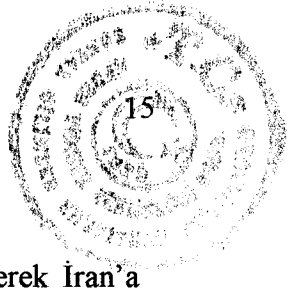
İran'daki sayıları 15 ile 20 milyon arasında değişen Azeriler'in durumu Kürtler'den farklılık göstermektedir. Kürtler gelişmemiş ve politik merkezden uzak bölgelerde yaşarken, Azeriler stratejik öneme sahip, Tahran'a yakın mesafede olan kuzey batı İran'da yaşamaktadır. Ayrıca başkent Tahran'da da milyonlarca Azeri yaşamaktadır. Azeriler'in büyük bölümü Şii'dir (Hrw,1997,s.2). Şah İsmail döneminden beri Türkler İran'da iktidara sahip olmuştur. İran'da bugün güçlü konumdaki bir çok din adamı da Azeri kökenlidir.

İran'daki Azeri Türkleri, bu bölgeye 7'nci ve 11'nci yüzyıllarda gelmiş olan Türkler'in soyundandır. İran'daki Türkler arasında konuşulan Türkçe, Kafkaslar'da konuşulan Türkçe ile yakından ilişkilidir. İran'daki Türkler ile Azerbaycan'daki Türkler, Oğuz diyalektiğini konuşmaktadırlar. Oğuz diyalektiği kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmakta kuzey aksanı Azerbaycan Cumhuriyeti'nde, güney aksanı ise Güney Azerbaycan'da kullanılmaktadır (İran Year Book,1993,s.1).

Bugün İran'da Azeriler'e eğitim ve kültürel alanlar başta olmak üzere pek çok alanda ayrımcılık ve baskı yapılmaktadır. Azeriler özellikle okullarda Azeri dilinin çocuklara öğretilmediğinden ve üniversitelere Azeri dili bölümlerinin kurulmadığından yakınmaktadırlar.

1.3.1.2. Türkmenler

Türkmenler, Doğu Oğuz lehçesi ile konuşan Türk asıllı bir etnik azınlıktır. Aynı diyalekt Türkmenistan'da da konuşulmaktadır. İran'ın Türkmen Sahra ve Gorgan bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bu bölge aynı zamanda İran'ın Türkmenistan ile sınır olduğu bölgedir ve kuzeyde Atrak nehrinden, batıda Hazar Denizi'ne, doğuda Kuçan dağlarına ve güneyde Gorgan nehrine kadar uzanmaktadır.

İran Türkmenleri M.S. 550 yılından itibaren kabileler halinde gelerek İran'a yerleşmişler ve o günden beri bu bölgede yaşamaktadırlar. Kökenleri Orta Asya Türkleri'ne dayanmaktadır. Türkmenler'in yaşadıkları bölge 1885 yılında Rusya, İran ve Afganistan arasında paylaşılmıştır. İran'da dokuz tane Türkmen aşireti vardır. En önemli aşiretler Kuklanlar ve Yamoteler'dir. Kuklanlar doğu ve merkezi Türkmen Sahrası'nda yaşamaktadırlar. Yamoteler iki büyük klana ayrılmaktadırlar (Atabaylar ve Caferbaylar) Türkmen nüfusu yaklaşık olarak 1,5 milyon civarında tahmin edilmekte olup Türkmenler'in büyük çoğunluğu Sünni-Hanefi'dir (İran Year Book,1993,s.2).

1.3.1.3. Kaşkaylar

Kalabalık bir Türk topluluğu olan Kaşkay Türkler'i Güney İran'ın Fars eyaletinde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Yarı göçebe bir hayatı tercih etmelerinden dolayı kışı İran Körfezi'nin yakınındaki bir bölgede, yazı ise kuzey İsfahan eyaleti çevresinde geçirmektedirler.

Kaşkay Türkleri 55 civarında soy ve boya ayrılmış olup en büyükleri; Farismadan, Amale, Kaşkuli, Darreşuri, ve Şeşbuluki boylarıdır. Kaşkaylar 'ın şiveleri Azeri Türkçesi'ne çok yakındır ve sayıları 500.000-600.000. arasındadır (Caferoğlu,1988,s.65).

1.3.1.4. Afşarlar

Oldukça kalabalık Türk halklarından birisidir. İran içerisinde çok dağınık bir alanda hayatlarını devam ettirmektedirler. Afşar boyları Moğol istilasından kaçarak, Azerbaycan'a göç etmiş, bunların bir kısmı Şah İsmail tarafından İran sınırlarını korumak amacıyla Horasan eyaletine yerleştirilmiştir. Bir dönem Nadir Şah sayesinde Afşar Türkleri İran'ın yönetimini ele almışlar fakat Nadir Şah'ın ölümü ve meydana gelen karışıklıklardan sonra İran yönetimi Kaçar Türkleri'ne geçirmiştir.

Afşar Türkleri daha çok dağlık bölgelerde yaşamakta olup (Caferoğlu,1988, s.66) bu gün ki sayıları yaklaşık 350.000. civarındadır (B. Larousse,1996,s.5754).

1.3.1.5. Kaçarlar

Az sayıda olmalarına rağmen İran devletini uzun bir süre yönetmişlerdir. Ana vatanları Türkistan'dır. Bir zamanlar Suriye sınırları yakınında bir yerde oturan bu Türk boyu 14.ve15. yy'larda İran'a göç ederek bu bölgeye yerleşmişlerdir. 1400'lü yıllarda Timur'un ağır baskıları sonucu kısa bir süre Türkistan'a geri dönmek zorunda kalmışlardır.

Timurlular'ın hakimiyeti sarsılınca, Kaçarlar'la akraba olan ve Akkoyunlular'ın lideri Hasan Bey devlet hakimiyetini ele almış, bu sayede Kaçar Türkleri İran'da kuvvetlenmiştir. Kaçarlar 1700'lü yılların sonlarından 1900'lü yılları başına kadar İran'da yönetime sahip olmuşlardır.

Kaçar Türkleri bu gün İran'da Sovar-Şaku ve Mazenderan eyaletinde yaşamaktadırlar ve genel olarak hayvancılıkla uğraşmaktadırlar (Caferoğlu,1988, s.67). Sayıları 70.000-80.000 civarındadır (Öztürkler,2001,s.2).

1.3.1.6. Şahsevenler

Taşdıkları ad uzun bir süre Türk halkının milli adı olmaktan ziyade, İran devlet idaresince sadece siyasi bir terim olarak kullanılmıştır. Şahsevenler İran tahtının en emin koruyucuları sayılmıştır.

Yaşadıkları bölge güneyde Savelan dağlarının eteklerine, batıda Karasu ırmağı boyuna kadar uzanan, bu gün ki İran Azerbaycanı'nın kuzey-doğu bölgesidir. Şivece Azeri Türkçesi'nin bir ağzı konuşulmaktadır (Caferoğlu,1988,s.68). Sayıları 450.000-500.000 civarındadır (Öztürkler,2001,s.3).

1.3.1.7. Karadağlılar

Kültür ve gelenek bakımından Şahsevenler ile bir çok ortak özelliğe sahiplerdir. İran'ın Karadağ bölgesinde yaşamaktadırlar. Karadağ bölgesi tamamıyla dağlık bir

bölge olup, geçit vermez bir sahadır. Çoğunlukla yerleşik hayata geçmiş ve ziraat ile uğraşmaktadırlar. Sayılar 100.000 civarında tahmin edilen Karadağlılar tıpkı Şahsevenler gibi Azeri Türkçesi'nin bir ağızını konuşmaktadırlar (Caferoğlu,1988, s.69).

1.3.1.8. Karapapaklar

Son zamanlarda Kuzey Azerbaycan ile Gürcistan sınırları içinde yaşayanları tamamen Türkiye'ye göç ederek, Kars ve Muş illerinde iskan edilmişlerdir. İran topraklarında yaşayanlar ise 1800'lü yıllardaki Rus-İran savaşları sırasında bu bölgeye gelip yerleşmişler, zamanın İran genel valisi olan Abbas Mirza, Karapapaklar'ı Sulduz eyaletine yerleştirmiştir.

Bugün Karapapaklar, Sulduz eyaletinde yaşamaktadırlar. Karışık bir etnik çevrede yaşamalarına rağmen dillerini ve geleneklerini terk etmemişlerdir(Caferoğlu,1988,s.69). Sayıları 60.000 bin civarındadır (Öztürkler,2001,s.3).

1.3.1.9. Kengerlular

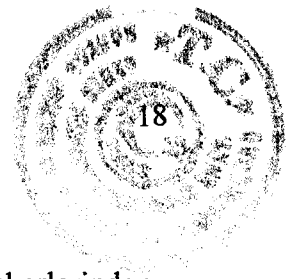
Kengerlular Tahran kentinin Veramin ve Kum bölgelerinde yaşamaktadırlar. Sayıları 40-50 bin civarındadır (Caferoğlu,1988,s.70).

1.3.1.10. Karayiler

İran'ın Horasan eyaletinde yaşamaktadırlar (Caferoğlu,1988,s.71). Sayıları 65.000 bin civarındadır (Öztürkler,2001,s.3).

1.3.2.Kürtler

İran'ın batısı ve kuzey batısında Türkiye ve Irak ile komşu olan sınır bölgesinde yaklaşık 5 ile 8 milyon arasında Kürt yaşamaktadır. Ayrıca Kürtler'in sayısı petrol endüstrisinin geliştiği, büyük iş fırsatlarının sağlandığı İran'ın güneybatısında sürekli olarak artmaktadır (Hrw,1997,s.1).

Kürtler, İran'ı işgal eden Sovyetler Birliği'nin desteği ile İran askerlerinden silah ele geçirerek, Aralık 1945'te Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Bu ayaklanma Kürtler'in ilk ayaklanması değildir. Daha önceleri 1880 yılında Kürtler merkezi hükümete karşı ayaklanmışlardır. Mahabad Kürt Cumhuriyeti 1946 yılında Rus ordularının İran'dan çekilerek Kürtler'in arkasındaki desteklerini çekmeleri sonucu İran tarafından yeniden ilhak edilmiştir.

Siyasi Kürt grupları, Şah Rıza Pehlevi'yi deviren ve İmam Humeyni'yi iktidara getiren devrimi önemli ölçüde desteklemişlerdir. Çünkü Şah, Kürtlere otonomi verilmesine ve bu bölgelerin İran'ın kontrolünden çıkmasına karşı çıkmış, bunun aksine Humeyni ve yandaşları devrim öncesinde Kürtlere kendilerini desteklemeleri şartıyla, devrim sonrasında otonomi sözü vermiştir. Fakat bu söz hiçbir zaman yerine getirilmemiştir. Çünkü İran yönetimi farklı bir kültüre ve dile sahip Kürtleri kolaylıkla dış güçler tarafından manipüle edilebilecek etnik azınlık olarak görmüştür (İran Year Book, 1993, s.1).

Yeni hükümetin Kürt grupları ile olan balayı fazla uzun sürmemiştir. 1980'in ortalarından itibaren Kürtler ile İran güvenlik güçleri arasında zaman zaman büyük çatışmalar meydana gelmiş ayrıca bu dönemde bir çok Kürt yakalanarak idam edilmiştir.

İran-Irak savaşı sırasında Kürtler Irak'ın yanında yer almamışlar, fakat İran'ı da desteklememişlerdir. Ayrıca savaş süresince Kürtler'in yaşadıkları bölgeler savaş meydanı haline gelmiş ve bir çok sivil Kürt bu olaylar sırasında ölmüştür. Sivil halk silahlı çatışmaların asıl kurbanı haline gelmiştir. Mc Dowell'e göre; 1980-1992 yılları arasında 270'den fazla Kürt köyü boşaltılarak tahrip edilmiştir. Sadece 1993'te Kürt gruplarla çıkan çatışmalar sırasında 113 Kürt köyü bombalanmıştır. Savaşın sona ermesinden sonra bu bölgede yaşayan Kürtler, İran yönetiminden yıkılan köylerini yeniden inşa etmek için para yardımıyla bulunmasını istemişler, fakat hükümet bu parayı bölgedeki Kürt nüfus yoğunluğunu seyreltmek için bu yöreye göç etmeye teşvik edilen Kürt olmayan göçmenlere dağıtmıştır (Hrw, 1997,s.5).

1.3.3. Beluciler

Beluciler, Afganistan ve Pakistan sınırı yakınlarında güney İran'da oturan Sünni Müslüman azınlıktır. Belucistan 1959 yılında varılan bir anlaşma sonucu İran ile Afganistan arasında ikiye bölünmüştür. Önemli şehirleri Zahedan, Zabol, İranshahr ve Saravan'dır (İran Year Book,1993,s.2). Sayıları yaklaşık 1,5 milyon civarındadır.

Beluciler 11.y.y.'da Selçuklular'ın etkisi ile Kerman'dan Makran'a göç etmişlerdir. Hiçbir zaman bir devlete sahip olmamışlardır (İran Year Book,1993,s.2). Beluciler, İran'daki en fakir ve en az gelişmiş azınlık grubudur. Kaçakçılık özellikle de son yıllarda bu bölgeden yapılan uyuşturucu kaçakçılığı başlıca gelir kaynağı haline gelmiştir.

Beluciler, Sünni-Hanefi olmalarından dolayı Şii yönetim tarafından ayrımcılığa uğradıklarından yakınmaktadırlar. Ayrıca Beluciler ekonomi, kültür ve eğitim alanında da ayrımcılık yapıldığını iddia etmektedirler. Beluciler'in iddialarına göre; İran yönetimi Beluciler'i yurtlarından ayırarak, çöl bölgelerine zorla sürmekte, yerlerine de Beluci olmayan azınlıkları getirerek, bunlara iş ve yerleşim imkanı sağlamaktadır.

İran'ın, Beluci dil ve kültürünü baskı altına almasının sebebi; bu bölgede Belucistan isimli bir devletin kurulması endişesidir. Bu sebeple Muhammed Rıza Şah okullarda Beluci dilinin kullanılmasını ve etnik orijinli kıyafetler giyilmesini yasaklamıştır. Beluci dilinde gazete ve dergi basılması önemli bir suç olarak kabul edilmiştir. Uzun yıllardır bu bölgeye yapılan İran yönetimi destekli göçler sonucu bu gün Beluciler'in en büyük kentlerinden biri olan Zanedan'ın nüfusunun %40'ı Beluci olmayanlardan oluşmaktadır (Hrw,1997,s.2).

1.3.4. Lurlar

Lurlar, asıl olarak Luristan ilinin güneybatısındaki dağlık bölgede yaşayan bir grup İranlı'dır. Lurlar'ın, Kürtler ile aynı etnik kökenden geldikleri

zannedilmektedir. Luri dili eski İran dilinden etkilenmiş olup Kürtçe'ye yakındır. Dört tane asli Lur grubu vardır. Bunlar Bala Garideh, Delfan, Selseleh ve Tarhan'dır. Sayılarının kesin olmamakla birlikte 1 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir (İran Year Book, 1993, s.2).

1.3.5.Araplar

Araplar, İran'ın güneybatısında İran Körfezi'nin doğu kıyısında yer alan Kuzistan eyaletinde yaşamakta olup nüfusları iki milyon civarındadır. Araplar'ın büyük çoğunluğu Şii'dir.

Bazı tarihçiler ilk Arap kabilelerin İran'ın Kuzistan bölgesine milattan hemen sonra ki yüzyıllarda göç ettiklerini iddia etmektedir. Muhtemelen bu grup Arap yarımadasından gelmiştir. İran'daki en önemli ve en büyük Arap kabilesi olan Bani-Kaab; Minoo adası, Khorramshahr bölgeleri ve Karun nehrinin iki yakasında ikamet etmektedirler. Araplar Arapça konuşmaktadırlar fakat etnik karakterlerini kaybetmişlerdir.

Arap milliyetçilerine göre; İran'daki İslami rejimin Araplar'a davranışları, daha önceki rejimin davranışlarından farklı gelişmemiştir. Arapça ilk okulda öğretilmemekte, sadece orta okullarda ikinci dil olarak okutulmaktadır. Kuzistan valisi bir Arap değildir ve ayrıca bürokrasinin tepesinde bulunanlar arasında Araplar'ın sayısı çok azdır (Hrw, 1997, s.3).

Görüldüğü üzere İran'da yaşayan etnik azınlıklar arasında İran yönetimine karşı büyük bir hoşnutsuzluk hüküm sürmektedir. Eğer bu azınlıklardan herhangi biri ayaklanırsa, bu durum diğer azınlıklarında bağımsızlık ateşini yakacak ve İran'ın parçalanmasına neden olabilecektir.

İran devleti bu tür bir ayaklanmayı ülkede en büyük azınlık olan Azeri Türklerinden beklemekte ve bölgesel politikalarını bu temelde geliştirmektedir. İran dış ve iç politikalarını geliştirirken, Azerbaycan meselesini öncelikli unsur

olarak gözönünde tutmakta ve ona göre hareket etmektedir. Bu sebeple Azerbaycan, İran'ın Kafkaslar politikasının merkezini teşkil etmektedir (Can,2001,s.42).

1.4. İran'ın Azerbaycan Algılaması

İran'ın Azerbaycan'a karşı takındığı tavrı anlamak için öncelikle Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından İran'ın Kafkaslar politikasında yaptığı değişikliklerin nedenlerini incelemek gerekmektedir.

İran, 1990'lı yıllara gelindiğinde ardı ardına gelen iki önemli olayın etkisiyle yeni politikalar oluşturmak zorunda kalmıştır. Bu olaylardan birincisi; SSCB'nin dağılarak, Orta Asya'da ve Kafkaslar'da çoğunluğunu Türk kökenli cumhuriyetlerin oluşturduğu yeni bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkması, ikincisi ve daha önemlisi ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını yeniden kazanması olmuştur. Özellikle ikinci olay, İran için büyük önem arz etmiştir. Çünkü İran sınırları içerisinde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ki Azeri nüfusun yaklaşık iki katı kadar Azeri yaşamaktadır. Bu sebeple kurulan bu yeni cumhuriyetin İran'da yaşayan Azeriler için bir çekim alanı oluşturma ihtimali ortaya çıkmıştır (Özcan,2000,s.52).

Bunun yanı sıra SSCB'nin dağılmasıyla birlikte İran'ın Rusya ile olan kara sınırları ortadan kalkmış, bağımsızlığını kazanan devletler ile yeni sınırlar ortaya çıkmış ve bu durum İran için kendi ideolojisini yayabileceği bir ortam oluşturmuştur. İran'ın bölge ile olan kültürel ve tarihi bağları her türlü yakınlaşma için önemli fırsatlar sağlamıştır (Bayır ve Aslanlı, 2001,s.48).

İran yönetimi ortaya çıkan bu durumdan bölge ile olan tarihi, kültürel ve dini bağlarını kullanarak uluslararası alandaki yalnızlığından kurtulmak ve bölgesel bir güç olmak için yararlanmaya çalışmıştır.

İran, bu tarihten itibaren faaliyete geçmiş, karşılaştığı fırsatları kullanarak ve ortaya çıkabilecek tehlikeleri göze alarak bölgede etkin hale gelmeye çalışmıştır. Bu dönemde İran, Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri'ne olan coğrafi yakınlığını en

önemli koz olarak kullanmış, cumhuriyetler için kendi altyapısını kullanarak, dış dünyaya açılan bir köprü olabileceğini de vurgulamıştır (Aras,2001,s.238). Bu çerçevede İran hükümeti 1992 Kasım ayında Orta Asya ülkeleri ile kültürel işbirliği anlaşmalarına imza atmıştır (Manaz,1999,s.222).

Ayrıca İran 1980'lerden beri devam eden; çevre ülkelere kendi rejimini ihraç politikası çerçevesinde, yeni ortaya çıkan çevre ülkeleri etkileyerek, kendi çevresinde koruyucu ve aynı ideolojiye sahip bir kuşak oluşturmaya çalışmıştır. Bu dönemde İran, özel olarak Kafkaslar'la ilgilenmiş, Orta Asya'yı ise pek fazla önemsememiştir. İran'ın Kafkaslar'ı daha fazla önemsemesinin sebebi; bu bölgenin İran'a sadece fırsatlar ve imkanlar sunması değil, aynı zamanda kendi etnik yapısından kaynaklanan risk ve tehlikeleri de belirgin bir şekilde ortaya çıkarması olmuştur.

Bu dönemde başta Azerbaycan Cumhuriyeti olmak üzere bir çok Türk devletinin ortaya çıkması kendi sınırları içerisinde önemli oranda Türk'ü barındıran İran açısından potansiyel bir tehdit olarak görülmeye başlamış ve bu doğrultuda özellikle Azerbaycan, İran'ın tehdit algılamasının merkezinde yer almaya başlamıştır (Bayır ve Aslanlı, 2001,s.48).

İran, Azerbaycan politikasını sürekli olarak Fars Milliyetçileri'nin ortaya attığı; "Azerbaycan'ın, 1812 ve 1828 Rus-İran savaşları sonucunda İran'dan ayrıldığı" teorisi üzerine oturtmuştur. Bu teoriye göre; İran'dan ayrılmış bir parça olan Azerbaycan'ın İran ile tarihi, dini ve kültürel bağları mevcuttur. İran tarihinin bir parçası olan Azerbaycan, aynı zamanda İran'ın Uygarlık Havzası içinde de bulunmaktadır. Başka bir ifade ile Azerbaycanlılar da İranlı'dırlar.

Azerbaycanlı'ların, İranlı oldukları iddialarının altında bunların Türk olmadıkları varsayımı yatmaktadır. Fars Milliyetçileri'ne göre; Azerbaycan'da yaşayan Azeriler; Türk değil, Azeri'dir. Bu varsayıma göre Azeriler de Türkler gibi ayrı bir ırktır. İran yönetiminin de desteklediği bu iddia ilk kez bir Azerbaycan Türkü olan Ahmet Kesrevi tarafından ortaya atılmıştır.

Bu iddiayı ortaya atanlara göre tarihte hiçbir zaman Kuzey Azerbaycan bölgesi Azerbaycan olarak adlandırılmamıştır. Sadece bu günkü Güney Azerbaycan bölgesi Azerbaycan olarak geçmiştir. Kuzey Azerbaycan'a Azerbaycan adı ilk kez 1918'de Azerbaycan devletinin ilk kurucusu ve Ruslar tarafından işgal edilene kadar yöneticisi olan Mehmet Emin Resulzade tarafından verilmiştir. İranlı Fars Milliyetçileri'ne göre; Kuzey Azerbaycan'a Azerbaycan adını verilmesinin sebebi, Türk Milliyetçileri'nin Türkiye'nin desteği ve yardımını da alarak İran'ı parçalamak ve Birleşik Azerbaycan'ı kurmak istemeleri olmuştur (Bayır ve Aslanlı,2001,s.49).

Bütün bu anlatılanların ışığında; İran yıllardan beri bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kendi topraklarını parçalamayı amaçlayan bir tehdit unsuru olarak algılamakta ve politikalarını bu çerçevede geliştirmektedir.

2.GÜNEY AZERBAYCAN SORUNU

Güney Azerbaycan Sorunu yaklaşık yüzyıldır İran'ın en önemli sorunlarından birisini teşkil etmektedir. İran bu sorunu ortadan kaldırmak için her türlü yolu kullanmışsa da başarılı olamamış, Güney Azerbaycan Sorunu günümüze kadar devam etmiştir.

Bu bölümde İran'ın Azerbaycan politikasının bel kemiğini oluşturan Güney Azerbaycan Sorunu incelenerek, öncelikle İran'ın Fars Milliyetçiliği çerçevesinde bu bölgede uyguladığı politikalardan bahsedilecek, Güney Azerbaycan Türkleri'nin bu politikalar karşısında ortaya koydukları tepkilere ve girdikleri bağımsızlık mücadelelerine değinilecek ayrıca Güney Azerbaycan Sorununun günümüz İran-Azerbaycan ilişkilerindeki rolü ve önemi anlatılacaktır.

2.1.Güney Azerbaycan'da Modern Fars Milliyetçiliği

Dönemi

Güney Azerbaycan Sorunu'nun ortaya çıkışı 1828 yılında İran ile Rusya arasında imzalanan Türkmençayı anlaşmasına kadar uzanmaktadır. Bu anlaşma ile Azerbaycan'ın kuzeyi Ruslar'da, güneyi ise İran'da kalmıştır.

20.yy'ın başlarına kadar İran'ın bu bölgesinde önemli bir sorun meydana gelmemesine rağmen, Kuzey Azerbaycan'da yaşayan Azeriler Rusya tarafından büyük baskı görmüş ve bunun sonucu olarak da Çarlık Rusyası'nın devrilerek yerini Bolşevik iktidarının almasıyla birlikte ayaklanarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Kuzey Azerbaycan'da yaşayan Azeriler'in bağımsızlıklarını kazandığını gören Güney Azerbaycan Azerileri de bağımsızlıklarını elde etmek için ayaklanmışlar ve böylelikle İran açısından günümüze kadar süren Güney Azerbaycan Sorunu ortaya çıkmıştır.

Bu doğrultuda İran, Güney Azerbaycan Sorununu ortadan kaldırmak ve tek bir millet oluşturmak için Modern Fars Milliyetçiliği politikasını ortaya koymuş ve yaklaşık yüzyıldır aynı politikayı sürdürmektedir.

2.1.1.Modern Fars Milliyetçiliği'nin Amacı ve Özellikleri

İran'da 1924'ten sonra ki dönem Modern Fars Milliyetçiliği dönemi olarak bilinmektedir. Asıl amacı İran milli kimliğini Fars milliyetçiliği çerçevesinde, Fars milli kimliği olarak kabul ettirmek olan Modern Fars Milliyetçiliği, batıyı örnek almış ve İslam karşıtı bir düşünce yapısı geliştirmiştir.

1924 yılında Kaçar Hanedanı, Rıza Şah Pehlevi tarafından İngilizler'in yardımı ile devrilmiş ve Modern Fars Milliyetçiliği İran'da iktidarı ele geçirmiştir. Modern Fars Milliyetçiliği İran'a batının girmesini önlemek amacıyla ortaya çıkmışsa da, zaman içinde batı taraftarı bir çizgide gelişimini sürdürmüştür (Bayır,2001,s.6).

Modern Fars Milliyetçiliği'nin temelleri Mirza Feth Ali Ahundzade, Mirza Aga Han Kirmani, Abdurrahman Talibof ve Musteşaruldövel Tebrizi tarafından atılmıştır. Modern Fars Milliyetçiliği'nin teorik temellerini atanlardan, Mirza Aga Han Kirmani hariç diğerleri Türk'dür. Aslında sadece İranlılık anlamında ortaya çıkan Modern Fars Milliyetçiliği'nin gelişimi Mirza Mülkum Han ile yeni bir aşamaya girmiştir (Bayır,1999,s.105).

Mirza Mülkum Han 1833'te İsfahan kentinde Ermeni bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Fars Milliyetçiliği'nin orjininden saparak, özellikle Türk ve İslam karşıtı bir ideoloji haline gelmesinde Mirza Mülkum Han'ın çok önemli katkıları olmuştur. Deyim yerinde ise Mirza Han Modern Fars Milliyetçiliği'ni bu günkü haline getirmiştir.

Mirza Han tarafından yeniden oluşturulan Modern Fars Milliyetçiliği'nin teorisyenlerine göre; Bütün İran halkları Ari ırktandır. Fakat zaman içinde bu halklardan bazıları kendi özlerinden ayrılarak başka dilleri ve kültürleri benimsemişlerdir. Örneğin; Azerbaycan'da yaşayan halk bu bölgeye yapılan Türk

kavimlerinin göçlerinden dolayı zaman içerisinde Türkleşmiştir. Azeriler, Türkçe konuşmalarına rağmen etnik köken olarak Türk değil, ayrı bir ırktandırlar. Ayrıca Modern Fars Milliyetçileri, İslam dinini ve Arap ırkını da İran'da yaşayan Türkler'den sonra en büyük tehlike olarak görmüşlerdir.

2.1.2. İran'da Gelişimi ve Güney Azerbaycan'da Uygulanması

Yukarıda bahsedilen temeller üzerinde inşa edilmiş olan Modern Fars Milliyetçiliği; 1924'te İngilizler'in yardımı ile İran ordusunda görevli ve anne tarafından Azerbaycan Türkü, baba tarafından Farslı olan Rıza Pehlevi'nin, Kaçar Hanedanı'nı devirmesi ile iktidara gelmiştir. Rıza Şah Pehlevi uyguladığı politikalarla Fars milliyetçilerinin isteklerini iktidara taşımış ve daha fazlasını gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Modern Fars Milliyetçiliği kısa zamanda İngiliz emperyalizminin maşası haline gelmiştir. Modern Fars Milliyetçiliği gelişme sürecinde; Masonluk, Hindistan'da yaşayan Fars kökenli Pers oligarşisi, Siyonist çevreler ve Ermeni Taşnak Teşkilatı tarafından desteklenmiştir (Bayır,1999,s.109-111).

Fars milliyetçiliği kendine ilk hedef olarak Güney Azerbaycan'da yaşayan ve ülkenin yaklaşık 1/3'lük nüfusunu oluşturan, aynı zamanda yüzyıllar boyunca İran'ı yöneterek ülkenin kaderini elinde tutmuş olan Türkleri seçmiş ve politikasını ilk olarak Güney Azerbaycan bölgesinde uygulamaya koymuştur.

İran'ın kuzey batısında yer alan (İnaf,2001,s.2) Güney Azerbaycan; Edebil, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Zencan ve Hamadan eyaletleri ve Astara arazisinden müteşekkil nüfusunun çok büyük oranını Azeri Türkleri'nin oluşturduğu bir bölgedir (Nesipli,1998,s.27).

Azerbaycan, 1828 Türkmençay anlaşması ile Rusya ve İran arasında bölüşüldükten sonra, Kuzey Azerbaycan kendisinden dinsel, dilsel, kültürel ve tarihsel olarak yabancı bir ortama düşmüş ve değişime uğramış, buna rağmen Güney

Azerbaycan'da sosyal ve kültürel açıdan 19.yy sonlarına kadar köklü değişimler yaşanmamıştır.

Bunun sebebini Kuzey Azerbaycan'ın kurucusu olan M.E.Resultzade 1912 yılında şöyle açıklamıştır;

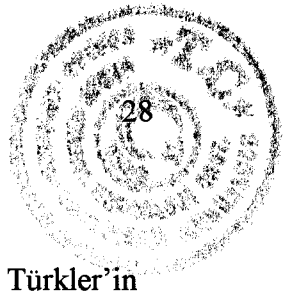
” İran'da Türkler, ne Rusya'da olduğu gibi mahkum, ne de Türkiye'de olduğu gibi hakim millettir. İran Türkleri, asıl İranlı olan Farslarla hukukta eşit vatandaş statüsünde bulunmaktadır. Aynı haklarla, aynı ayrıcalıklara sahiptir, yabancılık söz konusu değildir. Şii'lik İran Türkleri'ni o kadar Farslaştırmıştır ki, şimdi onlar kendilerini Türkleşmiş Farşlılar yani aslen İranlı olarak görmektedirler. “

Kısacası İran'da Türkler uzun yıllar boyunca kendilerini Farşlılardan farklı görmemiş ve İran'ı vatanları olarak sahiplenmişlerdir.

Kaçar Hanedanlığı döneminde Güney Azerbaycan'a büyük önem verilmiştir. Bu dönemde Güney Azerbaycan sanayi ve ticaret alanında öne çıkmış, İran'ın can damarını teşkil eden bir merkez haline gelmiştir. Uzun yıllar Kaçar Hanedanı'nın veliahtları kendilerini ülke yönetimine hazırlamak için bu bölgede vali olarak görev yapmışlardır (Bayır,1999,s.110).

İran 19.yy. sonlarında yarı koloni haline düşmüş ve eski ihtişamını kaybetmiştir. İran Türkleri Farslarla beraber, hatta onlardan daha kararlı bir şekilde bu yarı koloni yapıdan kurtulmak ve yeniden eski günlere dönmek için bütün halkı, İngiliz ve Rus imparatorluklarına karşı mücadeleye çağırmışlardır. İşte Modern Fars Milliyetçiliği'nin temellerinin atıldığı yıllarda bu döneme rastlamaktadır (Nesipli, 2001,s.152).

İran'da iktidarda Türk soylu bir sülale olan Kaçar Hanedanı varken, bu hanedana en büyük muhalefeti yine Azeri Türkleri yapmıştır. Bunun sonucu olarak Türkler siyasal açıdan zayıflamış, Farşlılar ise bu kaos ortamından yararlanarak daha da güçlenmişlerdir. 1924 yılında Rıza Şah Pehlevi, Kaçar Hanedanı'nı devirerek,

ülke yönetiminin Farslar'ın eline geçmesini sağlamış o günden itibaren de Türkler'in son bin yıllık hakimiyeti ortadan kalkmış ve Azerbaycan Türkleri için kara günler başlamıştır (Rehimoğlu,2001,s.355).

Rıza Şah Pehlevi anne tarafından bir Azeri Türkü olmasına rağmen, Güney Azerbaycan'a ve Azeri Türkleri'ne karşı düşmanca bir tutum sergilemiştir. Öncelikle bu bölgenin sanayi ve ekonomi merkezi olma özelliğini ortadan kaldırmak için yeni ekonomi politikaları geliştirerek bölgede uygulamaya koymuştur. Uygulanan bu politikalar Güney Azerbaycan'ı ekonomik yönden zayıflatmış, halk fakir düşmüş ve özellikle esnaf kesimi daha iyi şartların olduğu Tahran'a göç etmeye başlamıştır. Bu ekonomik göçün sonucun da Tahran güçlenerek, İran'ın ekonomi merkezi haline gelmiştir (Bayır,1999,s.110).

Fars Şovenizmi'ne dayalı yürütülen bu politikalarla merkezîyetçi bir yapıya sahip, sadece İranlı olma bilincine ulaşmış, tek bir İran milleti yaratılmaya çalışılmıştır. Bunun tek yolunun etnik yapıyı oluşturan milletleri özellikle de Azeri Türkleri'nin asimile edilmesi, sindirilmesi ve yok edilmesi olduğu inancına sahip Fars Şovenistleri, tek İran milletini yaratmak için tarihte eşi benzeri görülmemiş gaddarlık ve vahşilikle zorla Farslaştırma politikası uygulamışlardır.

Bir ülkede azınlığın iktidarı ele geçirerek çoğunluğa boyun eğdirebilmesi için; soykırım, zorunlu göç ettirme, ayrımcılık, ırkçılık gibi politikalardan biri ya da bir kaçını birlikte uygulaması, aynı zamanda seçilmiş millet, üstün ırk kavramından da sıklıkla yararlanması gerekmektedir. İran'da da İngilizler'in yardımı ile Fars Şovenistleri, Azeri Türkleri'ni kendi kontrolleri altına almak için soykırım, zorla göç ettirme, ayrımcılık ve ırkçılık politikalarının hemen hemen tamamını birlikte uygulamış, öte yandan kendilerinin İran medeniyetinin kurucusu olan Ari ırktan geldikleri iddiası ile Türkler'de aşağılık kompleksi yaratmaya çalışmışlardır (Rehimoğlu,2001,s.348-349).

İran hükümeti, bir milleti ortadan kaldırmak için ilk önce dilinden başlanılmalıdır düşüncesinden hareketle Türkçe'yi; basından, yönetim

kademelerinden ve eğitim alanından kaldırarak Türkçe'nin unutulup Farsça'nın tek geçerli dil haline gelmesi için çalışmıştır. Azeri Türkleri'ne Türkçe konuşma yasağı getirilmiş, Türkçe isim koymak yasaklanmıştır (Nesipli, 2001,s.154). Hatta yas meclislerinde bile Türkçe ağıt söylemek suç sayılmış (Bayır,1999,s.111) günlük konuşmalarda bile Türkleri aşağılayıcı şaka ve fıkralar yaygın hale gelmiştir (Nesipli, 2001,s.154).

Türk dili üzerinde oynanan bu oyunların yanısıra; Türk adı sürekli olarak aşağılanmış ve Türkler'in bu adı kullanmaması, bunun yerine Azeri ya da İranlı olarak kendilerini nitelendirmeleri sağlanmaya çalışılmış ve bu isimlerle de övünmüştür. Ayrıca Azeri Türkleri'nin geçmişlerini reddederek, Farslarla aynı soydan geldiklerine inanmaları için Ari ırk sürekli olarak övünülmesi gereken bir mitmiş gibi lanse edilmeye çalışılmış, Arilik gurur kaynağı, Türklük ise medeniyetsizlik ve geri kalmışlık olarak tanıtılmıştır.

Diğer yandan bölgede Türkler'in yedi bin yıllık yazılı tarihi varken, tarihçesi çok yakın devirlerde ortaya çıkmış "İran" kavramı vasıtasıyla bu geçmişin ortadan kaldırılmasına, Türkler'in Fars şovenizminin tarih şuuruna uygun bir şekilde biçimlendirilmelerine çalışılmıştır.

Azerbaycan Türkleri'nin vatani Azerbaycan'dır. Fakat Fars Şovenizmi, Azerbaycan'ın milli ve tarihi topraklarını kapsayan Birleşik Azerbaycan vatani kavramını ortadan kaldırmak için Azerbaycan'ın güneyini on bir eyalet arasında bölüştürerek, Doğu Azerbaycan Eyaleti ve Batı Azerbaycan Eyaleti adlarını koyarak kavram kargaşası yaratmak için çaba harcamıştır.

Ayrıca Fars Şovenizmi'nin " Böl-Yönet" , " Birbirine düşür " gibi usullerle yürüttüğü bölücülük siyaseti sonucu zaman zaman Azerbaycan Türkleri arasında dayanışma duygusu çok zayıflamış, hatta bazen bazı aileler arasında birbirlerine karşı güvensizlik ve kuşku hüküm sürmüştür (Rehimoğlu,2001,s.357).

1930'lu yıllarda da İran yönetiminin, İran'da yaşayan Azeriler üzerindeki şiddet ve baskısı artarak devam etmiştir. Fakat bu baskı ortamı ve 1930'lı yıllardan itibaren İngiltere ve Rusya'nın ilgisinin İran petrolü üzerine yönelmesi ve iki ülke arasında İran petrolünü paylaşmak için amansız bir mücadelenin başlaması, ileri bölümlerde anlatılacak olan direnişin yeniden canlanmasına ve Milli Hükümet'in kurulmasına zemin hazırlamıştır (Saray,1999,s.259).

2.2.Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri

Güney Azerbaycan'da ki ulusal bağımsızlık hareketlerinin tarihi yaklaşık 100 yıl öncesine dayanmaktadır. Ulusal bağımsızlık istekleri ilk önce Settarhan (1908-1909), daha sonra Hiyabani (1920), Pişeveri (1945-1946) ve son olarak da Şeriatmedari (1979-1980) tarafından ortaya konulmuştur.(Nesipli,1998, s.27) Bu bölümde Güney Azerbaycan Azerileri'nin bağımsızlıkları için kanları pahasına ortaya koydukları mücadelelerden bahsedilecektir.

2.2.1. Settarhan ve Hiyabani Dönemi

Rus işgaline uğrayan Kuzey Azerbaycan Türkleri'nin 1900'lü yılların başlarında başlattıkları özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi çok geçmeden Güney Azerbaycan'a da sıçrayarak burada da bir takım faaliyetlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Settar Han liderliğinde, Tebriz merkez olmak üzere başlayan bağımsızlık hareketleri büyük başarıya ulaşmış, fakat 1907'de İran'ı iki nüfus bölgesine ayıran İngiliz-Rus anlaşmasından sonra sıkıntılı bir döneme girilmiştir. Ruslar, Kuzey Azerbaycan Türkleri'nin Güney Azerbaycan Türkleri ile birlikte hareket etmesinden endişe duymuş ve bunu önlemek için İngilizlerle işbirliği içerisine girerek, Güney Azerbaycan Türkleri'nin bağımsızlık mücadelesini engellemeye çalışmışlardır. Sonuç olarak Settar Han istediği başarıya ulaşamamıştır (Saray,1999,s.259).

Settar Han sonrası dönemde de Güney Azerbaycan'da ki bağımsızlık ateşi hiç sönmemiştir. Kuzey Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketlerini yakından görmüş olan Şeyh Mehmet Hiyabani, G. Azerbaycan'da milli hükümet kurmak amacıyla

1918 yılında Sosyal Demokrat Parti'yi kurmuştur. Tebriz'de bulunan Osmanlı subayları partinin lideri olan Şeyh Mehmet Hiyabani ile anlaşamamış, Osmanlılar'ın çekilmesinden sonra Şeyh Mehmet Hiyabani tekrar Tebriz'e dönerek partisinin başına geçmiş ve 1920 yılında Güney Azerbaycan bölgesinde bağımsız "Azadistan Devleti"ni¹ kurmuştur. Türkçe resmi daireler ve okullarda resmi dil olarak konulmuş, hükümet bir çok alanda reformlara başlamış ve milleti bir bütün olarak harekete geçirmek için çabalamıştır. Fakat bu durum o dönemin güçlü devleti olan İngilizler'in hiç hoşuna gitmemiştir. Bölgeyi kendi kontrolü altında tutmaya çalışan İngilizler, İran Hükümeti'ne yardımlarda bulunmuş ve İran hükümeti tarafından gönderilen Muhbir-üs Saltana şiddetli çatışmalardan sonra Tebriz'e girerek, Azadistan Devleti'ni işgal edilmiştir. Şeyh Mehmet Hiyabani teslim olmayarak sonuna kadar direnmiş ve vurularak şehit edilmiştir (İnaf,2001,s.4).

Şeyh Hiyabani sonrası dönemde Güney Azerbaycan direnişi sona ermemiş fakat zamanı geldiğinde yeniden alevlenmek üzere 1922 yılından itibaren yeraltını çekilmiştir.

2.2.2. Pişeveri ve Milli Hükümet Dönemi

İran, İkinci Dünya Savaşı'nda, kendisine karşı düşmanca ve paylaşımcı emeller besleyen İngiltere ve Rusya ile ittifaka girmemiş, bunun yerine Almanlar'a destek olmuştur. Fakat bu durum İran'ın aleyhine sonuçlar doğurmuş ve İran, kuzeyinden Ruslar, güneyinden ise İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal sonucu 1924'ten beri devam eden Rıza Şah Pehlevi yönetimi sona ermiş, Şah yerini oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi'ye bırakmıştır. Şah'ın devrilmesi İran Türkleri açısından çok önemli bir fırsat olmuştur (Memiş ve Köstücü,1995,s.112).

Rıza Şah Pehlevi'nin devrilmesi ile beraber İran, İngilizler'in ve Ruslar'ın yönetimi altına girmiştir. Merkezi otoritenin çökmesi, azınlık konumundaki

¹ Kesrevi'ye göre; Hiyabani'nin Azerbaycan ismini Azadistan'a çevirmesinin nedeni, Kuzey Azerbaycan'da kurulan devlettir. Kuzey Azerbaycan bölgesine Mehmet Emin Resulzade'nin kurduğu devletten önce Kafkasya denirdi. Kesrevi, Kuzey Azerbaycan'a tepki olarak Azadistan isminin kabul edildiğini öne sürer.

milletlerin daha rahat hareket etmelerine ve örgütlenmelerine olanak sağlamıştır. Ülkede toplumsal ve siyasal alanda bir çok değişim meydana gelmiş basına yönelik sansürle birlikte bir çok yasak kaldırılmış, bazı özgürlükler halka sunulmuştur. Fakat bu özgürlük ortamı uzun yıllar Şah'ın baskı rejimi altında ezilmiş olan toplum üzerinde farklı tesirlere yol açmış, bunun sonucu olarak da uzun yıllardır süregelen ve kronikleşen fakat baskı rejimi altında su yüzünü çıkamayan sınıfsal, dinsel ve dilsel ayrılıklar ortaya çıkarak, çatışmalara yol açmıştır (Bayır,1999,s.113).

Bu dönemde İngiltere ve Rusya'nın kışkırtmaları ile 1922'den beri yer altına çekilmiş olan Azeri Türkleri'nin bağımsızlık mücadelesi yeniden alevlenmiştir. İki devlet bu mücadeleyi çıkarları çerçevesinde açıktan desteklemekten de çekinmemiştir. 11 Ağustos 1945'te Cafer Pişeveri'nin² liderliğinde Güney Azerbaycan'da Azerbaycan Demokrat Partisi kurulmuştur (Saray,1999,s.260).

Ruslar ve İngilizler İran'ı iki taraflı olarak işgal ettikten sonra, İran petrollerinin paylaşımı hususunda itilafa düşmüşler bu fırsattan istifade etmek isteyen Güney Azerbaycan Türkleri de harekete geçerek İran yönetiminden şu iki hususun yerine getirilmesini istemiştir.

- 1) Azerbaycan'da Türkçe tedrisat yapan okulların açılmasına izin verilmesi,
- 2) Azerbaycan'a otonom bir statünün verilmesi,

İran Hükümeti, Azeri Türkleri'nin Azerbaycan Demokrat Partisi vasıtasıyla ortaya koyduğu bu istekleri reddedince, 11 Kasım 1945'te Pişeveri tarafından "Azerbaycan Milli Hükümeti" ilan edilmiştir. Güney Azerbaycan'da bulunan İran

² Mir Cafer, Halhal kentinde Zaviye-sadet köyünde doğmuştur. Köylerindeki yoğun ekonomik sıkıntılar Pişeveri ailesini de göçe zorlamıştır. 1905 yılında Pişeveri ailesi Bakü'ye göç etmiş ve Bakü'nün Bülbüle köyüne yerleşmiştir. Pişeveri, Kuzey Azerbaycan'da meydana gelen siyasal ve ekonomik gelişmelerden büyük çapta etkilenmiş, Bakü'de İran Adalet Partisi'ne katılmış, "Hümmet" adlı sosyal demokrat grupla ilişki kurmuştur. Pişeveri ittihat okulunda öğretmen olarak görev yaparken "Açık Söz", "Azerbaycan" ve "Hümmet" gazetelerinde yazılar yazmıştır. 1918 yılında Bolşeviklere yakın olan Pişeveri Bakü'de Hürriyet gazetesini çıkarmaya başlamış ve daha sonra partisinin talimatı ile Gilan'a gitmiştir. 1920 yılında Gilan'da Bolşevikler'in ve İranlı komünistlerin yardımı ile Molla Mirza Kuçek Han-ı Jeangeli Sosyalist Gilan Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Pişeveri Gilan Cumhuriyeti'nin Dışişleri bakanı olmuştur. Gilan Hükümeti devrildikten sonra Pişeveri Bakü'ye gitmiş ve orada Hakikat gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Pişeveri 1930 yılında hapse atılmıştır. 11 yıl hapiste kalan Pişeveri 1941 yılında Müttefiklerin İran'a girmesi ile özgürlüğüne kavuşmuş ve Ajir gazetesini çıkarmaya başlamıştır.

askerleri saf dışı bırakılmış, direnenler ise yapılan şiddetli çatışmalar sonucu yenilgiye uğratılmıştır. Kısa zaman içerisinde Güney Azerbaycan'ın kontrolü Azeri Türkleri'nin eline geçmiştir (Saray,1999,s.259).

Azerbaycan Demokrat Partisi, Güney Azerbaycan halkı tarafından desteklenmiş, bunun sonucu olarak da kısa zaman içerisinde etkili ve önemli yenilikler yapılmıştır. Ayrıca Türk dili yeniden okullarda ve devlet dairelerinde kullanılmaya başlanmıştır.

Yeni kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti, içeriden ve dışarıdan gelen bir çok baskıya göğüs gererek başlattığı yenilik hareketlerini sürdürme konusunda ısrarcı olmuştur. Yapılan bu yeniliklerin bir çoğu Milli Hükümet ortadan kaldırıldıktan sonra da, İran yönetimi tarafından sürdürülmüştür. Bunlardan en önemlisi ise toprak reformudur. Feodalizmin sona ermesi, ilk olarak G. Azerbaycan'da Milli Hükümet ile başlatılmış ancak 1950'lerde İran'da gerçekleşmiştir.

Milli Hükümet iç işlerinde gösterdiği başarıyı, ne yazık ki dış ilişkilerinde gösterememiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yeni dünya düzeni içerisinde kendine yer bulamaması sonucu olarak özellikle dış ilişkilerinde bir çok sorunla karşı karşıya kalmıştır.

Kısa zaman içerisinde Güney Azerbaycan Otonom Cumhuriyeti'nin içerisine, bu bölgeyi Kuzey Azerbaycan gibi Sovyet uydusu haline getirmek isteyen bir çok Rus ajanı sızmış ve bölgeyi Rus nüfuz alanı haline getirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan anlaşmalar ve Birleşmiş Milletler'in kararı doğrultusunda Ruslar, İran'ı terketmeye başlamış ilk başlarda bu kararı uygulamakta gönülsüz davranan Ruslar, İran petrollerinden istedikleri payı alınca kısa sürede İran'ı terketmişler (Saray,1999,s.260) ve Güney Azerbaycan Milli Hükümeti arkasındaki desteklerini de çekerek, Milli Hükümeti yeniden İran yönetimi ile karşı karşıya bırakmışlardır (İnaf,2001,s.4). İran yönetimi de, Sovyet Kızıl Ordusu'nun 1946'da Güney Azerbaycan'dan çekilmesini fırsat bilerek, Milli Hükümeti ortadan kaldırmak için faaliyete geçmiştir (Memiş ve Köstücü,1995,s.114).

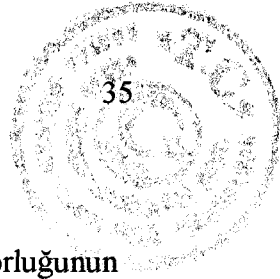
İran yönetimi Amerikalı Norman Schwartzkopf'un başında bulunduğu, ağır silahlarla donatılmış ve tam teçhizatlı beş birlik hazırlayarak, Güney Azerbaycan'a saldırmak için fırsat beklemeye başlamıştır. İran'ın beklediği fırsat kısa süre sonra ortaya çıkmış, İran Ordusu 14 Haziran 1946'da yapılan anlaşmaya aykırı olarak, İngiltere ve Amerika'nın da desteği ile yapılacak seçimleri bahane ederek Güney Azerbaycan'a girmiş ve bu bölgeyi yeniden işgale başlamıştır.

Fedailer, Kızılbaş, Esanlu ve Cehanşahlu aşiretleri tarafından oluşturulan Güney Azerbaycan ordusu, bu ağır silahlarla donatılmış ve tam teçhizatlı İran Ordusu karşısında fazla direnememiş Azerbaycan Ordusu üç gün içerisinde yenilmiş ve Güney Azerbaycan yeniden işgal edilmiştir.

İran ordusunun bu işgali sırasında 25.000 Azerbaycanlı katledilmiş, 2500 kişi mahkemelerde idama mahkum edilmiş ve 8000 kişi ağır cezalara çarptırılmıştır. Milli Hükümet üç gün içinde devrilmiştir. Mir Cafer Pişeveri, Kuzey Azerbaycan'a kaçmış ve Stalin'in emri ile trafik kazası süsü verilen bir suikast sonucu öldürülmüştür (Bayır,1999,s.117).

İran Yönetimi, Güney Azerbaycan'da kurulan Milli Hükümet sayesinde Azerbaycan Türkleri'nin elde ettikleri altı aylık bağımsızlığı çok kanlı bir şekilde Azeri Türkleri'ne ödetmiştir. İşgal sırasında bütün Azeri ileri gelenleri İran'ın muhtelif yerlerine sürülüp, hapsedilmişler ve bu insanların malları Farşılara verilmiştir (Saray,1999,s.260).

Milli Hükümet'in böyle kanlı bir şekilde yıkılması ve devam eden İran baskısı sonucu milliyetçi direniş etkinliğini kaybederek yeniden yeraltına inmiştir. Aslında dünyanın içinde bulunduğu o günkü şartların, Güney Azerbaycan'da bir Türk devletinin kurulması için uygun olmadığı bilinmektedir. Rıza Şah Pehlevi'den sonra yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi geçmiş, fakat o da Farşılılaştırma politikasını daha da artırarak devam ettirmiştir. Sonuçta Güney Azerbaycan'ın Milli Hükümeti,

soğuk savaş tarihinde ilk defa olarak Batı Emperyalizmi ile Sovyet imparatorluğunun anlaşmasıyla hunharcasına yok edilmiştir (İnaf,2001,s.5).

1945-1946 yıllarında Güney Azerbaycan'da milli-demokratik hareket yenilgiye uğratıldıktan sonra Tahran, bu bölgeye daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır (Nesipli, 2001,s.154-155).

Azeri Türkleri'nin talihsizlikleri bununla da bitmemiş, 1950'ler de Musaddık başkanlığındaki İran hükümeti petroleri millileştirince bu sefer Amerikan ve İngiliz hükümetleri İran petrolerindeki hisselerini kaybettikleri için ajanları vasıtasıyla Güney Azerbaycan Türkleri arasında İran'dan ayrılmalarını sağlamak maksadıyla büyük bir propagandaya girişmişler ve bu Amerikan ve İngiliz propagandası neticesi binlerce Azeri Türkü İran hükümeti tarafından hapsedilmiş veya sürgüne gönderilmiştir. Sürgüne gönderilen veya hapsedilen Türkler'in malları da Farşılara verilmiştir (Saray,1999,s.260).

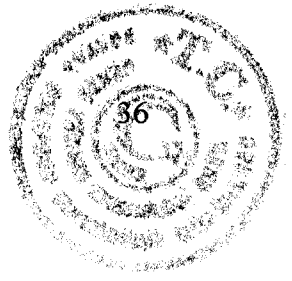
2.2.3. Şeriatmedari ve İran İslam Devrimi

İran'da 1979 yılında, İran İslam Devrimi gerçekleşmiştir. Pehlevi hanedanı büyük toplumsal rahatsızlığa sebep olmuş, devrim ise İran halkı için umut olmuştur.

Devrimin getirdiği hava Güney Azerbaycan'da da hissedilmiş, bunun sonucu olarak da güneyde milli isteklere dayanan güçlü bir politik hareketlilik başlamıştır. Dernekler kurulmuş, dergiler çıkarılmaya başlanmış ve Türk dilinde edebi çalışmalar yapılmıştır. Böylelikle Güney Azerbaycan Türkleri yeni bir politik oluşum dönemine girmişler ve Halk Müslüman Hareketi'ni vücuda getirmişlerdir.

2.2.3.1.Halk Müslüman Hareketi

İran'daki İslam devrimi sırasında etnik çizgide bir çok politik organizasyon kurulmuştur. Humeyni'nin destekçilerinin İslami Cumhuriyet Partisi'ni kurmasından sonra, bir Azeri Türkü olan Ayetullah Şeriatmedari'nin destekçileri de 25 Şubat 1979'da Halk Müslüman isimli partiyi kurmuşlardır (Shaffer,2000,s.454).

Halk Müslüman Partisi, Azeri milliyetçi aydınlar tarafından kurulmuştur. Halk Müslüman Partisi'ni oluşturan aydın grubu çeşitlilik göstermiş bir diğer ifade ile bu partide din adamları ile laik düşünceye sahip insanlar aynı çatı altında toplanmışlardır. Halk Müslüman Partisi, Ayetullah Kazım Şeriatmedari tarafından yönlendirilmiştir (Bayır,1999,s.119).

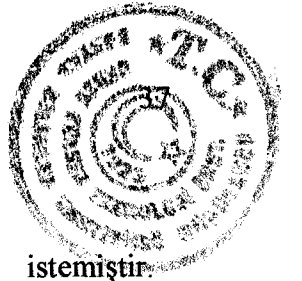
Bu parti genel olarak Azeriler'in yaşadığı yerlerde faaliyet göstermiştir. Halk Müslüman Partisi'nin programında, İran'da ki bütün azınlıkların otonomi haklarının garanti altına alınması istenmiş hatta bu fikri daha da geliştirilerek, İran'daki eyaletlerin kendi parlamentolarına sahip olmaları ve Azerilerle birlikte diğer azınlıkların da aynı haklara sahip olmaları konusu hararetle savunulmuştur.

Halk Müslüman Partisi ile Şeriatmedari arasındaki ilişkiler çok yakın şekilde gelişmiş hatta Şeriatmedari'nin oğlu Hasan partinin yöneticilerinden biri olmuştur. Hem Şeriatmedari hem de Halk Müslüman Partisi “ Velayet-i Fakih” yani yüce dini liderliğe karşı çıkmışlardır (Shaffer,2000,s.454).

Humeyni'nin müçtehit olduğunu onaylayarak, onu ölümden kurtaran Şeriat medari, Azerbaycan'da büyük nüfuza sahip olmuş Güney Azerbaycan köylüleri, Şeriatmedari'yi danışma mercii olarak kabul etmişlerdir. Devrimi destekleyen Şeriatmedari'nin destekçisi olan Güney Azerbaycan Türkleri 1979 devriminde büyük etkinlik göstermiş ve aslında İran devriminin temelleri Güney Azerbaycan'da atılmıştır.

İran Şahı'nın baskıları altında ezilen İran'da devrimden önce Kum şehrinde büyük protesto gösterileri düzenlenmiş yaklaşık 400.000 din eğitimi alan öğrenci bu gösterilere katılmış ve protesto gösterileri sırasında İran güvenlik kuvvetlerinin açtığı ateş sonucu 70 kişi öldürülmüştür.

Ayetullah Şeriatmedari olaylara büyük tepki göstermiş ve bir bildiri yayınlarak Kum'daki olayların kırkıncı gününde protesto için mağazaların

kapatılmasını ve halkın işlerini bırakarak camilere toplanmasını istemiştir. Tebriz'deki 40. gün anmaları da olaylı geçmiştir. Polisin ateş açarak bir öğrenciyi öldürmesi üzerine Tebriz kenti karışmıştır. Göstericiler polise, Restahiz Partisi'nin merkezine, bankalara, lüks otellere ve müstehcen film gösteren sinemalara saldırmışlardır.

Tebriz isyanında 300 kişi öldürülmüştür. Tebriz'in bu isyanı ile protestolar farklı bir aşamaya girmiş Güney Azerbaycan'da bütün siyasi teşkilatlar örgütlenmeye başlamış ve büyük çaplı gösteriler yaygınlaşmıştır (Bayır,1999,s.119).

Yapılan yoğun gösteriler sonucu, 16 Ocak 1979'da İran Şahı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Aynı yılın şubat ayının başlarında Ayetullah Humeyni sürgün olarak yaşadığı Fransa'dan İran'a geri dönmüş ve kahraman olarak karşılanmıştır. 1 Nisan 1979'da referandumla İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir.

Devrimin ilk zamanlarında Halk Müslüman Partisi, İslami iktidara kafa tutabilen çok üyeli ve nüfuzlu muhalefet sayılmıştır. Halk Müslüman Partisi; Tahran, Kum, ve Güney Azerbaycan'da iki milyona yakın yandaşı olan bir parti olarak öne çıkmış Şeriatmedari'yi destekleyen herkes aynı zamanda Halk Müslüman hareketini de desteklemiştir.

Şeriatmedari devrimden sonra da Azerbaycan Türkleri'nin sorunlarını çözme girişiminde bulunmuştur. Bu dönemde Şeriatmedari'nin sert ve radikal açıklamalar yaptığı görülmüş; Şeriatmedari " 15 milyon Farslı'nın esareti altında 60 sene kalmak mı daha iyi, yoksa 17,5 milyonluk Türk milletinin adaleti altında yaşamak mı iyi olur? Meselemizi böylece ortaya koymamız lazımdır." demiştir (Bayır,1999,s.120).

Öte yandan Şeriatmedari, muhtar bir Azerbaycan hedeflemiştir." İslam anayasamız ilan edildikten sonra herkes öz yerini alacaktır. Bizim yerimiz ise 17,5 milyon Azeri Türkü'nü doğurup büyüten Tebriz olacaktır." diyerek bu konudaki görüşlerini açıkça ifade etmiştir.

Humeyni ve Hizb-i Cumhuriye-i İslami ise bu gelişmeden rahatsız olmuştur. Çünkü Şeriatmedari ve Halk Müslüman Partisi, Hizb-i Cumhuriye-i İslami karşısında bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak da aynı dönemde Humeyni Güney Azerbaycan'ı ele geçirme politikasını başlatmıştır. Bu durum Güney Azerbaycan'da büyük rahatsızlıklar doğurmuş, Tebriz kentinde okul ve pazar kapanmış, halk protesto gösterileri yapmıştır (Bayır,1999,s.120).

5 Aralık 1979'da çevre kentlerde yaşayanlar düzenlenen gösterilere katılmak üzere Tebriz'e akın etmişler aynı gün Şeriatmedari'nin Kum'daki evine saldırı düzenlenmiş ve bir koruması öldürülmüştür. 6 Aralık'ta ki büyük gösteriler sadece anayasaya karşı değil, Şeriatmedari'nin evinin saldırıya uğramasına karşı da bir protestoya dönüşmüş ve göstericiler tarafından Tebriz Radyosu'nun da bulunduğu Tebriz İletişim kulesi ele geçirilmiştir. Göstericiler ayrıca havaalanının kontrolünü de ele geçirmişler, bunun üzerine silahlı İran güçleri Tebriz'e gönderilmiştir.

İsyan, Tebriz'de çok hızlı bir şekilde yayılmış ve Azerbaycanlı protestocular bir çok devlet kurumuna elkoymuşlardır. Bu arada Humeyni, Şeriatmedari'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında Humeyni Şeriatmedari'ye; eğer göstericiler 24 saat içerisinde iletişim kulesini boşaltmazlarsa, Tebriz'i havadan bombalayacağı tehdidinde bulunmuştur. Bu arada Devrim Muhafızları da helikopterlerle Tebriz'e girerek, Tebriz üniversitesinde üstlenmişlerdir. Şeriatmedari, Humeyni'nin Tebriz'i bombalama tehdidi karşısında endişeye kapılmış ve iletişim kulesinin boşaltılması yönünde çağrı yapmıştır (Shaffer,2000,s.458). Şeriatmedari'nin isteği üzerine taraftarları 9 Aralık'ta işgal ettikleri yerlerin kontrolünü Humeyni yanlılarına bırakmış, boşaltma işlemi sırasında bir çok Azeri tutuklanmıştır.

13 Aralık'ta İran'da 700.000 kişinin katıldığı, Şeriatmedari'yi destekleyen bir gösteri daha yapılmış, bu arada 11 Halk Müslüman Partisi üyesi idam edilmiştir. Aynı günlerde Halk Müslüman Partisi resmen kapatılmıştır.

1979 Aralık olayları Azerbaycan'da bir çok Azeri için dönüm noktası olmuştur. Çünkü İslam devriminin hem dillerinde hem de kültürlerinde uygulanan yasaklara

son vereceğini zannedenler, meydana gelen olaylar sonrasında çok iyimser düşündüklerini anlamışlardır.

Tebriz'deki ayaklanmanın batırılmasından sonra Şeriatmedari sessizliğe bürünmüş, röportaj ve basın açıklaması yapmayı bırakmıştır. Fakat yüzlerce ziyaretçisi ile Kum'daki evinde her gün görüşmeye devam etmiştir. Şeriatmedari 1982'den 1986'a kadar evinde göz hapsinde tutulmuş ve düzenli olarak tedavi edilemediğinden dolayı 1986 yılında vefat etmiştir (Shaffer,2000,s.459).

Halk Müslüman Partisi'nin başka bir deyişle Güney Azerbaycanlıların ayaklanmasının bastırılmasına İran'ın bütün siyasi partileri katılmış İran siyasi partileri İslami Hükümetle birleşerek bu ayaklanmayı bastırmışlardır. Halkın Fedaileri örgütü bile azınlıkların haklarını savunmasına rağmen, Halk Müslüman hareketi'nin bastırılmasında önemli rol oynamıştır (Bayır,1999,s.120).

İran'da Şah'ı devirip, İslami rejimi iktidara getiren Humeyni, Halk Müslüman Partisi'nin kapatılması ve Güney Azerbaycan direnişinin bastırılmasından sonra ki yıllarda da din birliği ögesini kullanarak milli hareketleri bastırmıştır. Bu dönemde Modern Fars Milliyetçiliği çerçevesinde kültürel haklar azınlıkların ellerinden alınmış, Pan-İranist ruhlu yazılar tekrar yayınlanmaya başlamış, Güney Azerbaycan parçalanarak daha fazla eyalete bölünmüştür. Türk dilinde yayın yapan basın organları kapatılmış, "Azeri" teriminin yayılmasına çalışılmış, kısacası Şah döneminden beri uygulanan baskı politikaları daha da artırılarak din kisvesi altında tekrar uygulamaya konulmuştur (Nesipli, 2001,s.158).

2.2.3.2.Halk Müslüman Hareketi Sonrası

İran, Güney Azerbaycan direnişinin bastırılması ile uzun süre bu bölgede büyük bir sorun yaşamamıştır. 1980'lerin sonunda Humeyni'nin ölümü ile birlikte İran'da da değişim rüzgarları esmeye başlamış işte bu dönemde yer altına çekilse de sönmeyen Güney Azerbaycan direnişinin alevi yeniden parlamıştır.

1996 yılında ki 5. Dönem Meclis seçimlerinde Güney Azerbaycan'ın milli istekleri yeniden su yüzüne çıkmıştır. Bu seçimlerde Dr. Mahmut Ali Çehregani, Tebriz milletvekilliğine aday olmuştur.

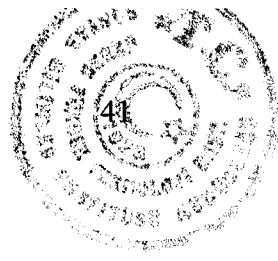
Dr. Çehregani, 1956 yılında Şebester kentine bağlı Çereğan köyünde doğmuş, Ortaokulu bitirdikten sonra Tebriz'e gelmiştir. Çehregani burada yatılı öğretmenlik okulunu ardında da öğretmenlik yaparak üniversiteyi bitirmiş Çehregani üniversite ve öğrencilik dönemlerinde Türkler'e yapılan haksızlıklara tanık olmuştur. Üniversite yılları Çehregani'nin Türklük bilincinin şekillenmesine neden olmuştur.

Çehregani'ye göre " İran'da Türk dili yabancı sayılmakta, 1920'de başlayan bu politika uzmanlarca yürütülmektedir. İran tarihinde Türkler büyük etkinliğe sahip olmuş, İran'ı savunmuş ve gelişmesi için çalışmışlardır. Türk dilini yabancı dil ilan etmek haksızlıktır. İran'da bazı azınlıklar birçok haklara sahiptir ama ülkenin yarısından çoğunu oluşturan Türkler bu hakların hiçbirine sahip değildir... "

İşte bu düşünceler içerisinde olan Çehregani, İran'da 5. dönem meclis seçimlerine katılmıştır. Çehregani'nin seçimlere katılma amaçları; Güney Azerbaycan'ın iktisadi yönden gelişmesini sağlamak, yoksulluk, işsizlik, pahalılık ve çetecilikle mücadele etmek ile milli ve İslami kültürü Güney Azerbaycan' da yeniden diriltmek olmuştur (Bayır,2001,s.123).

Çehregani'nin Güney Azerbaycan Türkleri ile ilgili bu istekleri, İran yönetimini endişeye sevk etmiştir. Çehregani, İran-Irak savaşına gönüllü olarak katıldığını belirterek, İran yönetimine karşı olmadığını da vurgulamıştır.

Bu isteklerin yeniden Güney Azerbaycan direnişini tetiklemesinden korkan İran, Çehregani'yi engellemek için her türlü yonteme başvurmuştur. Bu dönemde Çehregani'nin Doktor ünvanı, ünvanı Kuzey Azerbaycan'dan aldığı gerekçe gösterilerek iptal edilmiş, seçimde kullanacağı afişlere, el ilanlarına el konulmuş, ayrıca miting düzenlemesi engellenmiştir. Yapılan bütün bu engellemelere karşın

Çehregani Güney Azerbaycan halkının büyük sempatisini kazanmış ve 93 milletvekili içerisinde 5. sıraya yerleşmiştir (Bayır,1999,s.124).

Bunun üzerine Çehregani'nin nüfuzlu olduğu bölgelerdeki sandıklar iptal edilmiştir. Çehregani meclise girme hakkı kazanmış ancak Tahran yönetimi seçimi ikinci aşamaya bırakarak, Çehregani karşıtı politikasını daha da sertleştirmiştir. Tebriz'in cuma imamı Çehregani'yi komünist ve dinsiz ilan etmiş, Devrim Muhafızları planlı bir şekilde Çehregani aleyhinde çalışmaya başlamışlar, devlet dairelerine Çehregani'ye oy vermemeleri için talimat verilmiştir. Bütün bu çalışmalara rağmen, Çehregani'nin her gün oy oranını artırdığı ve daha da güçlendiği hissedilmiştir.

Meydana gelen gelişmeler karşısında güvenlik güçleri Çehregani'yi gözaltına alıp, parlamentodan istifa etmesi için iki hafta göz altında tutmuşlardır. İstifanın ilan edilmesi 12 Mayıs'ta Tebriz'de büyük gösterilere neden olmuş, bir çok insan tutuklanmış ve çeşitli kaynaklara göre beş Azeri yargılanarak idam edilmiştir. Tahran bu beş kişinin uyuşturucu taşıma ve satma suçundan yargılanıp idam edildiğini iddia etmiştir.

Hapisten çıktıktan sonra da Çehregani güvenlik güçleri tarafından sık sık göz altına alınarak sorgulanmıştır. Çehregani Aralık 1996'da göz altına alınarak, 60 gün hapis yatmıştır. Çehregani 17 Aralık 1999 'da yapılan Meclis seçimlerinde de aday olmak istemiş ama başvurusu geri çevrilmiştir (Shaffer,2000,s.454).

Çehregani'nin başvurusunun reddedilmesini protesto eden Azeriler gösteriler düzenlemiş, İran'daki Azerileri temsil eden "Güney Azerbaycan Ulusal Kurtuluş Hareketi" adlı grubun yandaşları ile polis arasında çıkan çatışmalarda çok sayıda yaralanan olmuştur.

Yabancı gözlemciler, olayların patlak vermesine yol açan bir başka nedenin de, Tahran yönetiminin, bölgeye 700 kişilik ek askeri birlik göndermesi ve protestolara karşın geri çekmek istemeyişi olduğunu öne sürmüşlerdir."Azerbaycan Ulusal

Kurtuluş Hareketi" adlı örgütün lideri Piruz Dilenci de,“ Tebriz'in iki ayrı bölgesinde toplanan 3 bin kadar Azeri'nin polisle çatıştığını belirterek, 17 kişinin yaralandığını” söylemiştir (Milliyet,01.09.2000).

Tebriz'de meydana gelen olaylar sırasında 600 Azeri de tutuklanarak cezaevlerine gönderilmiştir. İran yönetimi yapılan baskıların karşısında Güney Azerbaycan Türkleri'nin yeniden harekete geçip gösteriler yapmasını önlemek için 21 Nisan 2000'de Çehregani ve arkadaşlarını tekrar tutuklamıştır (Bayır,1999, s.123). Dr. Çehregani İran'daki baskılar ve hapishanede gördüğü işkenceler sonucu kalp krizi geçirmiştir. İran da yeterince tedavi edilmemesi ve artan baskılardan dolayı Dr. Çehregani şu sıralarda ABD'de yaşamaktadır.

2.3.Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İlanından Sonra Güney

Azerbaycan Sorunu

2.3.1.İran-Azerbaycan Cumhuriyeti İlişkilerinin Başlaması ve Gelişimi

İran, Azerbaycan için sadece 800 kilometrelik uzun bir sınırın paylaşıldığı bir komşu değil, aynı zamanda uzun bir tarihi geçmişin de paylaşıldığı bir komşudur. İslam'ın bir kolu olan Şiilik ve bir çok kültürel gelenek İran'dan Azerbaycan'a geçmiştir. Dahası Azerice konuşan nüfusun 3/2'si İran'da yaşamaktadır (Swietochowski,2000,s.428).

İran-Azerbaycan ilişkileri ilk olarak 1989'da Rafsancani'nin SSCB'ni ziyareti ile başlamıştır. Dönemin Meclis Başkanı Rafsancani'nin bu ziyareti, Şverdnadze'nin İran'a gelmesi ve Humeyni ile görüşmesinin ardından gerçekleşmiştir. Tahran, SSCB içinde bulunan Müslüman Cumhuriyetler ile ilişki kurabilmek için Moskova'nın iznini elde etmiş ancak Tahran, Azerbaycan ve çok sınırlı olarak da Tacikistan üzerinde yoğunlaşmıştır. İran, 1989'da Bakü'de Konsolosluk açmıştır.

Azerbaycan'da 1988'den sonra başlayan Halk hareketi İran'da farklı şekilde yorumlanmıştır. 1989'da Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin hükümeti bu hareketleri milli olarak nitelendirmiş ve bu hareketlerin yükselmesine kaygı ile yaklaşmıştır. Diğer taraftan, İran'daki bir çok din adamı Azerbaycan'daki hareketleri dini bir hareket olarak algılamıştır. Bu hareketleri dini olarak algılayanlar Orta Asya ve Kafkasya'yı İslami bir birlik altında toplamayı önermişler ancak hükümet bu hareketlerin milli nitelik taşıdığına inanmış, büyümesi durumunda İran içinde çok büyük etkilerinin olacağını farketmiştir.

İran yönetimi, SSCB'nin dağılması ve Kuzey Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazanmasından büyük rahatsızlık duymuştur. Bu yüzden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanıırken acele etmemiştir. 1991 yılı Kasım ayında İran Dışişleri Bakanı Velayeti güçlü Sovyet Konfederasyonu'nun oluşturulmasının gerekliliğinden bahsederken, en büyük korkusu yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur.

Bu dönemden itibaren İran devletini güçlü ve çekici bir Azeri devletinin İran'da yaşayan Azeri Türkleri'nin üzerinde büyük etkileri olacağı korkusu sarmıştır (Shaffer,2000,s.454)

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesinden önceki dönemde, İran bölgeye dini duyguları kullanarak müdahale etmek istemiş ve çevresinde koruyucu bir İslami kuşak oluşturma planı çerçevesinde yönetim şeklini Azerbaycan'a ihraç etmek için büyük çaba sarfetmiştir.

Fakat İran'ın planları tutmamış, aynı dönemde Kuzey Azerbaycan'da Birleşik Azerbaycan fikri daha da yükselmiş ve bu arada Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir (Bayır ve Aslanlı,2001,s.50).

İki ülke ilişkileri, 18 Ekim 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından yeni bir döneme girmiştir. Bağımsızlıktan sonra da İran yönetimi rejim ihracı politikası çerçevesinde dine dayalı yönetim modeli ile Azerbaycan'ı

etkilemeye çalışmış, bunu başaramasa bile en azından kendi içinde bulunan Türk azınlığın Azerbaycan Cumhuriyeti'nden etkilenmesini önleme çabası içine girmiştir (Nesipli,2000,s.70).

2.3.2.İran'ın Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Karşı Uyguladığı Politikalar

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilanından sonra ki dönemde İran din merkezli propagandasını Azerbaycan'da artırarak devam ettirmiştir. Bu dönemde İranlı din adamları gruplar halinde gelerek, çoğunluğu kendileri gibi Şii olan Azeriler arasında kendi değerlerini yaymaya ve halkı etkileyerek kendi saflarına çekmeye çalışmışlar İran tarafından Azerbaycan'da yayın yapan ve İran propagandasının aracı olarak kullanılan çeşitli dergi, gazete ve mecmualara parasal yardımlarda bulunulmuş, ayrıca İran'da basılan bir takım broşür ve el ilanları Azerbaycan'da dağıtılmıştır (Nesipli,2000,s.70). Öte yandan bir kısım Azeri genci öğrenci olarak İran'a götürülmüş ve burada mollalar tarafından eğitilmiştir.³

Öte yandan İran, Azerbaycan'da kendi kültürünü yaymak amacıyla Kril Alfabetinden Latin alfabesine geçildiği dönemi de değerlendirerek, Arap Alfabetinin kabul edilmesi için büyük propaganda yapmıştır. İran'da basılan Kril alfabesiyle yazılmış yayınlar Azerbaycan'da dağıtılmıştır. Fakat İran'ın istediği olmamış ve 25 Aralık 1991'de Azerbaycan tercihini Latin alfabesinden yana kullanmış, bu da İran'ın tepkisine yol açmıştır.

İran bütün bu politikaları uygularken aşağıdaki amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunlar (Cafersoy,2001,s.114) ;

1. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin oluşumunu engellemek, bunu başaramasa dahi bu devletin Güney Azerbaycan'ı etkileyerek İran'ın toprak bütünlüğünü ve iç istikrarını bozmasını önlemek

³ Bu konuda örnek olarak 600 Azerbaycanlı gencin İran'ın Kum kentinde Devrim Muhafızlarının kontrolü altında bulunan kapalı Ali Mehdi medresesinde eğitilmesini göstermek mümkündür. Yeni gelenlere takma isim verilmiş ayrıca eğitim mevzuatında operasyonel eğitime de yer verilmiştir.

2. Kafkaslar ve Orta Asya'da A.B.D ve Türkiye'nin daha etkin konuma gelmesini önlemek.
3. Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliğinin önünü kapamak
4. Azerbaycan Cumhuriyeti gibi pazarlar kazanmak.
5. Devrim ihracı politikası çerçevesinde kendi rejimini Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tesis etmek, olmuştur.

Azerbaycan Devleti kuruluşundan itibaren tarihi bir geçmişe sahip olduğu İran ile olan ilişkilerini iyileştirmek ve geliştirmek için çaba harcamıştır. Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Ayaz Muttalibov ilk dış gezisini komşu ülke İran'a yapmıştır.

Her ne kadar Azerbaycan, İran ile olan ilişkilerini geliştirmek için uğraşırsa da kendi içinde yaşayan Azeri Türkleri'nin Azerbaycan'ın çekim alanına girerek yeniden bağımsızlık isteklerinde bulunmasından korkan İran yönetimi Azerbaycan'a gereken önemi göstermemiş, aksine her türlü yöntemi kullanarak Azerbaycan Devleti'nin milli ve bağımsız varlığının İran içinde tanınmasını önlemeye çalışmıştır. Bu sebeple İran yönetimi, Azerbaycan'ın Tahran'daki büyükelçiliğinin çalışmalarını sınırlandırmaya çabalamış, Tebriz'de de başkonsolosluğun açılmasını engellemiştir (Nesipli,2000,s.71).

İran'ın Azerbaycan ile insanî ve kültürel alanlarda bile ilişkiden kaçındığı görülmüştür. Bu tutum, Bigdeli'nin görüşünün aksine, bölgede Fars kültürünün güvenilir bir hâkim konuma sahip olmadığını ve bölgede Azerbaycan eksenli Türk kültürünün, İran'ı ve politikasını etkilediğini göstermiştir. İran, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarıyla İran vatandaşlarının evlenmesini yasaklayan 1993 tarihli bir karar alarak Azerbaycan'ın kültürel işbirliği alanındaki tekliflerine bile soğuk baktığını açıkça ortaya koymuştur (Nesipli,2000,s.72).

2.3.3. İran'ın Azerbaycan'a Karşı Tavrının Etkileri

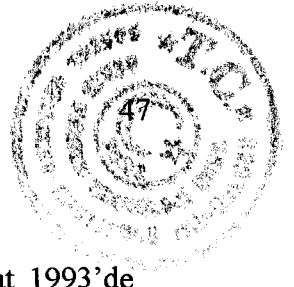
Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, İran'da yaşayan Türkler için Azerbaycan Cumhuriyeti, İran'ın korktuğu gibi çekim alanı olmuş bunun sonucu olarak da Güney Azerbaycan'daki Azeri Türkleri arasında yeniden Birleşik Azerbaycan fikri doğrultusunda bir hareketlilik gözlemlenmiştir. Bu dönemde bütün baskılara rağmen Güney Azerbaycan Türkleri arasında süregelen “ İran'ı vatan olarak kabul etme fikri “ büyük yara almıştır. Türkler'in kurduğu siyasal örgütler gizlice yayımladıkları bildirilerinde, Birleşik Azerbaycan fikrini savunmuşlar ve Güney Azerbaycan ile Kuzey Azerbaycan'ın birleşme zorunluluğundan bahsetmişlerdir (Nesipli, 2001, s.158).

Yükselen bu Azerbaycanlı kimliğinin, İran'da görülen ilk manifestolarından birisi; bu bölgede yaşayanların kendilerini Azerbaycanlı ya da Azeri olarak adlandırmaları olmuştur. Bu bölgede yaşayanlar daha önceleri çoğunlukla kendilerini Türk olarak tanımlamışlar fakat Türk adı Pehlevi döneminden beri negatif olarak kullanılmış ve bir çok şakaya konu olmuştur. Bu değişim yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir yansıması olarak algılanmıştır (Shaffer,2000,s.451).

Azerbaycan devletinin kurulması ve bu tarihten iki yıl önce Humeyni'nin ölümü ile birlikte İran'da ılımların ön plana çıkması, Güney Azerbaycan Türkleri arasında siyasi faaliyetlerin artmasına neden olmuştur.

Güney Azerbaycan'daki Azeri Türkleri'nin siyasi faaliyetlerinin artmasında Azerbaycan'daki Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) iktidarının da büyük etkisi olmuştur. İran ise bundan önemli ölçüde rahatsız olmuştur. Çünkü Elçibey'in başını çektiği bu grup, Birleşik Azerbaycan fikrini her ortamda gündeme getirerek İran'ın en büyük korkusu olan parçalanma tehlikesini sürekli olarak canlı tutmuştur (Cafersoy,2000,s.21).

Elçibey hükümeti tamamen İran karşıtı bir politika içerisine girerek, İran'da yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri'ne Azerbaycan vatandaşlığı hakkını

taniyacağını açıklamıştır. Bunun yanısıra Devlet başkanı Elçibey, 2 şubat 1993'de yaptığı bir konuşmada; Azerbaycan'ı tek bir Azerbaycan olarak kabul ettiğini, bu sebeple Güney Azerbaycan Türkleri'nin de Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki devlet kurumlarında görev alabileceğini belirtmiştir. Elçibey'in Güney Azerbaycan eksenli bu politikası, İran'ı endişeye sevk ederken, İran buna karşılık gerilim boyutunu tırmandırmamak için bir süredir Azerbaycan'a karşı uyguladığı kendi rejimini ihraç politikasını askıya almış ve Azerbaycan konusunda daha ihtiyatlı davranmaya başlamıştır.

Elçibey, Devlet Başkanı olarak seçilmesinden çok önceleri, "Birleşik Azerbaycan" fikrinin en önemli savunucularından biri olarak ortaya çıkmıştır. Elçibey her türlü siyasi ortamda bu konuyu dile getirerek savunmuş hatta SSCB döneminde bu tutumundan dolayı ceza alarak bir süre cezaevinde yatmıştır.

Elçibey'in iktidar olmadan önceki AHC Başkanlığı döneminde sarfettiği, " Çok etnikli İran'da, Farslar dışında kalan halkların ulusal haklarını ihlal edilmesinin, ulusal dillerinin okullarda yasak olmasının bu ülkenin gelecekte dağılmasına neden olacaktır..." şeklindeki ifadeleri İran yönetimi tarafından büyük endişe ile karşılanmış özellikle, Elçibey'in devlet başkanı seçimlerinden bir gün önce Azerbaycan Ulusal Televizyonunda yaptığı seçim konuşmasında İran'ın parçalanacağına ilişkin ifadeler kullanması İran'ın korkusunu daha da artırmıştır.

İran, Elçibey'in sürdürdüğü politikayı etkilemek için resmi yollardan bir çok defa Elçibey'i, İran'a görüşmeler yapmak üzere çağırmış fakat Elçibey bu ziyaretler için bazı koşullar ileri sürmüştür. Bunlar; " Ziyarete Tebriz'den başlanacak, sonra Tahran'a gidilecek. İran'da, Azerbaycan davası ile ilgili tutuklanan bütün mahkûmlar serbest bırakılacak. İran'la iyi ilişkilerin bu soruna takılmaması için Güney Azerbaycan'da, milli kültürün geliştirilmesine ve Azeri Türkçesi'nde eğitim yapılmasına, gazete ve dergi çıkarılmasına izin verilecek." türünden koşullar olmuştur. Elçibey'in koşulları İran tarafından kabul görmemiş, sadece Azerbaycan kültürünü geliştirme

merkezleri kurulması düşüncesine sıcak bakılmıştır.

Elçibey'in, İran karşıtı ve Güney Azerbaycan Türkleri'ni destekleyici politikası karşısında İran'da elindeki kozu oynayarak, Azerbaycan'da ki muhalefete destek olmuş hatta legal olmayan muhalif grupları desteklemiş, ayrıca Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı Haydar Aliyev ile sıkı işbirliği geliştirerek, Aliyev'in Ağustos 1992 ve Mart 1993'te İran'ı ziyaret edip görüşmelerde bulunmasını sağlamıştır (Cafersoy,2001,s.118-120).

1993 yılının Haziran ayında arkasında İran ve Rus desteği bulunduğu çok açık olan bir darbe girişimi ile Elçibey iktidardan uzaklaştırılmıştır. İran yönetimi darbecileri kısa zaman içerisinde tanımış ve ikili ilişkiye girmiştir.

Elçibey'in iktidardan uzaklaştırılması en çok Elçibey'in "Birleşik Azerbaycan" düşüncesi ve Güney Azerbaycan Politikası'ndan korkan İran'ı sevindirmiştir. İran , Haydar Aliyev'i önemli ölçüde desteklemiştir. İran'ın Aliyev'i desteklemesinin sebebi; Aliyev'in İran'a karşı özellikle Güney Azerbaycan meselesinden dolayı Elçibey'e oranla daha yumuşak bir politika izlemesi olmuştur. Azerbaycan'ın bu politikası karşısında İran'da Aliyev'i yalnız bırakmamış, hem resmi düzeyde bir çok ziyaretlerde bulunarak, hem de siyasi alanda Azerbaycan'a destek vererek Aliyev iktidarının daha da güçlenmesini sağlamıştır.

Öte yandan İran bu dönemi rejim ihracı politikası için de uygun bir dönem olarak görmüş ve Azerbaycan devlet televizyonunda, Tahran'da hazırlanan propaganda amaçlı yayınları yayınlamıştır.

Fakat iki ülke arasında Aliyev'in iktidara gelmesi ile yaşanan bu bahar havası kısa bir süre sonra bozulmuştur. Bunun başlıca sebebi dış politikada Aliyev'in Rusya ve İran ekseninden ayrılarak, Türkiye ve Batı yönüne kayması olmuştur. Bu dönemden itibaren iki ülke ilişkileri bir daha düzelmek üzere bozulmuştur.

Eylül 1994'te Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait olan bölgesinde, Batılı şirketlerinde katılımı ile petrol üretimini ön gören "Yüzyılın Anlaşması"nın imzalanması ardından Azerbaycan-İran ilişkileri yeni bir aşamaya girmiştir. Bu anlaşmadan sonra Azerbaycan ve Haydar Aliev üzerinde etkisini kaybetmeye başladığını hisseden İran, yıllar önce Aliev'in iki Azerbaycan'ın birleşmesi konusunda söylediği sözleri yeniden gündeme getirmiş, İran basınında önceleri Elçibey için kullanılan "Amerika ve Siyonizm'in uşağı" gibi sıfatlar Aliev için kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde İran yöneticileri, Azerbaycan'ın, ABD ve İsrail ile olan ilişkilerini kesmesi gerektiğini sık sık dile getirmişlerdir (Nesipli,2000, s.72).

İran'ın Azerbaycan üzerindeki etkisi kaybetmesinin ve Azerbaycan'ın yeniden Batı ve Türkiye yanlısı bir politika izleyerek İran'ın tepkisini çekmesinin sebepleri şunlar olmuştur (Bayır ve Aslanlı,2001, s.54) ;

1. Rusya'nın varlığı sebebiyle İran'ın devrim ihracı politikasının yeterince etkili olamaması,
2. Azerbaycan'ın siyasal ve toplumsal yapısı,
3. Azerbaycan elitlerinin ideolojik söylemleri,
4. İran'ın Azeri Türkleri tarafından yayılcı ve güvenilmez bir devlet olarak algılanması,
5. Azerbaycan'daki toplumsal yaşam tarzının İran'ın katı ideolojik yaşam tarzına çok ters olması,
6. Azerbaycan'da siyasal İslam'ın tarihi kökeninin olmaması,
7. Birleşik Azerbaycan ideali ve Güney Azerbaycan Sorunu.

Haydar Aliev döneminde de Güney Azerbaycan meselesi bir devlet politikası olarak ele alınmış ve Aliev yönetiminin ilk zamanlarından itibaren, Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birleşmesine yönelik çalışmalara yeniden başlanılmıştır. Azerbaycan'ın bu tutumu karşısında İran'da boş durmamış ve memnun olmadığı Aliev yönetimini aynı Elçibey'e yaptığı gibi iktidardan indirmek için Mart 1995'te yapılan suikast girişimine gizli olarak destekte bulunmuştur. Bu darbe girişiminde

lider konumunda bulunan ve çatışmada öldürülen Ruşen Cavadov'un kardeşi Mahir Cavadov'un İran'da barındırılması ve buradan Aliev yönetimine yönelik suçlamalar ve tehditler yağdırması, iki ülke ilişkilerinde soğukluk yaratmış ve iki ülkede birbirine karşı daha uzak politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan'ın Türkiye ve Batı eksenine doğru yönelişi hızlanırken, buna karşılık İran da, Azerbaycan'la, Dağlık Karabağ meselesinden dolayı sürekli olarak çatışma halinde bulunan Ermenistan'a ekonomik yönden destek olmuş ayrıca Hazar Denizi'nin statüsü sorununda Rusya'nın tarafını tutmuştur (Swietochowski,2000,s.428).

Özellikle 2001 yılının Ağustos ayında Hazar Denizi'nin statüsü sorunundaki anlaşmazlıktan kaynaklanan sebeplerle iki ülke neredeyse savaşın eşiğine gelmiş, fakat araya Türkiye'nin girmesi sonucu İran, Azerbaycan'a yönelik olan düşmanca tutumundan vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Hazar'daki gerginliğin ardından iki ülke ilişkilerinde belirgin bir iyileşme görülmüştür. İki ülke arasındaki resmi ziyaretler birden bire hızlandırılmış ve Hazar gerginliğine rağmen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bilesuvar Rayonu'un⁴ da ortak serbest ticaret bölgesinin açılması ilişkilerin yumuşatılması çabalarının habercisi olmuştur. Nitekim iki ülkenin ilişkileri siyasi alanda çatışma gösterse de, Azerbaycan'ın İran ile olan ticari ilişkileri bundan hemen hemen hiç etkilenmemiştir. Günümüzde Azerbaycan İran'ın ticaret yaptığı ülkeler arasında başta gelmektedir (Bayır ve Aslanlı,2001,s.55).

Diğer olumlu bir nokta da 2002 yılının Temmuz ayının sonlarında İran Güvenlik Bakanı Ali Yunusi'nin Bakü'ye yaptığı üç günlük ziyaret olmuştur. Yunisi 25 Temmuz 2002'de Cumhurbaşkanı Haydar Aliev tarafından kabul edilmiş ve güvenlik alanında işbirliğine yönelik konular görüşülmüştür. Aliev, yaptığı açıklamada; "Bakü'de İran Cumhurbaşkanı Hatemi'yi de görmeyi istediğini" vurgulamıştır.

⁴ Bilsuvar Rayonu ikiye bölünmüş durumdadır ve günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ve İran'da bu isim altında birer yerleşim birimi bulunmaktadır.

Yunusi'nin ziyareti sırasında iki ülke arasında güvenlik ve işbirliğini içeren bir anlaşmaya imza atılmıştır. Bu anlaşmaya göre; iki ülke başta terörizm olmak üzere uyuşturucu kaçakçılığı ve organize suçlara karşı birlikte hareket etme kararı almışlardır (İsmailova,2002,s.2)

Görüldüğü üzere İran ile Azerbaycan arasında iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen Güney Azerbaycan Sorunu konusunda henüz bir mutabakata varılamamıştır. Aslında bu bölgede Azeri Türkleri'nin genel isteği İran'dan ayrılarak, Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşmek değil, İran sınırları içerisinde yaşamak fakat İran devleti tarafından ezilmemek, kültürel ve siyasi haklarını tam olarak elde edebilmektir. Zaten burada yaşayan Azeri Türkleri İran'dan ayrılmak isteseler bile bu ayrılış, İran'ın parçalanmasına neden olacağı için İran'ın bu tür bir davranışa sonuçları ne olursa olsun izin vermeyeceği açıktır. Sadece İran devleti ülkesinde yaşayan azınlıklara daha fazla hak tanımak ve daha özgür yaşam koşulları sunmak zorundadır. Bunu yapması halinde İran'ın ülkesinde yaşayan azınlıklardan her hangi bir çekincesi kalmayacaktır.

3.HAZAR SORUNU

Hazar Sorunu iki ülke ilişkilerinde Güney Azerbaycan Sorunu kadar köklü bir geçmişe sahip değilse de, 2001 yılının yaz aylarında iki ülkeyi savaşın eşiğine getirecek kadar önemli ve taviz verilmesinin çok zor olduğu bir konudur.

Hazar Sorunu'nu anlatacağımız bu bölümde; öncelikle Hazar'ın jeopolitik durumu ve hidrokarbon rezervlerinden bahsedilecek, Hazar'la ilgili yapılan anlaşmalar anlatılacak, ayrıca Hazar'ın Statüsü sorunu ile ilgili gelişmelerden bahsedilerek, bu bölgenin hem İran hem de Azerbaycan açısından stratejik önemi vurgulanacaktır.

3.1.Hazar Denizi ve Hidrokarbon Rezervleri

Hazar Denizi 424.300 km²'lik büyüklüğü ile dünyanın en büyük kara içi su örtüsüdür (Aras,2001,s.5). Genişliği kabaca Japonya kadar denilebilir (Croissant,1998,s.23). Su hacmi 80.000 m³ ve su seviyesi -28 m'dir. Uzunluğu 1050 km , eni 450 km'dir. En derin kısmı 1098 m, ortalama derinliği 180 m'dir.

Hazar'da tuz seviyesi çok düşüktür. Tuzluluk oranı %0.13'tür. Hazar Denizi'ne irili ufaklı yaklaşık 130 kadar çay ve nehir dökülmektedir. Gölü besleyen nehirler Volga, Kura, Terek, Ural, Emba, Atrek ve Gurgan'dır. Hazar Denizi'nin en büyük kaynağını %80'lik oranla Volga nehri teşkil etmektedir (Aras,2001,s.5).

Hazar Havzası orta, güney ve kuzey olmak üzere üçe bölünmüştür. Güney bölümü Hazar'ın en derin bölgesi olmasının yanı sıra, en geniş ve en verimli petrol ve doğal gaz sahalarına sahiptir (Croissant,1998,s.25).

Hazar Denizi'nin balıkçılar için de önemi büyüktür. Kuzey Hazar Bölgesi başta olmak tüm Hazar'da yıllık ortalama 400.000 ton civarında balık çıkarılmaktadır (Avakian and Shirokow ,1994,s.3).

Nehir-kanal şebekesi dışında denizlere ve okyanuslara hiçbir bağlantısı bulunmayan Hazar, Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlıdır. Hazar'a kıyısı olan ülkeler Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve İran'dır.

Uygun coğrafi konumu, zengin petrol, doğal gaz, fosforit, mirobilit, tuz, iyot, brom rezervleri ve kıyı arazisinin şifalı ve dinlenme tesisi özellikleri Hazar'ın ekonomik, stratejik, sosyal ve ekolojik önemini artırmaktadır.

Hazar Denizi'nin içinde barındırdığı doğal gaz ve petrol rezervlerinin yanı sıra taşımacılıkta, iklimin yumuşatılmasında ve komşu ülkelerde tarım için uygun ortamların yaratılmasında büyük rolü vardır. Bölgede bulunan petrol rezervleri dünya toplam petrol rezervlerinin %15'ine, toplam gaz rezervlerinin ise yaklaşık % 50'sine eşittir (Ardabili,1997,s.11).

1950'lerin başından itibaren Hazar Denizi'nde petrol ve doğal gaz üzerine araştırmalara başlanılmasına rağmen, bu konuda fazla mesafe kazanılamamış bu sebeple Hazar'daki rezervler uzun yıllar gizli kalmıştır. Ama 1970'lerden itibaren Azeri mühendisler, petrol uzmanları ve işçiler tarafından keşfedilen ve işletilen Hazar'ın doğal kaynakları zaman içerisinde büyük önem kazanmıştır. 1970'lerden günümüze kadar, bugün Hazar Denizi'nin statüsü sorununda büyük rol oynayan 15 tane petrol yatağı keşfedilmiştir. Bunlardan Azeri, Çıraklı, Güneşli ve tartışmalı olan Kepez alanları Azerbaycan bölgesinde, Livanov East, Lum, Gukina, Barinova, Preçelikenski Kupol alanları Türkmenistan bölgesinde, İnce Deniz no:1 ve no:2 Rusya bölgesindeki alanlardır (Aras,2001,s.6).

Daha önceden belirttiğimiz gibi Hazar Denizi'nde ilk petrol kuyusu bundan 54 yıl önce Kasım 1949'da Azeri petrolcüleri tarafından açılmış olup o günden beri de

Hazar Denizi'nin çeşitli bölgelerinde hem petrol hem de doğal gaz çıkarılmaktadır (Aras,2001,s.29).

Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz rezervlerine ilişkin kesin bilgiler bulunmamaktadır. Eldeki bilgilerin büyük çoğunluğu tahminden oluşmaktadır. Öte yandan bu rakamlarda kendi aralarında büyük çelişkiler göstermektedir. Aslında Hazar Denizi'ndeki asıl kavga keşfedilen rezervlerden daha çok keşfedilmeyen rezervler etrafında dönmektedir. Rezervlerin miktarı konusunda çelişkili ifadelerin ortaya çıkmasının birkaç sebebi var olup bunlardan biri; rezervlerle ilgili yeterli bilgiye sahip olunmaması veya bunların karıştırılması diğeri ise bu konuları iyi bilen, rezervlerle ilgili araştırmalara sahip olan büyük petrol şirketlerinin yöneticilerinin ve ya mahalli yöneticilerin kendi şirket ya da ülkelerinin çıkarları doğrultusunda rezervleri yüksek ya da düşük göstermesidir.

Uluslararası Enerji Ajansı'na göre, Orta Asya ve Trans-Kafkasya'da ispatlanmış petrol rezervleri 15 – 40 milyar varil civarındadır. Olası rezervler ise yaklaşık 160 milyar varil olarak hesaplanmaktadır (Pamir,2000,s.4).

Tablo.1.Hazar Bölgesi Ülkeleri'nin İspatlanmış, Olası, Toplam Petrol ve Gaz Rezervleri

	AZERBAYCAN	İRAN	KAZAKİSTAN	RUSYA	TÜRKMENİSTAN
İspatlanmış Petrol Rez. (milyar varil)	3,6-12,5	0,1	10-17,6	0,3	1,7
Olası Petrol Rez. (milyar varil)	27	12	85	5	32
Toplam Petrol Rez. (milyar varil)	31-40	12	95-103	5	34
İspatlanmış Gaz Rez. (Trilyon cu.ft)	11	0	53-83	-	98-155
Olası Gaz Rez. (Trilyon cu.ft)	35	11	88	-	159
Toplam Gaz Rez. (Trilyon cu.ft)	46	11	141-171	-	257-314

Kaynak: U.S.Energy Administration Agency,2000

3.2.Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sorunu

Hızla endüstrileşen ve sanayileşen dünyada enerji talebi ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişiklik göstermektedir. Özellikle G-8 Ülkeleri adı verilen aralarında Almanya, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa Birliği ülkelerinin bulunduğu ülkelerde, enerji üretimi enerji talebini karşılayamamaktadır. Günümüzde fosil kaynaklar denilen; kömür, petrol ve doğal gaz, dünya enerji tüketimi içindeki toplam % 85'lik payları ile ezici bir ağırlık taşımakta olup yapılan tahminlere göre; dünyamız bu hızla teknolojik gelişmesini sürdürürse bundan 20 yıl sonra dünya genel enerji talebinin % 88'i fosil kaynaklardan karşılanacaktır.

Öte yandan günümüzde temiz kullanımı ve çevreye zarar vermemesi ile tanınan doğal gaza yönelik talepte de bir artış göze çarpmaktadır. Yaklaşık 200 yıldır kullanılan petrol ve kömür rezervlerinin azalması sonucu doğalgazın yıldızı parlamış ve yapılan tahminlere göre önümüzdeki yıllarda doğal gazın enerji pazarındaki payının, petrol, kömür ve nükleerden aldığı paylarla yaklaşık % 7 oranında artacağı düşünülmektedir. 21. yüzyılda da fosil kaynaklar, enerji üretiminde olduğu kadar, çok sayıda sanayi maddesinin de üretiminde kritik ve ezici ağırlıklarını sürdürecektir.

Dünya enerji talebinin bu kadar artması, dikkati başta petrol olmak üzere yer altı kaynaklarının çıkarıldığı bölgelere çekmiştir ki, Hazar Denizi de bu tür bölgelerin başında gelmektedir. Ayrıca bu bölge zengin petrol ve gaz rezervlerinin paylaşımı konusunda kıyıdaş ülkeler arasında yıllardan beri anlaşmazlık konusu olagelmektedir.

Daha önce ki yıllarda Hazar'a kıyısı olan İran ve SSCB arasında Hazar Denizi ile ilgili çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Günümüzde hala çözilemeyen Hazar sorunu daha iyi anlamak için denizle ilgili Rus ve İran tezlerine temel oluşturan anlaşmalara bakmak yararlı olacaktır.

3.2.1.Hazar İle İlgili Anlaşmalar

1991 yılına kadar, Hazar Denizi'ne sadece İran ve Rusya komşu olmuş bu dönemde denizin yasal statüsü ile ilgili iki devlet arasında bazı anlaşmalar imzalanmıştır (Khododour,1995,s.1).

İki devlet arasındaki anlaşmalardan ilki 1921 senesinde imzalanmıştır. 1921 tarihli anlaşma, İran'la SSCB arasında imzalanmış olan Dostluk Anlaşmasıdır Bu anlaşmaya göre İran ve Sovyetler Birliği arasında daha önceden imzalanan bütün anlaşmalar iptal edilmiş ve her iki devlete Hazar'da serbest dolaşım hakkı tanınmıştır. Dolaşım özgürlüğünü tekrarlayan 1935 tarihli bir anlaşma genel olarak Hazar'daki balık avcılığı ile ilgili olup, 10 millik balıkçılık bölgesi kurmakta ama resmi bir sınır çizmemektedir. O dönemde Hazar'daki petrol ve doğalgaz kaynakları tespit edilmediği için, anlaşma denizdeki egemenlik haklarıyla ilgili her hangi bir hüküm taşımamaktadır. 1940 yılında imzalanan üçüncü bir anlaşma, 1935'te yapılan anlaşmanın maddelerini aynen tekrar etmenin yanında, taraflara kendi kıyılarında 10 deniz mili genişliğindeki bir şeritte münhasır balıkçılık hakkı kazandırmıştır. Bunun yanı sıra 1935 ve 1940 anlaşmaları Hazar'ın "Bir Sovyet ve İran Denizi " olduğunu belgelemiştir (Soltan, 2001,s.64-65).

İran ile SSCB arasında imzalanan anlaşmalar, SSCB'nin dağılmasına rağmen hala geçerliğini korumaktadır. Çünkü BDT'yi kuran 1991 tarihli Almatı Deklarasyonu'yla BDT'ye üye devletler SSCB zamanında imzalanan bütün uluslararası anlaşmaların geçerliğini aynen kabul etmişlerdir (Bilici,2001,s.44).

Günümüzde hala geçerli gibi görünen ve İran ile SSCB tarafından üzerinde uzlaşmış bir rejimi içeren Hazar anlaşmaları (1921, 1935 ve 1940) yasal açıdan yeni bir meydan okuma ile karşı karşıyadır. Görüldüğü üzere bu anlaşmalar ortak sınır ve deniz ulaşımı hakları konularına değinmiş olmalarına karşın, deniz yatağı altındaki doğal kaynakların kullanımı ve bunun yasal kuralları konusuna hiçbir şekilde değinmemiştir (Emerson and Tocci,2000,s.2).

3.2.2. Hazar'ın Statüsü Konusundaki Belirsizlikler

3.2.2.1. Sorunun Ortaya Çıkışı

Günümüzde enerji insan oğlu için vazgeçilmez bir ihtiyaç haline gelmiştir. Öyle ki 20.yy'da meydana gelen savaflara bakıldığında; I. Dünya Savaşı'nın arkasındaki en önemli nedenlerden birinin dünya kömür rezervlerine sahip olmak, II. Dünya Savaşı'nın en önemli nedenlerinden birinin de dünya petrol rezervlerine sahip olmak olduğu artık inkar edilemez bir gerçektir. Modern zamanlarda da bu durum değişmemiş olup günümüzde meydana gelen bir çok karışıklık ve savaşın arkasında dünyadaki petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olma düşüncesi yatmaktadır.

Buradan hareketle, ülkelerin enerji kaynaklarının güvenliği ile milli güvenlikleri arasında çok önemli bir bağ olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle; ucuz, kesintisiz, verimli ve gerek kaynaklar gerekse temin yolları açısından çeşitlendirilmiş enerji üretimi politikası her ülke için ulusal güvenliğin vazgeçilmez köşetaşdır. Ülkeler artık dış politikaları kadar enerji politikalarına da önem vermektedirler. Hatta neredeyse bu iki politika içiçe geçmiştir (Pamir,2000,s.5).

Bunun en güncel örneklerinden birisi de; Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının paylaşımı konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıktır.

Hazar Denizi, doğal gaz ve petrol açısından gelişen bir bölge olmasının yanı sıra Kafkaslar da dünyanın enerji geçiş merkezi olmaya adaydır (Cordesman,2000, s.10). Yapılan tahminlere göre Hazar Denizi'nde kanıtlanmamış ve kanıtlanmış petrol rezervleri toplam 200 milyar varil civarındadır ve (World Policy Journal,1998, s.9) bu da trilyonlarca dolar demektir. Ayrıca Hazar bölgesindeki ispatlanan gaz rezervleri 230-260 trilyon kübik feet olarak tahmin edilmektedir (Cordesman,2000, s.12).

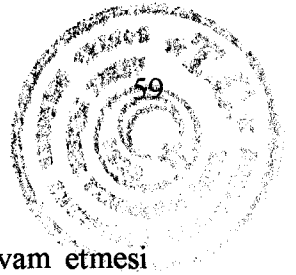
Dünya'nın petrol ve doğalgaz olarak en zengin kaynaklarına sahip olan; İran, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya gibi ülkelerin tam arasında kalan Hazar Denizi, uzmanların iddialarına göre; İran Körfezi ülkeleri ile rekabet edebilecek düzeyde petrol ve doğal gaz üreticisi bir bölge olma yolundadır. Hazar Denizi'nin bu jeopolitik konumu meselenin temelini teşkil etmektedir (Öğütçü,1994,s.64).

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunu kısaca; denizin kıyıdaş devletler arasında nasıl paylaşılacağı, buradaki deniz altı zenginliklerinden nasıl yararlanılacağı ve daha önceden bu denize kıyısı olmayan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın açık denize ne şekilde çıkacakları konularındaki anlaşmazlıklar olarak özetlenebilir. Önemli miktardaki petrol ve doğal gaz rezervlerinin yanı sıra, Hazar Denizi havyarı oldukça kıymetli olan dünya Mersin balığı rezervlerinin %90'ını barındırmakta ve kıyıdaş devletler için seyrüsefer konusunda büyük önem taşımaktadır (Soltan,2001,s.64).

Bu kadar önemi olan Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan Türk asıllı üç devletin 1990'lı yılların başından itibaren bağımsızlıklarını kazanmaları ile birlikte Hazar'ın statüsü sorunu da ortaya çıkmıştır (Aras,2001,s.7).

Bu dönemde Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan'ın bölgedeki uluslar arası doğal gaz ve petrol ticaretinde önemli oyuncular olacağına dair geniş bir görüş birliği enerji ekonomistleri arasında zaten oluşmuştur. Bu düşüncenin kaynağını; ülkelerin bilinen petrol ve gaz rezervlerinin kendi iç pazarları için aşırı fazla olması ve bu ihtiyaç fazlasına uluslar arası alanda yoğun talep olması oluşturmuştur (Ardabili,1997,s.11).

Yukarıda ki sebeplerden dolayı bölgede kilit konuma gelen üç ülkede Hazar sorununun en kısa sürede ve kendileri için en karlı şekilde çözülebilmesi için çabalamışsa da, karşı bloku oluşturan İran ve Rusya bunu önlemek için ellerinden geleni yapmışlardır.

İran ve Rusya, Hazar Sorunu'nda sürekli olarak anlaşmazlığın devam etmesi taraftarı olmuşlardır. Çünkü 70 yılı aşkın bir süre SSCB sınırları içerisinde kalarak doğru düzgün gelişemeyen Kazakistan ve Azerbaycan'ı sömüren Rusya aynı zamanda Sibirya'da da büyük petrol rezervlerine sahip bulunmaktadır. Ayrıca Hazar'da Rusya'nın payına düşen bölümdeki petrol yatakları rezerv açısından pekte zengin değildir. Bu yüzden Rusya sürekli olarak Hazar Denizi meselesini ağırdan almıştır. Öte yandan İran, özellikle Sovyetler döneminde bu bölge ile pek fazla ilgilenmemiştir. Bunun sebeplerinden birisi; karşısında muhatap olarak zamanın süper güçlerinden birisi olan SSCB'nin bulunması ikincisi ise; İran'ın hem kendi topraklarında hem de İran Körfezi'nde büyük petrol rezervlerine sahip olması ve dolayısıyla bu bölgedeki petrole ihtiyaç duymaması olmuştur (Aras,2001,s.7).

3.2.2.2.Sorunun Gelişimi

Hazar Denizi'nin statüsü sorunu ile ilgili ilk uluslararası konferans 15 Ekim 1993'te Astrahan kentinde; Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın katılımı ile yapılmıştır. Bu konferansta Rusya, 1921 yılında Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanan anlaşmanın Hazar Denizi'nin yasal statüsü konusunda geçerli olması konusunda ısrar etmiştir.1921 anlaşması, hem İran hem de Sovyetler'e eşit ve serbest denizcilik hakkı veren bir anlaşmadır (Khododour,1995,s.1).

1994 yılında, Rusya Federasyonu yürürlükte olan anlaşmalara göre, Hazar üstündeki hak ve sorumluluklara kendisinin tek başına sahip olduğu kararını vermiş, ve yeni bağımsız devletleri tek taraflı hareket etmemeleri konusunda uyarmıştır. Buna karşın anlaşmazlığın tarafları, kısa zamanda biraz isteksizce de olsa uzun vadeli istikrar ve Hazar kaynaklarının kullanımı ve ekonomik gelişmesi için diyalog ve işbirliğinin gerekliliğinin farkına varmışlardır (Emerson and Tocci, 2000,s.5).

Rusya, Hazar sorununda aktif olarak rol almaya özellikle 1994 yılında Azerbaycan ile Batılı dev petrol şirketleri arasında imzalanan "Asrın Anlaşması" olarak adlandırılan anlaşmanın imzalanmasından sonra başlamıştır. Rusya'nın amacı;

kendisini dışlayarak Batılı devletlerle petrol anlaşması imzalayan Azerbaycan'a bu konudaki tepkisini göstererek cezalandırmak olmuş Rusya bu amacını gerçekleştirmek için, Hazar'daki statü sorununu ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununu Azerbaycan'a karşı baskı aracı olarak kullanmıştır. Bu dönemde Azerbaycan'la ilişkileri kötü olan İran'da Rusya'nın en önemli destekçilerinden birisi olmuş ve her iki devlette özellikle Hazar'daki çıkarları aynı yönde olduğu için birbirleri ile sıkı bir işbirliğine girmişlerdir.

Öte yandan Hazar'ın statüsü sorunundaki problemler petrol ve doğal gaz olarak zengin ve bu zenginliklerini dış pazarlara ihraç ederek kalkınmak isteyen, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'la petrol ve doğal gaz anlaşmaları imzalamak isteyen batılı şirketleri de fazlasıyla rahatsız etmiş bu şirketler anlaşma yaptıktan sonra şartların değişmesinden ve zarar etmekten endişe duymuşlardır (Kuliev,1996,s.204).

Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri, Azerbaycan Devleti'ni ve Azeri güdümlü petrol konsorsiyumunu desteklemiş ve sınırların kaldırılmasını en mantıklı, eşit ve denizin kaynakları açısından en uygun çözüm olduğunu iddia etmiştir.1995 yılında 3 ülke; İran, Türkmenistan ve Rusya, Hazar'ın yasal statüsü ile ilgili bir rejim formüle edilmeden, Hazar Denizi'nin kaynaklarından yararlanılmasının yasal olmayacağı yönünde uyarılarda bulunmuşlardır (Ettela'at International,11.08.1995).

Hazar Denizi'nin statüsü konusunda bir mutabakata varmak amacıyla Hazar Denizi'nde kıyısı olan beş ülkeden dördü arasında 12 Kasım 1996 yılında bir anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan dışında diğer dört devletin imzaladığı anlaşma her devlete 45 mil (75 km)'lik münhasıran ekonomik bir bölge vermiş anlaşmaya imza koyan taraflar 45 milden sonraki bölgede yer alan kaynakları "Ortak Mülkiyet" konusu olarak kabul etmişlerdir. Ancak Azerbaycan'ın petrol zenginlikleri 45 milin ötesinde yer aldığından Azeri temsilci anlaşmaya imza koymamıştır (Tika, 1996, s.16).

1997’de Hazar’ın statüsü konusunda taraf olan devletler arasında, yeniden bir kutuplaşma yaşanmıştır. İran ve Rusya; Hazar’ın statüsünün eşit çıkarlar temel alınarak biçimlendirmesini önermiş, ama bu yapılırken 12 millik bir kıta sahanlığının ulusal yetki alanında olması şartını da eklemişlerdir. Azerbaycan ve Kazakistan buna karşı Hazar’ın halihazırda varolan uluslararası normlara göre bölgeler halinde bölüşümünü içeren bir teklif sunmuştur. Bu teklif, o sırada Azerbaycan ile petrol bulunduğu kesinleşmiş bir sahanın bölüşümü için bir orta çizgi konusunda pazarlıklarını sürdürmekte olan Türkmenistan’ın da desteğini almıştır.

Temmuz 1998’de Rusya⁵ ve Kazakistan, beklenmedik bir şekilde, Kuzey Hazar’ın deniz yatağı üzerine iki taraflı bir anlaşma olan “Hazar Sınır Belirleme Anlaşması’nı” imzalamışlardır. Bu anlaşmanın başlıca amacı; iki taraf devletin kendi açık deniz maden kaynaklarını işletme haklarını kullanmasıdır. Bu anlaşma ile ilk kez olarak eski Sovyetler Birliği’nden kopan bir Hazar devleti kendi denizaltı kaynaklarını üretme ve işletme hakkını kazanmış ve bunu yaparken denizaltı kaynaklarının bölüşümü konusunu Hazar’ın hukuki statüsü konusundan ayrı olarak ele aldırmaı başarmıştır.

Anlaşmanın deniz ve hava ulaşımı özgürlüğü, denizaltı boru ve kablo hatlarının döşenmesi ve Hazar Denizi’nin tüm diğer kullanım alanlarının gelecekte taraf ülkeler arasında yapılacak çift taraflı anlaşmalar ile düzenleneceğini ve Hazar Denizi’nin yasal statüsünün de bu anlaşmaların tamamlanması sonrasında daha geniş içerikli bir

⁵ Hazar’ın statüsünün belirlenmesinde tarihi, stratejik, siyasi ve ekonomik sebeplerden ötürü en etkili olabilecek devlet Rusya Federasyonu’dur. Ancak Rusya bugüne kadar üç temel politika değişikliği yapmıştır.

Rusya Federasyonu’nun, Hazar’ın hukuki statüsünü ile ilgili birinci tutumu; Hazar Denizi’nin statüsünün 1921 ve 1940 yıllarında SSCB ve İran arasında imzalanan anlaşmalarla belirlenmiş olduğu ve 10 veya 12 veya 20 millik kıyı şeridi dışındaki su kütlesini ve deniz tabanının ortak kullanılacağı şeklindedir. Rusya’nın ikinci tutumu 12 Kasım 1996’dan itibaren 40-45 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım şeklindedir. Böylece, Rusya Hazar’ın bölünmesini kabul yönünde bir adım daha atmıştır. 9-10 Şubat 1998 tarihinde Rusya ve Kazakistan, Hazar’ın statüsüne ilişkin bir uzlaşma metni kabul ederek yeniden tutum değiştirmiştir. Buna göre taraflar Hazar’ın deniz tabanını eşit uzaklık ilkesine göre tamamen bölüşmüşler, su kütlesini ise ortak kullanıma bırakmışlardır. Fakat kıyıdaş devletlerin Hazar üzerinde sahip olacakları ulusal sektörler konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Böylece Rusya’nın denizdibi bölünebilir ama su kütlesi ve su yüzeyi ortak kullanıma tabidir” görüşünü benimsediği görülmektedir.

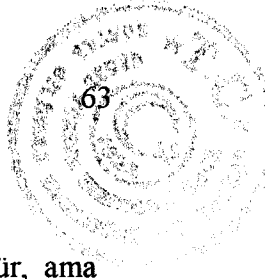
anlaşma ile belirleneceğini gösterdiği söylenebilir. İran ve Türkmenistan, Rusya ve Kazakistan arasındaki bu bağımsız ikili anlaşmayı tüm taraf ülkelerin Hazar kaynaklarından eşit pay almasını amaçlayan “Hazar Denizi’nin yasal statüsü hakkındaki tüm kararların beş taraf ülkenin oybirliği ile alınması konusundaki geri dönülmez prensibe” aykırı olduğu gerekçesi ile derhal protesto etmiştir.

Buna karşın İran ve Türkmenistan arasındaki dayanışma kısa sürmüştür. 1999 Şubat’ında Türkmenistan, Bakü’ye kadar uzanan bir Trans-Hazar boru hattı işine girişmiş bu durum, 1999 Kasım’ında Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında Rusya ve İran’ı devre dışı bırakan bir doğal gaz boru hattının çerçeve anlaşmasının imzalanması ile iyice pekişmiştir. Anlaşma, Rusya tarafından, tartışmalı yasal statü ve Hazar bölgesinin içerdiği ekolojik risk nedeni ile hala protesto edilmektedir.

Bunlar olurken, İran bağımsız olarak hareket etmeyi sürdürmüş ve Aralık 1998’de Lasmo ve Shell firmaları ile Hazar’ın İran bölümündeki hidrokarbon potansiyelini değerlendirmek üzere bir “Arama Çalışmaları Sözleşmesi’ni” imzalamıştır. Bu sözleşme petrol bulunması halinde, üretim yapılacak sahalar üzerindeki bazı hakların firmalara daha önceden anlaşılan şartlar dahilinde devrini içermektedir.

1999 Mayıs’ında İran, Güney Hazar’da önemli ölçüde genişletilmiş ve hem Azerbaycan hem de Türkmenistan’ın kendi kıta sahanlıkları içinde olduğunu iddia ettiği bir alan üzerinde resmi olarak hak iddiasında bulunmuştur. Dahası İran, bu alana Azerbaycan tarafından halihazırda yabancı şirketlere devredilmiş sahaların bazılarını da dahil etmiştir. Aynı zamanda İran teklif edilen ortak egemenlik çerçevesinde, Hazar’da yapılmakta ve yapılacak üretimden sağlanacak bölgesel ekonomik gelirlerin % 20’sini alabilmek amacı ile tüm Hazar maden kaynaklarında eşit hak talep etmeyi sürdürmüştür.

Hazar’ın mülkiyeti konusunda düzenlenmenin savsaklanması, en az şey kaybedip en fazla şey kazanacak ülke olan İran’ın işine yarayacağı açıktır.

Uluslararası Adalet Divanı aracılığı ile bir anlaşmaya varılması mümkündür, ama dünyada bu tip uluslararası anlaşmalara erişilmesi hep uzun yıllar almıştır (Emerson and Tocci,2000,s.7).

Bu arada Kazakistan ve Rusya 9 Ekim 2000’de “ Hazar’da İşbirliği Konusunda Ortak Deklarasyon”u imzalamışlardır. Bu deklarasyon 1998 yılında iki devlet arasında imzalanan anlaşmanın hemen hemen aynısıdır. Bu anlaşma sayesinde Hazar’ın statüsünün belirlenmesi konusunda Kazakistan ile Rusya arasında bir yakınlaşma sağlanmıştır. Fakat Lukoil’in 2000 yılı içerisinde Hazar’ın kuzey kısmında ilk belirlemelere göre 300 milyon ton olarak tahmin edilen Hvalın adlı petrol rezervini keşfetmesi ve yatağın Rusya ile Kazakistan’ın rota hattında bulunması, iki ülke arasında yeniden tartışmalara yol açmıştır (Baycaun,2000,s.44).

3.2.2.3. Hazar Deniz mi, Göl mü ?

Hazar’ın statüsü hakkında tartışmaların ilk çıktığı yıllarda petrol ve doğal gaz açısından en önemli ve verimli yataklara sahip olan Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar’ın “Deniz” olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu durumda herkes kendi bölgesinde çıkarılan yer altı kaynakları ile yetinme pozisyonuna düşmüştür. Fakat haklarına düşen petrol ve doğal gaz kaynakları fakir olan Rusya, İran ve Türkmenistan “Deniz” tezini kabul etmeyerek; Hazar’ın bir “Göl” olduğu ve çıkan petrolün ortak paylaşılması gerektiğini savunmuştur.

Rusya, uzun bir süre Hazar Denizi’nin göl olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve bu sebeple Uluslararası Denizcilik Hukuku’nun, Hazar Denizi’nde uygulanamayacağını ileri sürmüştür. Rusya’nın amacı Azerbaycan’ın Hazar denizindeki kaynaklardan tek başına yararlanmasını engelleyerek, kıyıdaş ülkeler arasında Hazar’ın yer altı zenginliklerinin paylaşılması olmuştur (Eiu,1996,s.56).

İki tarafta kendi tezlerini yasal delillerle birbirlerine ve dış dünyaya kabul ettirmek için büyük çaba harcamıştır. Azerbaycan, 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin Hazar’a uygulanabileceğini ileri sürmüştür. Uluslar

arası Deniz Hukuku'na ait sözleşmede hiçbir denizle bağlantısı olmayan kapalı denizlerden ve yarı kapalı denizlerden bahsedilmekte olup, Hazar'ın da hiçbir denizle bağlantısı olmayan, kapalı bir deniz olduğu göze alındığında Hazar Denizi'nin Denizcilik Hukuku kapsamına girdiği anlaşılmaktadır (Croissant,1998, s.25).

Eğer Hazar bir deniz olarak kabul edilir ve bu konuda mutabakata varılırsa, Hazar'da Deniz Hukuku Sözleşmesi uygulanabilecektir. Deniz Hukuku Sözleşmesinin uygulanması durumunda ise; Hazar ulusal bölgelere bölünebilecek ve her ülke kendi bölgesindeki kaynaklardan yararlanacaktır. Bu durum zengin kaynaklara sahip ülkeler açısından karlı, verimsiz ve fakir kaynaklara sahip ülkeler açısından zararlı bir uygulama olacaktır.

Fakat mutabakat Hazar'ın göl olduğu tezi üzerinde olursa; Hazar'da BMDHS uygulanamayacak, göllerin bölüşümü ile ilgili herhangi bir düzenleme olmadığı için de İran ve SSCB arasında Hazar'la ilgili imzalanan anlaşmalar tek başvuru kaynağı olarak kalacaktır. 1991'de Almatı'da imzalanan anlaşma hükümlerince BDT üyesi olan bütün devletler SSCB zamanında imzalanan bütün anlaşmaları peşinen kabul etmişlerdir. Bu doğrultuda diğer ülkelerde 1921 ve 1940 anlaşmalarını kabul etmiş durumuna düşmektedirler. Fakat şu vardır ki bu anlaşmalar hem bugünün şartlarına cevap verememekte hem de Hazar'ın paylaşımına ilişkin her hangi bir hüküm içermektedirler. Fakat İran ve Rusya bütün kıyıdaş devletleri bu anlaşmaların yanına çekerek anlaşmaları imzalayan devletler olarak ağırlıklarını koymak ve Hazar'dan daha fazla pay elde etmek istemektedirler.

Hazar'ın deniz mi göl mü olduğuna dair henüz bir mutabakata varılamaması ve Hazar Denizi sularının ulusal mülkiyeti konusundaki hukuki belirsizliklerin varlığını sürdürmesi, bölgedeki devletler arasında önemli çıkar çatışmalarına yol açmanın yanı sıra, aynı zamanda bölgede kıyı ötesi doğal kaynakların işlenmesi konusundaki çalışmaları da olumsuz etkilemekte ve çok ihtiyaç duyulan endüstriyel altyapı yatırımlarını da geciktirmektedir. Özellikle suların mülkiyeti konusundaki belirsizlik, özel sektör tarafından bilinen anlamda Proje Finansmanı uygulanmasında ciddi

sorunlar yaratmaktadır. Bir bölgenin ulusal kimliğinin belli olmadığı ve tüm üye devletlerin ortak kararının gerektiği durumlarda, siyasi risk kalkanına sahip olan Dünya Bankası, IFC veya EBRD finansmanı, genelde izlenen yöntem olmaktadır (Emerson and Tocci,2000,s.7).

3.3.Hazar'ın, İran ve Azerbaycan'a Göre Stratejik Önemi

3.3.1.Azerbaycan

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da 1992 yılında Elçibey yönetime gelmiş ve bu dönemden itibaren Azerbaycan, Hazar konusunda milliyetçi bir politika izleyerek Hazar'ın deniz altı zenginliklerinden yararlanmaya başlamıştır.

Azerbaycan'ın Hazar'dan yararlanmaya başlaması Azerbaycan'ı yeniden sömürgesi haline getiremeyeceğinden korkan Rusya ve Güney Azerbaycan'daki Türk azınlıktan dolayı parçalanma endişesi duyan İran'ın tepkisini çekmiştir. Fakat zaman içerisinde Kazakistan ve Rusya'nın kendi çıkarları doğrultusunda Azerbaycan'ın, Hazar'ın statüsü konusunda ileri sürdüğü yaklaşımı kabul etmeleri ile birlikte İran önemli bir destekten yoksun kalmıştır.

İran'a göre; İran'ı parçalamak için ABD başta olmak üzere Batılı şirketler, Azerbaycan'ı İran'a karşı desteklemektedirler. Aslında bu bir gerçektir. Çünkü İran'ın bölünmesi sonucu yıllardır kendini dünyadan izole etmiş ve edilmiş olan İran devleti ortadan kalkacak, buralarda daha küçük devletçikler kurulacak ve bunların haklarına düşen petrol kaynaklarını ele geçirmek ve işletmek daha kolay olacaktır. Ayrıca parçalanma sağlanamasa bile, bu politika yoluyla Orta Asya ve Kafkasya da İran daha fazla izole edilebilecektir (Bayır ve Aslanlı,2001,s.53).

Azerbaycan'ın dünya üzerindeki jeopolitik konumuna bakıldığında; aynı Türkiye gibi çok önemli bir jeopolitiğe sahip olduğu görülmektedir. Çünkü Azerbaycan dev petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan Orta Asya ile bunların ihraç edilmesine olanak sağlayan doğal gaz ve petrol boru hatlarının geçiş noktasında

bulunan Türkiye'nin arasındaki bir bölgede bulunmaktadır. Dünya üzerinde bugüne kadar petrol ve kömür gibi enerji kaynaklarına sahip bütün ülkelerde sürekli olarak kaos ortamı varolmuştur. Çünkü bu kaynaklara ihtiyacı olan büyük ülkeler bu bölgelere girebilmek ve kendi kontrolü altında tutabilmek için buralarda sürekli olarak kaos ortamını yaratmışlardır. Tarihte bununla ilgili birçok örnek bulunmaktadır ve neticede Azerbaycan bölgesi de sahip olduğu kaynaklar itibarıyla bu tür bölgelerdendir.

Uzun yıllar ABD Başkanları'na danışmanlık yapmış jeopolitik ve jeostrateji uzmanı Prof. Dr. Zbigniew Brzezinski Avrasya'da Azerbaycan'ı 50'yi aşkın ülke arasında beş jeopolitik mihverden birisi olarak şöyle nitelemektedir;

“Sınır büyüklüğüne ve sınırlı nüfusuna karşın dev enerji kaynakları ile Azerbaycan'da jeopolitik olarak önemlidir. O, Hazar denizi dibindeki ve Orta Asya'da ki zenginlikleri içine alan bir şişenin mantarıdır. Azerbaycan'ın tamamen Rusya'nın kontrolü altına girmesi durumunda Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığı hiçbir anlam taşımayacaktır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kaybetmesi durumunda Azerbaycan'ın kendisine ait ve çok önemli olan petrol kaynakları da Rus kontrolü altına girecektir. Batı pazarlarına Rus kontrolü altında olmayan topraklardan geçen petrol hatlarıyla bağlanan bağımsız bir Azerbaycan aynı zamanda ileri ve enerji tüketen ekonomilerden, enerji zengini Orta Asya Cumhuriyetleri'ne büyük bir geçiş yolu olur”(Brzezinski, 1998,s.45).

Uzun yıllardan beri Azerbaycan, Hazar enerji kaynaklarının üretimi ve dünya pazarlarına taşınmasını ekonomik problemlerinin çözümüne ve bölgede denge politikası yürütmesine yönelik bir araç olarak kullanmaya çalışmıştır.

Azerbaycan, 1994 yılında imzaladığı Hazar'ın enerji kaynakları ile ilgili anlaşmaları Dağlık Karabağ sorununun çözümü için kullanma fırsatı yakalamıştır. Yapılan anlaşmalarla Azerbaycan, ABD'nin ve Batı'nın⁶ desteğini de alarak,

⁶ Hisselerin dağılımına bakıldığında Asrın Projesinde en büyük payın ABD'ye ait olduğu görülmektedir. Amerikan şirketlerinin toplam payı yaklaşık olarak %40'tır bu da ABD'nin bölgeye olan ilgisinin bir göstergesidir. İngiliz şirketlerin toplam payı ise yaklaşık olarak %19'dur. Amerika ve İngiliz şirketlerinden sonra konsorsiyumdaki en büyük pay %10'la Rus ve Azerbaycan şirketlerine aittir.

Kafkasya’da barışçıl yollardan çözüm bulunmasına ilişkin önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. 1994 yılında Budapeşte’de AGİT Zirve toplantısında Batı tarafından desteklenen Azerbaycan “ Dağlık Karabağ’a Dair AGİT Rolünün Belirlenmesi” adlı kararnamenin kabul edilmesini başarmıştır (Aras,2001,s.210-214).

Hazar’ın statüsü ile ilgili tartışmalarda Azerbaycan’ın iki farklı teklifte bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi “Sınır Gölü” ikincisi ise “Açık Deniz” teklifidir (Aras,2001,s.191).

Sınır gölü teklifine göre; ortadan bir hat çizilerek Hazar beş milli bölgeye bölünecektir. Hazar ulusal bölgelere bölündükten sonra, Hazar’ın deniz yüzeyi ve deniz dibi tamamen bölünecek ve herkes kendi sınırları içerisinde bulunan alanlarda kullanım hakkına sahip olacaktır. Ayrıca her milli bölgede hak sahibi ülkenin hukuku geçerli olacaktır.

Sınır gölünün bu tür bölünmesi ABD ve Kanada arasında Büyük Göller, Kazakistan ve Özbekistan arasında Aral Gölü, Uganda-Tanzanya-Kenya arasında Victoria Gölü, İsviçre ve İtalya arasında Lugana ve Majöre Gölleri, Fransa ve İsviçre arasında Genova Gölü ile gerçekleşmiştir (Nugman,1998,s.82).

Azerbaycan’ın diğer teklifi ise Hazar’ın Açık Deniz olarak kabul edilmesi üzerinedir. Azerbaycan Hazar’da, 16 Kasım 1994’te yürürlüğe giren 1982 BMDHS’nin uygulanmasını istemektedir. Eğer sözleşme uygulanırsa kıyıdaş her devlet 12 millik karasularına, 200 mil veya daha fazla kıta sahanlığına ve 200 millik münhasır ekonomik bölgeye sahip olacaktır (Gökay,1998,s.57).

Her iki tekliften de anlaşılacağı üzere Azerbaycan; sınır gölü de olsa, açık denizde olsa Hazar’ın ulusal sektörlere bölünmesini ve kıyıdaş her ülkenin kendi payına düşen sektörde, egemenlik sahibi olmasını istemektedir. Ayrıca Azerbaycan, Hazar’ın statüsü belirleninceye kadar, kıyıdaş her ülkenin kendi bölgesindeki petrol ve doğalgaz rezervlerini işletebilmesini savunmaktadır. Bu 1995 yılında Rusya, İran ve Türkmenistan’ın yaptığı “Hazar’ın statüsü belirleninceye kadar, Hazar’daki

kaynaklardan hiçbir kıyıdaş devletin yararlanamayacağı” açıklamasına tezat teşkil eden bir görüştür.

Öte yandan, 6 Temmuz 1998’de Kazakistan ile Rusya’nın bir araya gelerek imzaladıkları ve Hazar’ın deniz tabanını bölen anlaşmayı Azerbaycan, Hazar’ın statüsü sorununun çözümüne yönelik olumlu bir adım olarak değerlendirmiştir (Cumhuriyet,13 Nisan 1998). Ayrıca Azerbaycan bölüşümün sadece deniz dibi ile sınırlı kalmamasını, yüzeydeki tüm su kütlesinin de ulusal bölgelere bölünmesi gerektiğini öne sürmüştür.

3.3.2.İran

Dünyanın önemli petrol üreticilerinden olan İran, petrolün büyük kısmını kendi topraklarından ve İran Körfezi’nden elde etmekte olup Hazar’da, İran’a ait petrol çıkan tek bölge Anzali petrol sahasıdır. Kendisinin Hazar’dan çıkacak petrole ihtiyaç duymamasına ve bu bölgedeki kaynakların verimsiz olmasına rağmen İran, Hazar’daki kaynakların tek taraflı olarak çıkarılmasına karşı çıkmaktadır.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından önceki dönemde Hazar Denizi’nin yaklaşık % 86’sı Sovyetler Birliği’ne, %14’ise İran’a ait olarak paylaşılmıştır. İran 1940’ta Sovyetler’in Hazar’da petrol üretimine başlamasına ve 1970’lerden itibaren Azerbaycan petrolcülerinin Hazar’dan yararlanmaya başlamasına ses çıkarmamıştır. Fakat Sovyetler’in dağılmasından sonra; Hazar’ın; %29 Kazakistan’a, %16 Rusya’ya, %20 Azerbaycan’a, %21 Türkmenistan’a ait olmak üzere bölüştürülmesi ile İran’ın bu konudaki tavrı tamamen değişmiştir (Aras,2001,s.198-199).

Özellikle Batılı devletlerin ve Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkaslar’da nüfuz alanları yaratmasını istemeyen İran, aynı görüşte olduğu Rusya ile uzun yıllardan beri birlikte hareket etmektedir. Hazar’ın statüsünün belirlenmesi konusunda da bu durum değişmemiş, İran ve Rusya 1998 yılına kadar aynı görüşü savunmuşlardır. Bu bakımdan İran, Hazar’ın statüsü sorusunda Rusya’nın destek vermesini ve Hazar’ın enerji işlerine katılımını, Orta Asya ve Transkafkasya’da kendi nüfuzunu artırma,

buna karşın Türkiye ve Batılı ülkelerin ise nüfuzun azaltmada bir unsur olarak kullanmıştır (Aras,2001,s.216).

Rusya ve İran Hazar'ın statüsü konusunda başlangıçta hemen hemen aynı görüşü paylaşmışlardır. 1992'e kadar Hazar Denizi, Sovyetler Birliği ve İran arasında bölünmüş ve petrol üretimi bu iki devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. İran karada büyük petrol rezervlerine sahip olması nedeniyle Hazar'daki petrol yataklarını işletme konusuna uzun yıllar ilgi göstermemiştir. Ancak Sovyetler sonrası dönemde Hazar'dan çıkarılan petrolün batıya taşınması İran'ı bir hayli endişelendirmiştir. Çünkü Hazar'dan çıkarılan petrolün artmasıyla İran petrolüne olan talebin azalması ve böylece petrol fiyatları düşmesi ihtimali ortaya çıkmıştır.

İran ve Rusya'nın ortaya sürdükleri tez kendileri dışında hiç kimseden destek görmemiştir. İran tezini; 1991'de Almatı Deklerasyonu ile BDT'ye katılan Hazar devletleri olan Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın bu anlaşma ile SSCB zamanında imzalanan bütün anlaşmaları kabul ettikleri bundan hareketle SSCB döneminde Hazar'la ilgili imzalanan 1921, 1935 ve 1940 anlaşmalarının bu devletler açısından da geçerli olduğu ve bu sebeple statünün tarihi anlaşmalar çerçevesinde belirlenmesi gerektiği şeklinde, ısrarla savunmaya devam etmiştir. Ne var ki söz konusu anlaşmalar sadece Hazar'da balıkçılık ve seyr-ü sefer konularını düzenlemiş, deniz üstü ve deniz dibinin paylaşımı gibi konulara değinmemiştir. Kısacası bu anlaşmalar İran'ı tezini kuvvetlendirmek yerine zayıflatmış ve inanırlık ölçeğini düşürmüştür.

Anlaşmazlığın başlangıcından beri Rusya tarafından desteklenen İran, 1998 yılında Rusya'nın çıkarları doğrultusunda fikirlerinden vazgeçerek desteğini çekmesi ile birlikte zor duruma düşmüştür.

Temmuz 1998'de imzalanan Rusya-Kazakistan Anlaşması ile İran ve Rusya'nın Hazar'daki yolları ayrılmıştır (Radikal,09.07.1998). Kazakistan ile Rusya arasında imzalanan bu anlaşmaya göre; Rusya'ya Kazakistan'ın yer altı doğal kaynaklarından yararlanma hakkı tanınmış bunun yanı sıra deniz yüzeyi de iki ülkenin ortak

kontrolüne açılmıştır. Bu durum her ne kadar bölgesel paylaşım anlamına gelmese de anlaşma ile “de facto” olarak Rus-İran anlaşması İran'a danışılmadan geçersiz hale gelmiştir. Olaya İran açısından bakıldığında; Rusya'nın İran'a resmi olarak danışmadan bu tip kararlar alması siyasi açıdan İran için bir hezimet olmuş ve (Aras,2001,s.243) İran, Rusya ve Kazakistan'ın Hazar'ın deniz dibini paylaşmalarını Mayıs 1998'de BM nezdinde protesto etmiştir.

Ayrıca İran, Türkmenistan ile 7 Temmuz 1998'de (Rus-Kazak Anlaşması'ndan bir gün sonra) ortak bir bildiri yayınlarak Moskova ve Astana'nın imzaladıkları anlaşmayı reddetmiş ve Hazar'ın ancak tek hukuksal statüsü olabileceğini, kaynakların da adil ve eşit bölüşülmesi gerektiğini belirtmiştir (Radikal,09.07.1998).

Asrın projesi⁷ olarak adlandırılan anlaşmada uluslararası konsorsiyumda bulunan Rus enerji devi Lukoil'in de baskısıyla, özellikle SSCB çöküşünden sonra ekonomik olarak da çöküntüye uğrayan Rusya'nın liderleri daha fazla Hazar konusundaki fikirlerinde direnmemişler ve bölgesel bir paylaşımaya yönelik davranışlarda bulunmuşlardır. Ruslar'ın görüşlerinde yaptıkları bu ani değişikliği Ruslar'dan hiç beklemeyen ve Rusya'yı stratejik müttefik olarak gören İran, hazırlıksız yakalanmış ve bir anda fikrini tek başına savunma pozisyonuna düşmüştür.

İranlı'lar bu durumda ilk önce, bölgedeki haklarının %50 olduğunu ve bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin paylarının Rus toplamına dahil olduğunu iddia ettilerse de bu tutumdan çabucak çark etmişler ve 7 Haziran 1998'de Niyazov'un Tahran'ı ziyaretinde yapılan ortak açıklama ile Hazar'ın statüsünün kıyı sahibi bütün ülkelerin tam ittifakı ile sonuçlanacağı ilân edilmiştir. Son zamanlarda yaşanan Rusya'nın bağımsızlığını yeni kazanan devletlerle girdiği ikili görüşmelerle İran'ın, Hazar'ın statüsü sorununda iyice yalnız kaldığını söylemek mümkündür

⁷ Anlaşma Azerbaycan parlamentosu tarafından onaylanarak, 12 Aralık 1994'de yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, 30 yıllık bir süre için imzalanmıştır. Bu 30 yıllık süreçte 511 milyon ton petrol çıkarılacağı tahmin edilmektedir. 258 milyon ton petrol ve petrole birlikte çıkarılan 55 milyar m3 doğal gaz Azerbaycan'ın olacaktır. Azerbaycan'ın elde edeceği gelir tahminen 34 milyar doları bulacaktır.

İran'ın, Hazar'ın göl olduğunu ve kıyıdaş devletler arasında buradan elde edilecek kaynakların bölünmesi gerektiği tezine rağmen İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın imzalamış olduğu petrol sözleşmelerini tanımamış fakat yine de ABD'li şirketlerin katılmadığı Şah Denizi anlaşmasını imzalayıp uluslararası konsorsiyuma katılarak, Hazar'dan petrol ve doğal gaz elde edilmesi çalışmalarında bulunmuştur.

Haziran 2000'deki EKO Zirvesinde, İran önceki düşüncesinden vazgeçmemesine rağmen Hazar'ın %20'lik parçalara bölünmesi fikrini de ortaya atmıştır. İran'a göre Hazar'ın statüsü sorunu tam olarak çözüme kavuşturulmadıkça, Hazar'daki yer altı kaynakları ile ilgili kıyıdaş devletlerin imzalayacağı bütün anlaşmalar geçersizdir (Radikal,09.07.1998).

Öte yandan hem İran hem de Rusya her ne kadar Hazar'ın statüsü konusundaki fikirlerinde bir ayrılık yaşasa da, Hazar geçişli boru hatlarına karşı çıkmaktadırlar. Bu sebeple de boru hatları projesinden henüz bir sonuç elde edilememiştir. Bunun en önemli sebebi bu iki nüfuzlu etkin devletin siyasi iradesinin bu bölgede de geçerli olması ve hukuk kurallarının dahi üzerinde etkiye sahip olması olmuştur.

Boru hatları konusundaki belirsizlik Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliğine de neden olmuştur. Bu belirsizlikten dolayı Batılı petrol şirketleri daha statü sorunu çözülmeden, yüksek maliyetli petrol yatakları ve Trans-Hazar boru hattına yatırım yapma konusunda endişeli bir tavır sergilemişlerdir. Bu tereddütten dolayı bölgeden elde edilmesi planlanan petrol dış pazarlara aktarılamamış, dünya petrol fiyatları üst seviyede kalmış ve petrolden büyük gelir elde eden Rusya ve İran bundan da önemli ölçüde kar elde etmiştir. Ayrıca İran ve Rusya'nın Türkiye ile Kafkaslar ve Orta Asya da girdikleri etkinlik yarışında Türkiye'ye gelir kaynağı olacak olan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının yapımı da sürüncemede kalmış ve Türkiye bundan büyük zarar etmiştir.

AGİT'in 18 Kasım 1999 tarihli İstanbul zirvesinde ABD'nin desteği ile Bakü-

Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattına öncelik veren bir anlaşma imzalanmıştır. Ayrıca Türkmenistan ile Türkiye arasında Türkmenistan'dan Türkiye'ye doğal gaz taşınması için Trans-Hazar boru hattının inşasıyla ilgili deklarasyon imzalanmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinin hayata geçirilme ihtimalinin yükselmesi, iki stratejik ortak olan Rusya ve İran'ı bu projeyi engellemek üzere harekete geçirmiş bu engelleme çabaları çerçevesinde Türkiye'ye destek verdiği için özellikle ABD karşıtı demeçler verilmiştir. Ayrıca yayınlanan ortak bildiride; Hazar'ın statüsünün belirlenmesinin ancak kıyıdaş devletlerin sorumluluğunda, olduğu dışarıdan müdahalelerin kabul edilemeyeceği belirtilmiş olup (Soltan,2001,s.10) hattın yapımına ancak 2002 yılının sonbaharında başlanabilmektedir.

Öte yandan İran'ın Hazar Denizi ve İran Körfezi arasındaki pozisyonu ve Hazar'dan Amman ve İran Körfezleri'ne kadar uzanan petrol ve doğal gaz boru hatları İran'a olağanüstü fırsatlar vermektedir. İran'ın sadece Hazar Denizi'nden Japonya'da ki ve Uzakdoğu'daki pazarlara en kısa gaz ve petrol boru hattını sağlayan jeopolitik konumu değil ayrıca İran'ın 90 yıllık gaz ve petrol konusundaki deneyimli gaz ve petrol istasyonları, liman kapasitesi ve rafinerileri İran'a önemli avantajlar sağlamaktadır (Ettela'at International,11.08.1995).

3.4.Hazar'da Gerginlik ve Son Durum

3.4.1.Hazar'da Kriz

İran, Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusunda özellikle Rusya'nın desteğini çekmesi ile birlikte tek başına kalmıştır. Zaten ABD'nin uzun yıllardır uyguladığı izolasyon politikası sonucu, iyice yalnız kalan İran bu durum karşısında daha saldırgan davranmaya başlamış ve 2001 yılının Ağustos ayında İran ile Azerbaycan ilişkileri tehlikeli boyutlara ulaşmıştır (Aras,2001,s.205).

Hazar'da 2001 yılının Temmuz-Ağustos aylarında İran'la Azerbaycan'ı savaşın eşiğine getiren bir kriz yaşanmıştır. Bölgede petrol araştırması yapan BP şirketine ait Geofizik-3 gemisi, İran hücumbotları tarafından durdurulmuş, karasularının ihlal

edildiğini belirten İran, silah zoruyla geminin acilen bölgeyi terk etmesini istemiştir. Geofizik-3 apar topar Azerbaycan'a dönünce, çatışma son anda önlenmiştir.

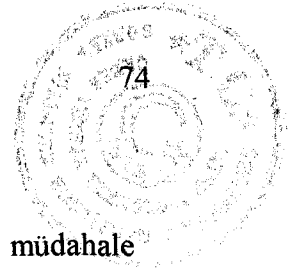
Sonraki günlerde İran jetleri, Azerbaycan hava sahasını 50 dakika ihlal edip gövde gösterisi yapmış, Türkmenistan da Azeriler'i karasularını ihlal etmekle suçlamıştır. Azerbaycan ise Hazar petrollerini koruyacağını söyleyip, ordusunu alarma geçirmiştir (Sabah, 13.08.2001).

İran, Hazar üzerindeki Azeri hava sahasını yine ihlal ederken, İngiliz BP petrol şirketi, Hazar'da Azerbaycan ile İran arasındaki anlaşmazlık giderilip, araştırma gemilerinin güvenliği garanti alınana kadar, 9 milyar dolarlık petrol rezervi olduğu tahmin edilen bölgedeki çalışmalarını durdurduğunu açıklamıştır.

BP, kararın Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi SOCAR⁸ ve konsorsiyumdaki diğer şirketlerle yapılan müzakerelerden sonra alındığını belirtmiştir. Olaydan yaklaşık 1 hafta geçtikten sonra alınan bu karar, Bakü'nün İran'dan gelen askeri baskıya karşı duramadığı ve uluslararası şirketlere güvenlik garantisi veremediğinin belirtisi olarak görülmüştür.

Azerbaycan sınır birliklerinin komutanlarının, Hazar'ın sınırlarını korumak için her türlü önlemlerin alındığını açıklamasına karşın, Azerbaycan'ın tek başına, bölgenin en güçlü ordusuna sahip olduğu bilinen İran'a karşı gelemeyeceği konusunda ortak kanı oluşmuştur. Ayrıca Azerbaycan'a Türkiye hariç Batı'dan destek gelmesi de ihtimal dışı bulunmuştur. Çünkü İngiltere hükümeti, daha en başından İran ile anlaşmazlıklara "karışmayacağını" açıklamıştır. İşin ilginç tarafı ABD Dışişleri Bakanlığı da, her zaman karşısında bulunduğu ve dünyadan izole etmeye çalıştığı İran'a karşı nedense tavır almamış, İran tehdidine karşı kuvvet kullanma

⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sahip olduğu zengin petrol rezervlerinin işletilmesi amacıyla Eylül 1992'de Azarineft ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek, Azerbaycan Petrol Şirketi (State Oil Company of The Azerbaijan Republic-SOCAR) kurulmuştur.

olasılığını reddetmiş ve Tahran-Bakü arasındaki sınır anlaşmazlıklarına müdahale etmeyeceğini bildirmiştir.

İran, özellikle Ermenistan'la yıllardır sürdürdüğü savaşta büyük ölçüde zayıflayan, ancak son yıllarda Türkiye'nin yardımları ile yeniden bir yapılanma içine giren Azerbaycan ordusunun savunmadaki yetersizliğini bildiğinden Azerbaycan üzerindeki askeri baskısını arttırmaya devam ederken İran Hava kuvvetlerine ait uçaklar defalarca Hazar Denizi'ndeki Azerbaycan hava sahasını ihlal etmişlerdir (İnaf, 2001,s.7).

"Geofizik-3" adlı Azeri petrol arama gemisinin Azeri karasularında seyir halindeyken, İran tarafından taciz edilmesiyle başlayan olaylar Temmuz ayının sonlarına doğru tehlikeli bir boyut almış, İran yönetimi durumu daha da gerginleştirmek için tahrik edici faaliyetlerde bulunmuştur.

Rusya'nın daha önceden Hazar'ı kendi milli çıkarlarının bölgesi olarak ilan etmesine rağmen Moskova diğer Hazar sahilli ülkelerden daha geç tepki vermiş ve tepkisini çok yumuşak bir şekilde ortaya koymuştur. Rusya Dışişleri Bakanlığının resmi temsilcisi Aleksander Yakovenko İran'ın Hazar'daki faaliyetlerini değerlendirmekten kaçınmış, sadece "Hazar Denizi'nin güney kısmında Rusya'ya dost olan ülkeler Azerbaycan ve İran arasında yaşanan olaylardan dolayı" üzüntüsünü belirterek, Hazar'ın barış ve düzen, karşılıklı güven ve eşit haklı işbirliğinin bölgesi olması gerektiğini açıklamıştır. Eho Radyosu'na demeç veren Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın bir temsilcisi de " Taraflar tartışmalı sorunları çözerken direkt diyalogla, dostça komşuluk ilkelerine göre hareket etmeliler" demiştir (İnaf,2001,s.7).

2001 yılı Ağustos ayının başlarında İran'la Azerbaycan arasında Hazar Denizi'ndeki Alev-Şark ve Araz petrol sahalarının paylaşımı üzerindeki anlaşmazlık nedeniyle oluşan diplomatik gerilim daha da artmıştır. İran uçaklarının Azerbaycan hava sahasını ihlal etmeye devam ederek, Neftçala ve Salyan bölgelerinde alçak uçuş yaptıkları ileri sürülmüş İran yönetimi ise, Azeri hava sahasını ihlal ettiği iddialarını

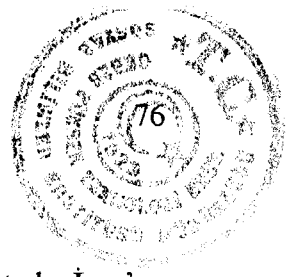
reddetmiştir. Tahran'ın açıklamalarına göre; İran uçakları, İran hava ve deniz sahasında rutin devriye görevinde bulunmuşlardır.

Taraflar karşılıklı olarak birbirini suçlarken, Azerbaycan ordusu, donanma güçlerinin de katıldığı tatbikatlara başlamış bu tatbikatlar sırasında askeri kaynaklar, Azerbaycan donanmasının teknik bakımdan yetersiz olmasına rağmen İran'ın Hazar'daki gücüyle eşdeğer olduğunu kaydetmiştir.⁹ Cumhurbaşkanlığı eski danışmanlarından Vefa Guluzade, söz konusu tatbikatlarla ilgili yaptığı açıklamasında, "Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak bu tür tatbikatları gerçekleştirmesinin faydalı olacağını, tatbikatlara donanmanın da katılmasının İran'a mesaj niteliği taşıdığını" söylemiştir (İnaf,2001,s.8).

Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde ki Alev-Şark ve Araz bölgelerinde bulunan 9 milyar dolarlık ikinci petrol ve doğalgaz yatağına göz diken İran, zorbalıkla diplomasiyi karıştırınca karşısında Türkiye'yi bulmuş Hazar Denizi'nde İran'ın saldırganlığı ile yaşanan gerginliği büyük bir dikkat ile izleyen Türkiye, Ağustos ayının ortalarına doğru duruma müdahale etmek gereğini duymuştur. Türkiye, İran'a sert bir dille tepki göstererek, Azerbaycan'a ve bölge barışını bozmaya yönelik hiçbir girişime göz yummayacağını söylemiş ayrıca Türkiye tarafından İran'ın Ankara Büyükelçisi Hüseyin Lavasani'ye uluslararası hukuku ve Türkiye'nin konuya bakışını detaylarıyla anlatan bir nota verilmiştir.

Nota'da Türkiye, Tahran'a "Anlaşmazlıkların kuvvet kullanımı ile çözümünün BM kurallarına göre yasak olduğunu" bildirmiş ve Azerbaycan ile yaşadığı

⁹ Azeri Turan Haber Ajansı'nın İranlı askeri kaynaklara dayanarak verdiği habere göre, İran'ın Hazar kıyısında 4 ayrı donanması bulunmaktadır. Hazar'ın güneydoğu ve güneybatı uçlarında yer alan üslerden ilki Enzeli'dedir. Bu üste makineli tüfeklerle donatılmış 12 devriye gemisi, 25 sığat teknesi ve 11 hücumbot görev yapmaktadır. İkinci üs Noushehr kentinde kuruludur. 400 personelin görev yaptığı bu üste 4 devriye gemisi, hafif makineli tüfeklerle donatılmış 12 tekne bulunmaktadır. İran'ın Hazar kıyısındaki üçüncü üssü Bender-Gez'dedir. Bu üste 280 asker, 12 devriye gemisi ve 30 tekne, Bender Humeyni'deki üste ise 10 devriye gemisi ve 25 tekne görev yapmaktadır. İran'ın hava kuvvetleri de Azerbaycan'a yönelik ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Azerbaycan'a en yakın hava üssü Sardary kentinde kuruludur. Bu üste 17'şer uçaklık 2 F-5 filosu ve Amerikan yapımı helikopterler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İran'ın Azerbaycan'la olası bir savaşta kullanabileceği 4 hava üssü daha vardır. Tahran, Hamadan, Dizful ve İsfahan'daki bu üslerde 50 adet F-4 ve F-5, 48 adet F-14 savaş uçağı bulunmaktadır.

gerginlikte Türkiye'nin de taraf olduğunun altı çizilmiştir. Verilen notada İran'a bölge huzur ve istikrarını tehdit eden adımlardan sakınması tavsiye edilirken, Hazar'ın nihai statüsünün belirlenmediği, haliyle İran'ın bölgedeki gelişmeleri kendine göre yorumlamasının sadece kendisini bağlayacağına dikkat çekilmiştir (İnaf,2001,s.8).

Bu olayların akabinde Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun, Azerbaycan Harp Okulu'nun mezuniyet törenine katılmak üzere Türk F-16'larının eşliğinde Azerbaycan'a gitmesi ve burada Türkiye'nin her zaman dost ve kardeş ülke olan Azerbaycan'ın yanında olacağına dair verdiği mesajlar İran yönetimince tahrik unsuru olarak nitelendirilmiştir. Dünyanın sayılı ordularından birine sahip olan ve Orta Asya'da nüfuz sağlama mücadelesine girdiği Türkiye'nin, Azerbaycan ile İran arasındaki gerginliğe bu şekilde ağırlığını koyması ve Azerbaycan'ın yanında yer aldığını ve her zaman onu destekleyeceğini göstermesi, Azerbaycan'ı rahatlıkla saf dışı bırakabileceğini düşünen İran'ın geri adım atmasına neden olmuş ve Hazar'da İran ile Azerbaycan arasında başlayabilecek ve bütün Kafkasya'ya yayılabilecek bir savaş Türkiye'nin olaya müdahalesi ile engellenmiştir.

3.4.2.Hazar'da Son Durum

Hazar'a kıyısı olan beş ülke arasındaki bu problemin çözümü konusunda uzun ertelemelerden sonra ilk adım, Türkmenistan'ın girişimi ile 2002 Nisan ayı sonlarında atılmıştır. 23-24 Nisan 2002 tarihlerinde Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ta yapılan Hazar Zirvesi, Hazar'a kıyısı olan beş ülke devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleşmiştir.

Zirve öncesinde Azerbaycan ve Rusya, görüşmelere zemin teşkil etmek üzere, Hazar Denizi'nin sınırlarına dair ikili bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma ile Hazar Denizi'nin kıta sahanlığında Azeri ve Rus kısımlarını işaretleyen iki nokta saptanmıştır. Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan kendi aralarındaki ikili sınırlar üzerinde genel olarak anlaşmış durumda olmakla birlikte, İran bu ikili anlaşmaları tanımayacağını ilan etmiştir (Deik,2002,s.5).

Hazar Denizi'ne kıyısı olan beş ülkenin liderlerinin katıldığı zirve, Hazar Denizi'nin ve dibindeki petrolün paylaşımı konusunda bir anlaşmaya ulaşılmadan sona ermiştir. Zirve, Hazar'a kıyısı bulunan beş ülkenin devlet başkanlarını bir araya getiren ilk zirve olması açısından ilerleme olarak görülmüştür. Zirveye ev sahipliği yapan Türkmenistan'ın Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı, zirvenin sonunda yaptığı konuşmada ” Çözülmesi gereken çok fazla konu olduğunu” söylemiş ve “Herhangi bir anlaşma imzalamamaya karar verdiklerini” belirtmiştir. Türkmenbaşı, Hazar'ın statüsünün kısa bir süre içinde çözüleceğine inanmadığını da vurgulamıştır (İnaf,2002,s.10).

Nihai amacı Hazar Denizi'nde her ülkenin petrol arama alanının belirlenmesi olan toplantıdan somut bir karar çıkmamıştır. Anlaşmaya varılamamasının temelinde Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki anlaşmazlıkların ve İran'ın uzlaşmaz tavrının olduğu söylenebilir (Deik,2002,s.7).

2002 yılının Mayıs ayında Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliev, iki ülke arasındaki Hazar meselesi ve Dağlık Karabağ meselesini görüşmek üzere Tahran'a üç günlük resmi bir ziyaret düzenlemiştir. Hazar ile ilgili olarak Azerbaycan –İran ilişkilerinde kopukluk yaşandıysa da Devlet Başkanı Aliev'in 2002 Mayıs ayında yaptığı ziyaret ikili ilişkileri güçlendirici bir etki yapmış, bu ziyaret esnasında bir dizi hükümetler arası anlaşma uzmanlar tarafından müzakere edilmiştir.

İran delegasyonu özel temsilcisi Mehdi Safari 10 Haziran'da Bakü'ye gitmiş, bunun ardından da Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Khalof Khalofov başkanlığında bir uzman heyeti de 8 Temmuz 2002'de Tahran'a benzer bir ziyarette bulunmuştur. Khalofov'un yaptığı açıklamaya göre, Hazar'ın statüsü ile ilgili iki ülke arasında yapılan görüşmelerde olumlu adımlar atılmıştır.

İran haber ajansı İrna'ya göre; Yapılan en son görüşmelerde Araz-Alev ve Şark petrol bölgelerini içeren Hazar petrol sahasının işletme problemine ilişkin yollar da tartışılmıştır (İsmailova,2002,s.2).

Hazar Meselesi henüz bir sonuca bağlamamış olup sorunun çözümüne ilişkin görüşmeler yavaşta olsa sürdürülmektedir. Yapılan yorumlara göre; Hazar Sorunu'nun bütün devletlerin katıldığı görüşmelerle değil ikili sınır anlaşmaları ile çözümlenmesi yoluna gidileceği anlaşılmaktadır.

3.5.Türkiye ve Hazar

Türkiye jeopolitik konumu nedeniyle; etnik, dinsel, tarihsel sorunların ve anlaşmazlıkların sürekli olarak varolduğu Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Doğu'nun hepsine birden önemli bağlarla bağlı ve aynı zamanda komşu olan tek ülkedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan durumdan en fazla kar elde etmesi beklenen ülke Türkiye olmuştur. Çünkü yeni bağımsızlığını ilan eden devletlerden beş tanesi Türk asıllıdır ve muazzam yer altı ve yer üstü zenginliklerine sahip bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye ile geçmişten gelen etnik ve dini bağlara da sahiplerdir. Türkiye avantajlarından dolayı bu ülkelere en yakın ve yatkın, aynı zamanda bu ülkeler üzerinde en büyük etkiye sahip ülke olarak ortaya çıkmıştır.

Nitekim gelişmeler de Asya Kıtası'nın tam kalbinde yer alan ve pek çok enerji kaynağına sahiplik eden büyük bir coğrafyanın üzerinde kurulu Türk Cumhuriyetleri ile bağımsızlığa koşan çok sayıdaki Türk topluluklarının yönünü ve bakışlarını Türkiye'ye odaklamıştır (Aras,2001,s.217-219).

Söz konusu dönemde Türkiye bölge ile olan tarihsel bağları da kullanarak, yeni nüfuz alanları kazanmaya, Rus egemenliğinden kurtulan devletlere kendini bir lider olarak kabul ettirmeye çalışmış bu doğrultuda Türkiye başta Azerbaycan olmak üzere bütün Türk devletlerindeki ticaret ve yatırım faaliyetlerini artırmıştır (Pamir,2001,s.83).

Bu doğrultuda Türkiye, Hazar havzası konusuna da büyük önem vermiştir. Çünkü bu bölgede statükonun tam olarak belirlenerek istikrarlı bir ortam yaratılması,

I. Petro döneminden beri süren Ruslar'ın yayılmacı politikasını Hazar Havzası'nda durdurulabilecek, Hazar Havzası, Rusya ile Türkiye arasında tampon bölge görevini yapabilecektir.

Bilindiği üzere Asrın Anlaşması olarak adlandırılan ve Azerbaycan ile Batılı şirketler arasında imzalanan anlaşmada Türkiye'ye hak ettiğinin çok altında bir pay verilmiş(%6.75) Verilen bu pay, Türkiye'yi tatmin etmemiştir. Bu sebeple Türkiye kendi toprakları üzerinden petrolü Akdeniz'e geçirecek olan Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına büyük önem vermiştir. Çünkü bu hattın faaliyete geçmesi ile Türkiye hem petrol ihtiyacının bir bölümünü bu hatlardan sağlayabilecek hem de bu hattan önemli düzeyde gelir elde edebilecektir. Böylece Türkiye, petrol enerji kaynaklarının dünya piyasalarına arz edildiği ihraç yolları üzerinde kontrol gücüne ulaşmış olacak, bu da Türkiye'nin kıtalar arası jeopolitik önemini daha da arttıracaktır.

Türkiye için Orta Asya'daki Türk devletlerine ulaşma açısından Kafkasya, özellikle de Azerbaycan çok önemli bir araçtır. Bu bölgelere ulaşmak Türkiye açısından jeostratejik bir öneme sahiptir. Fakat Türkiye'nin bu bölgelere ulaşarak nüfuz sahibi olmasını önlemek amacıyla bölgedeki rakipleri olan Rusya ve İran boş durmamış, Türkiye'nin hedeflerine ulaşmasını önlemek için bir çok engeller teşkil etmişlerdir.

Türkiye, "ulusal dava" anlayışı ile üzerinde durduğu "Hazar ve Orta Asya petrollerinin Türkiye üzerinden taşınması ve batıya pazarlanması" tercihini ifade etmekte olan "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı"¹⁰ projesinin gerçekleşmesine yönelik amacına, nihayet Kasım 1999'da İstanbul'da imzalanan anlaşma ile büyük ölçüde erişmiştir. Türkiye bu projeye, haklı olarak " kar elde etme " düşüncesinden öte " jeopolitik" kaygılarla eğilmiştir (Aras,2001,s.217-219).

¹⁰ Bu hat ilk önce Bakü-Ceyhan arasında düşünülmüşse de araya diğer etkenlerin girmesi sonucu, hattın Tiflis'ten (Gürcistan) geçirildikten sonra, Ceyhan'a ulaşması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bu sebeple hattın adı Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı olarak değişmiştir.

Çünkü Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesinin Türkiye için sadece ekonomik önemi yoktur, aynı zamanda proje sona erdiği zaman Türkiye artık bir enerji terminali yani enerji geçiş ülkesi haline gelecek ve bölgedeki siyasi ağırlığı da bundan olumlu yönde etkilenecektir.

Öte yandan şu anda Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a ait petrol ürünlerini dış pazarlara ulaştıran boru hatları, Sovyetler döneminden beri kullanılan ve Ruslar'ın egemenliğinde olan hatlardır. Bu durum ancak ihraç edecekleri enerji kaynakları ile kalkınmalarını sağlayabilecek olan bu devletler açısından çok büyük risk taşımaktadır. Çünkü Rusya istediği zaman hatları kapatarak veya bunu tehdit unsuru olarak kullanarak söz konusu ülkeler üzerinde baskı kurabilmektedir. Rusya'dan bağımsız boru hatlarının inşa edilerek kullanılması ile Türkiye, Avrasya'daki rakipleri olan İran ve Rusya'ya karşı önemli bir üstünlük de elde etmiş olacaktır (Pamir,2001,s.82)

Öte yandan sanayileşmekte ve gelişmekte olan Türkiye'nin enerji açığı gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum aslında tüm gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin müşterek sorunudur. Ayrıca Türkiye'nin yeterli enerji kaynağı yoktur, eldeki kaynaklarda rasyonel kullanılmadığı için Türkiye için verimli hale gelememiş ve bu durum Türkiye'yi dışarıdan enerji satın alma konumuna getirmiştir. Bu arada Türkiye'deki yoğun nüfus artışının da enerji kullanımının artması üzerinde önemli etkileri olmuştur. Türkiye'nin doğalgaz talebi 1990'ların başından beri her yıl ortalama yüzde 10 oranında artmaktadır. Yapılan hesaplamalara göre, 2005 yılında Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacı 45 milyar metreküpe yükselecektir. Benzer şekilde petrole olan talep de artmaktadır (Ülger,1999,s.14). Türkiye petrol ihtiyacını büyük oranda; S.Arabistan, İran ve Libya gibi ülkelerden karşılamakta ve yılda yaklaşık 23 milyon ton petrol ithal etmektedir (Pamir,2001,s.82). Türkiye'nin petrol tüketiminin 2010 yılında 22 milyon tona ulaşacağı tahmin edilmektedir (Ülger,1999,s.14). Bu nedenle Bakü-Tiflis-Ceyhan bu talebe cevap verecek alternatiflerden biri olacaktır.

Öte yandan boru hattının Türkiye'nin içinde kalan bölümü için yaklaşık bedeli 1.7 milyar dolar olan yatırım, Ceyhan Limanı'nda yılda 50 milyon tonluk yeni bir

petrol pazarının oluşumu ve Boğaz'larda yapılmakta olan tanker taşımacılığının yoğunluğunun azalması gibi hususlar da Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın yaşamsal önemini artıran etkenlerdir¹¹(Pamir,2001,s.82).

Avantajlarına rağmen boru hattı bazı riskleri de yanında getirmektedir. Çünkü bu hatların inşa edilmesi kadar korunması da önemlidir. Özellikle petrol boru hatlarının Sovyetler'in dağılması ile ortaya çıkan etnik çatışmaların rotasında kalması ve güvenliklerini tam olarak sağlanamaması büyük sıkıntılara sebep olmaktadır ve olacaktır.

Bütün risk ve avantajlarına rağmen Bakü-Tiflis- Ceyhan petrol boru hattı projesi Türkiye için çok büyük önem arz etmektedir. Türkiye tüm engellere rağmen bu projenin gerçekleştirilmesini sağlamak zorundadır. Yoksa önümüzdeki yıllarda artan enerji talebi ile birlikte Türkiye'yi çok zor günler beklemektir.

¹¹ Bakü-Ceyhan (Batı Rotası) hattının diğerlerine göre üstün yanı Ceyhan Limanına çok büyük tonajlı tankerlerin yanaşabilmesidir. Supsa ve Novorosisk Limanları ise Boğazlardan geçebilecek daha küçük tonajlı tankerlere hizmet verebilmektedir. Diğer taraftan, Novorosisk Limanı kötü hava şartlarından dolayı yılda 2 ay kadar kapalı kalmaktadır

4.DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

Dağlık Karabağ sorunu, temeli 19.yy kadar dayanan fakat 21.yy'da dahi devam eden, köklü sorunlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun her ne kadar Azerbaycan ile Ermenistan arasında gibi görünse de bölge ülkeleri olan Rusya ve İran soruna karşı duyarsız kalamayarak sorunun bölgesel hale gelmesine neden olmuşlardır. Özellikle İran problemi Azerbaycan'a yönelik dış politikasında ustaca kullanmaktan ve Azerbaycan'a zarar vermekten çekinmemiştir.

Bu bölümde İran'ın Azerbaycan politikasında önemli bir yeri olan Dağlık Karabağ sorununu inceleyeceğiz. Öncelikle bölgenin ve sorunun geçmişinden bahsederken, İran'ın sorunun çözümünü sağlamaya yönelik gibi görülen arabuluculuk girişimlerini anlatıp, sorunun günümüzdeki ve gelecekteki durumuna göz atacağız.

4.1.Dağlık Karabağ Sorunu'nun Ortaya Çıkışı

4.1.1. 1988 Yılına Kadar Dağlık Karabağ Bölgesi

Karabağ Bölgesi, Azerbaycan'da Aras ve Kür ırmakları ile şu anda Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Gökçe gölü arasındaki dağlık bölge ve bu bölgeye bağlı ovalardan oluşan bir yerdir (Aslanlı,2001,s.393-394).

Karabağ bölgesi maden yatakları ve mineral suları bakımından çok zengindir (Taşkiran,1995,s.5). Karabağ adı aynı zamanda 17.y.y ortalarında bu topraklar üzerinde kurulu bir Azerbaycan Türk Hanlığı'nın da adıdır. Bölge çok önemli bir jeopolitiğe sahiptir. Çünkü Karabağ bulunduğu yer itibariyle Ermenistan ve İran'ın kontrol edilebildiği bir alandır.

Karabağ, Ağdam, Tarter, Yevlah, Fuzuli, Beylegan, Kubatlı, Cebail, Mingçeşvir, Ağcabedi, Hocavend, Şuşa, Hankendi, Laçın, Kelbecer, Hanlar, Gorus, Akdere, Berde, Zengezur, Hadrut rayonlarından¹² oluşmaktadır (Aslanlı,2001,s.393-394).

Karabağ bölgesine Türkler ilk olarak Saka Türkleri'nin seferleri sırasında gelmiş ve bu bölgede hakimiyet sağlamışlardır. Saka Türkleri'nin bir kolu olan Partlar bölgede uzun bir süre egemenliklerini sürdürmüşler, Partlardan sonra yerlerine yine Türk kökenli bir kabile olan Albanlar gelerek bölgeye yerleşmiştir.

M.Ö. 66 yılında Romalı'lar, Kafkaslar'ı işgal ettikleri zaman bir tek Albanlar bağımsızlıklarını korumuşlardır. Fakat M.S. 8. y.y'da bölge Müslümanlar tarafından fethedilmiş ve Albanlar'ın varlığına son verilmiştir. Bu dönemde Albanlar'ın büyük bir kısmı Hristiyanlaşarak Ermeniler arasında kimliklerini kaybetmişlerdir.

Karabağ bölgesi 3.Murat zamanında Osmanlı hakimiyetine girmiş ve 18'nci yüzyıla kadar Safevilerle Osmanlılar arasında sıkça el değiştirerek daha sonra tekrar İran'a bırakılmıştır. 18'nci yüzyılda bölgede daha öncede belirttiğimiz gibi Karabağ Hanlığı kurulmuştur. 19'ncü yüzyılın başlarından itibaren ise bölge yayılmacı Rus politikası çerçevesinde işgal edilerek, Karabağ Hanlığı'na son verilmiştir.

1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Ruslar Erzincan'a kadar Doğu Anadolu'yu işgal etmişler ve bu arada Doğu Anadolu'dan topladıkları yaklaşık 100.000 civarındaki Ermeni'yi, Türkmençay anlaşması ile İran'dan aldıkları Erivan ve Nahçıvan bölgeleri başta olmak üzere Kafkaslar'a yerleştirmişlerdir. Ruslar'ın amacı bölgedeki Müslüman ve Türk yoğunluğunu azaltarak nüfus dengesini değiştirmek olmuştur. Kendileri gibi Ortodoks olan Ermeniler, Ruslar için kaçınılmaz bir fırsat oluşturmuşlardır.

¹² Rayon; Azerbaycan'da ilçeden büyük ilden küçük idari birimi temsil eder.

Ermeni nüfusu hiçbir dönemde Karabağ'da Türk nüfusunun önüne geçmemiştir. Ancak Ruslar 1828-1829 Edirne Anlaşması sonrasında Anadolu Ermenileri'ni ve Türkmençay Anlaşması'ndan sonra da İran Ermenileri'ni Kafkaslar'a davet ederek Karabağ'a yerleştirmişler ve stratejik bir yer olan Karabağ'da çoğunluğu teşkil eden Türkler'e karşı Ermeniler'i bir güç olarak görmüşler ve sürekli olarak desteklemişlerdir.(Taşkiran,1995,s.7) Bu tarihte 200.000 civarında olan Karabağ nüfusunun % 95'ini Türk'ler oluşturmuştur (Çetinoğlu,2000,s.26).

Ruslar daha sonraları I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu bölgesinde uygulamaya koydukları; kışkırttıkları Ermeniler'i Türkler'in üzerine saldırtma politikasını ilk olarak 1828-1829 yıllarında Karabağ'da ki Ermenileri ayaklandırarak sahneye koymuşlar ayaklanan Ermeniler Türk yerleşim yerlerine saldırarak, bir çok Türkü katletmişlerdir. Ancak Karabağ'da Türk-Ermeni çatışması ciddi olarak Rusya'daki 1905 ihtilalinden sonra meydana gelmiştir (Taşkiran,1995,s.11).

Kafkasya'da özellikle 1905 yılında iki toplum arasında kanlı çatışmalar meydana gelmiştir. Olaylar bir Türk'ün bir Ermeni tarafından öldürülmesi ile başlamış ve Karabağ'da her iki toplumdanda çok sayıda insan öldürülmüştür.

Çatışmalar 1906 yılının Temmuz ayına kadar devam etmiş ve bu tarihten itibaren durgunlaşmıştır. Çarlık Rusya'sı için önemli olayların yaşandığı 1906-1918 yılları arasında iki toplum arasındaki çatışmalar durmuştur. Bu durgunluk aslında çok ilginçtir. Çünkü 1905 yılından itibaren Çarlık Rusya'sı rejime yönelik büyük çalkantılar içine girmiş ve özellikle Bolşevikler'in getirdiği iç hareketlilik, Çarlığı önemli ölçüde rahatsız etmiştir. Bu iç çalkantı aslında bölge insanın işine yaramıştır. Çünkü kendi iç işleri ile uğraşan Çarlık Rusya'sı bölgede yaşayan Ermenileri kendi çıkarları çerçevesinde kışkırtamamış ve bölgede kan dökülmesini sağlayamamıştır. Fakat durum 1917 yılından itibaren yeniden eski haline dönmüş 1917-1918 yıllarında gelişen olaylar iki toplumu yeniden karşı karşıya getirmiştir (Aslanlı,2001,s.396).

1918 yılında bölgedeki istikrarsızlıktan yararlanan Karabağ Ermenileri, Karabağ'da daha büyük çapta bir isyan çıkarmış, Türkler'in evlerine, iş yerlerine

saldırmış ve binlerce Türkü katletmişlerdir. Mondros mütarekesinin hemen öncesinde 1918'in Haziran ayında Osmanlı Devleti ile Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanan Batum Anlaşması çerçevesinde, Türk Ordusu bu bölgede yaşayan Azeri Türkleri'ni bolşevik destekli Ermeni çetelerin katliamlarından kurtarmak için Azerbaycan'a girmiş ve Eylül ayında Bakü'yü ele geçirmiştir (Gasımov,2001,s.54).

Fakat bir süre sonra, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması sebebiyle Türk birlikleri bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve yerlerine İngilizler gelmiştir. Önceleri bölgede Ermeni ve Gürcülere dayalı politika izleyen İngilizler gerçekleri görünce, 1920 yılında Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğunu kabul ve ilan etmişlerdir.

Özellikle 1920 yılından itibaren Karabağ Ermenileri Karabağ bölgesini Ermenistan'a bağlamak için katliamlara başlamışlar daha Azerbaycan kuvvetleri Karabağ'da ki Ermeni isyanını bastırmaya çabalarken, bunu fırsat bilen Sovyet Kızılordusu 1920 yılında Bakü'yü işgal ederek Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmış ve SSCB sınırlarına dahil etmiştir. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Karabağ bölgesinin kime ait olduğu konusunda baş gösteren anlaşmazlık üzerine Haziran 1921 yılında Kafkasya İşleri Bürosu, Karabağ'ın Ermenistan'la birleşmesi doğrultusunda görüş bildirmiş, fakat bu karar daha sonra geri çevrilmiş ve 1923 yılında bu bölgenin Azerbaycan Cumhuriyeti içerisinde otonom bir bölge olması kararlaştırılmıştır (Gürses,2001,s.253).

Kurtuluş Savaşı sırasında Türkleri arkalarından vuran Ermeniler, savaş sırasında ve sonrasında Türkiye'yi terketmek zorunda kalmış ve bunların çok büyük bir bölümü, Ruslar tarafından Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir. 1923'de Stalin, Karabağ'ın yukarı kısımlarına yeni bir Ermeni kfilesini daha yerleştirmiştir. Ruslar ve Ermeniler bu tarihten sonra Karabağ ismini, "Dağlık Karabağ" veya "Yukarı Karabağ" olarak kullanmaya başlamışlardır. Çünkü bu tarihten itibaren Karabağ'ın bütününde Azerîler, Dağlık Karabağ'da Ermeniler çoğunluğa ulaşmışlardır (Çetinoğlu,2000,s.27).

1929 yılında Azerbaycan'da milliyetçilik hareketleri görülmeye başlamıştır. Bunu fırsat bilen Karabağ Ermenileri, Ermenistan'a bağlanma konusunu tekrar işlemeye başlamışlardır. Bu tarihten sonra Ermeniler, Sovyet hükümetine her fırsatta Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması ve Ermenistan dışında bulunan Ermeniler'in Ermenistan'a getirilmesini tekrarlamış ise de istekler reddedilmiştir.

Uzun bir tarihi geçmişi bulunan Dağlık Karabağ sorunu 1980'lerin ikinci yarısında SSCB'nin dağılmasına giden süreçte Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin dağlık kesimine yönelik iddiaları ile yeniden ortaya çıkmıştır (Bayır ve Aslanlı,2001,s.51).

Ermeniler, 1985 yılında Gorbacov'un iktidara gelmesi ile birlikte Karabağ'ı Ermenistan'a bağlama çabalarını iyice hızlandırmışlar ve özellikle SSCB'deki "Prestroika" ve "Glastnost" değişiminden istifade etmek istemişlerdir (Taşkiran,1995,s.9).

Azerbaycan sınırları içerisinde 1923 yılında oluşturulan ve Muhtar Cumhuriyet statüsünde bulunan Dağlık Karabağ'da bağımsızlık istekleri 1987 yılından itibaren Ermeniler tarafından bir çok platformda seslendirilmeye başlanmış bu çağrılar çeşitli platformlarda meyvesini vermiş ve 1988 yılına gelindiğinde Dağlık Karabağ'da Ermeniler'in istekleri silahlı çatışmaya dönüşmüştür (Oğan,2001,s.433).

4.1.2. 1988 Yılı Sonrasında Karabağ'da Durum

Dağlık Karabağ'da 1988 yılı içinde başlayan silahlı çatışmalarda önemli başarılar elde eden Ermeniler, Azerbaycan'a da saldırmaktan çekinmemiş çıkan çatışmalar sonucu bugünkü Azerbaycan'ın yaklaşık %20'si Ermeniler tarafından işgal edilmiş olup bu durum bugünde aynı şekilde devam etmektedir. Bu işgaller sırasında 18.000'den fazla Azerbaycan vatandaşı öldürülmüş, 20.000'den fazlası

yaralanmış, 50.000'i sakat kalmış ve 5.100 Azerbaycan vatandaşı kayıp ya da esir olmuştur (Oğan,2001,s.435).

1988–1992 yılları arasında Ermeniler zaman zaman küçük çatışmalarla zaman zaman da büyük çaplı saldırılar düzenleyerek, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin önemli bir kısmını işgal etmiştir. O döneme kadar dışarıdan her hangi bir destek almayan Azerbaycan ordusu, 1992 yılından itibaren dış destekle birlikte harekete geçmiş ve Ermeniler'in işgal ettikleri toprakların büyük bir bölümünü işgalden kurtarmış fakat kısa bir süre sonra özellikle arkasında Rus desteğini bulunduran Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının yaklaşık, %20'lik bir kısmı yeniden işgal edilmiştir. 1994 yılındaki Ateşkes anlaşması imzalanı kadar geçen zaman içerisinde Karabağ'ın dağlık kısmının tamamı ve yedi tane Azerbaycan rayonu Ermeniler tarafından işgal edilmiştir (Bayır ve Aslanlı,2001,s.51).

Azerbaycan, Karabağ sorununun AGİK Minsk Grubu çerçevesinde çözülmesine çalışmıştır. AGİK görüşmeleri sürecinde tarafların Minsk'te uluslararası bir konferansta bir araya gelerek soruna çözüm bulmaları için uzun süren bir hazırlık yapılmış, fakat bir türlü bu konferans toplanamamıştır. Görüşmelerin sonuçsuz kalmasındaki en büyük etken AGİK'in; Karabağ sorununun, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde çözülmesi prensibini içeren önerilerinin, Ermenistan ve görüşmelere ilgili taraf olarak katılan Karabağ Ermenileri'nce kabul edilmemesi ve Rusya'nın bölgedeki pozisyonunun zayıflamaması için barış sürecinin başarısızlığa uğraması yolunda gösterdiği çabaları olmuştur. Bu bağlamda Rusya, Ermenileri yeni saldırılara teşvik etmiş ve hatta bölgede bulunan Rus ordu birlikleri bu saldırılara destek vermiştir (Cafersoy,2000,s.20).

Bu güne kadar yeryüzünde meydana gelen hemen hemen bütün olaylarda Batı ve ABD bir safta, Rusya ise diğer safta yer almıştır. Her zaman olayın farklı kutuplarını desteklemişlerdir. Fakat Karabağ sorunu bunun istisnasını teşkil etmektedir. Ermenistan savaş sırasında Rusya'nın silah ve maddi desteğini sağlamış, ayrıca dini bağlardan dolayı Batı dünyası Ermenilere maddi ve manevi yönden yardımda bulunmuştur. Burada ilginç olan Müslüman bir devlet olmasına rağmen

İran İslam Cumhuriyeti'nin de sırf çıkarlarından dolayı Ermenistan'ı Azerbaycan'a karşı desteklemesidir.

4.2. İran'ın Dağlık Karabağ Sorunu'nda Azerbaycan'a Karşı İzlediği Politikalar

4.2.1. İran'ın Arabuluculuk Girişimlerinin Başlaması ve Amacı

İran, Karabağ politikasını; hem bölgede istikrarsızlığın ve bölgeye dış güçlerin müdahalesinin önlenmesi, hem de Azerbaycan devletini güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmaması üzerine kurmuştur. Bunu sağlamak için İran hem iki ülke arasında ki sorunun çözümüne yönelik arabuluculuk yapmış, hem de Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemiştir (Bayır ve Aslanlı,2001,s.52).

İran, Dağlık Karabağ sorununu milli güvenliğini tehdit eden en önemli unsurlardan biri saymıştır. Bunun nedeni, Karabağ sorununun İran'ın yakın komşuları arasında cereyan etmiş olmasıdır. İran kuzeyindeki istikrarsızlığın daha da genişleyerek, dış müdahaleye konu olup bölgedeki istikrarı bozabilecek ölçekte büyük bir savaşın çıkmasından (Nesipli,2000,s.71) ve bunun oluşturacağı sığınmacı akınından büyük ölçüde endişe etmiştir (Bayır ve Aslanlı,2001,s.51).

İran'ın yukarıdaki endişelerinin büyük bölümünün gerçekleşmemesine rağmen İran sınır komşuları olan Azerbaycan-Ermenistan arasındaki savaştan etkilenmiştir. Çünkü söz konusu çatışmalarda İran, Müslüman bir ülke olmasına rağmen Azerbaycan'ı bir türlü desteklememiş, ilk başlarda Ermenistan ile Azerbaycan arasında bir denge politikası izler gibi görünse de, daha sonra politikasını Ermenistan üzerine yoğunlaştırmıştır. İran'ın Azerbaycan'ı desteklememesinin en önemli nedenini; bölgede güçlü bir Azerbaycan devletinin doğmasının milli çıkarları açısından tehlikeli olacağı düşüncesi oluşturmuştur (Nesipli,2000,s.71).

İran Azerbaycan yerine Ermenistan'ı desteklerken, büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Çünkü İran içerisinde de milyonlarca Azeri Türkü yaşamakta ve Azeriler, İran'ın Azerbaycan yanında politika izlemesini istemekteydiler. Halbuki, İran, Azeri vatandaşlarının isteklerinin tam tersini yaparak Ermenistan yanlısı bir politika izlemiştir. Bu durum Güney Azerbaycan milliyetçi hareketini de çok ciddi biçimde etkilemiş, Karabağ sorunu Güney Azerbaycanlı öğrencilerin, şairlerin ve aydınların birinci söylemi haline gelmiş ve bu doğrultuda Tebriz ve Tahran'da İran'ın Ermeni yanlısı politikalarını protesto eden gösteriler düzenlenmiştir.¹³

İran'ın Ermenistan'ı desteklemesi sadece güçlü bir Azerbaycan'ın ortaya çıkmasını önleme amacını taşımamıştır. Ermenistan, bir taraftan İran'ın kuzey sınırlarını Türk etkisinden koruyan bir kalkan görevi görmekte, öte yandan da geçmişten gelen tarihsel bağlardan dolayı Rusya ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmaktaydı. Ermenistan vasıtasıyla İran, hem Rusya'ya ulaşmayı hem de iyi ilişkiler kurarak, başta Hazar sorunu olmak üzere bir çok konuda Rusya'nın desteğini almayı amaçlamıştır. Öte yandan Ermeniler'in başta ABD ve Avrupa'daki siyasi lobi faaliyetlerinden Ermeniler'i destekleyerek yararlanmakta İran'ın amaçları arasında olmuştur (Gül ve Ekici,2001,s.390-391).

Dağlık Karabağ sorunu karşısında İran da Türkiye ve Rusya gibi arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. Yukarıdaki nedenlere rağmen uzun dönemde her iki ülkeye karşı izlediği denge ve ekonomik yardım politikası için finansman kaynaklarının

¹³ Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının sürdüğü dönemde Güney Azerbaycanlılar İran'ın genelinde gösteri, miting, oturumu düzenlemek, bildiri dağıtmak ve duvarlara slogan yazmak suretiyle protestolarını belirtmişlerdir.1992 yılının ilkbaharında Tebriz kentinde öğrenciler Ermenistan'a karşı gösteri düzenlemiş, bu gösteride "Ermenistan'a ölüm" ve Ermenistan'ın en büyük destekçisi olan "Fransa'ya ölüm" sloganları atılmıştır. Bundan sonra başkent Tahran'da da iki gösteri düzenlenmiştir.

yeterli olmadığını düşünen İran, Karabağ sorununa hemen bir çözüm bulunup bölgeye istikrarın gelerek, karşılıklı ticari ilişkilerin dengeye oturduğu ve iyi komşuluk ilişkilerinin hakim olduğu bir Kafkasya'yı hedefleyerek kuzeyinde varolan bu tehdit kaynağından kurtulmayı amaçlamıştır (Durdular,1995,s.129).

İran'ın ilk arabuluculuk girişimleri Mart 1992'de Ermenistan ve Azerbaycan'dan yüksek düzeydeki diplomatları görüşmeler yapmak üzere Tahran'a çağırması ile başlamıştır. Bu görüşmelerde ateşkes ilan edilmesi, savaş esirlerinin değiştirilmesi konuları tartışılmıştır. Çatışmaların durdurularak sorunun barışçıl yollardan çözümüne yönelik bir deklarasyona 15 mart 1992'de imza atılmıştır. Bu anlaşma sonrasında barışın ilk aşaması olarak 7 günlük ateşkes ilan edilmiştir (Ramezanzadeh,1996,s.4). Bu dönemde İran, savaşan taraflara silah ambargosu uygulayarak, diğer bölge devletlerinin ve aynı zamanda Türkiye'nin Azerbaycan'a tercihli yaklaşımından çekinen Ermenistan'ı memnun etmiştir.

İran'ın arabuluculuk girişimleri Mayıs 1992'de yapılan üçlü görüşmeler sırasında zirveye ulaşmıştır. Rafsancani, Ter-Petrosyan ve Mehmedov arasında yapılan görüşmeler 8 Mayıs'ta imzalanan ateşkes ve barış anlaşmaları ile sonuçlanmıştır (Durdular,1995,s.129).

4.2.2. Arabuluculuk Girişimlerinin Sonuçları

İran'ın yaptığı ve ateşkes anlaşması ile sonuçlanan bu arabuluculuk girişimi Azerbaycan açısından adeta felaketle sonuçlanmıştır. Daha anlaşmaların mürekkebi kurumadan, Ermeniler saldırıya geçmiş ve Karabağ'daki büyük bir Azeri nüfusun yaşadığı Hocalı Kasabasını kuşatma altına alarak, burada katliam yapmış ve bir çok Azeri Türkü'nü öldürmüştür. Bu katliam sonrasında Azerbaycan Devlet Başkanı Muttalibov istifa etmiştir. Ermeni saldırıları durdurulamamış ve Ermeniler, Dağlık Karabağ'da ki stratejik bir nokta olan Şuşa kentini işgal etmişlerdir. Yaptıkları bu saldırılar ve işgal ettikleri yerler itibariyle Ermeniler, Azerilere karşı büyük bir üstünlük sağlamışlardır. Yapılan saldırılar karşısında ateşkes anlaşmasının rehavetine

kapılan Azerbaycan ordusu fazla dayanamamış ve ayrıca binlerce Azeri askeri şehit edilmiştir.

Karabağ sorununun gidişatında Ermenistan'a önemli avantajlar sağlayan bu arabuluculuk girişimi Azerbaycan'da, İran'a karşı bir güvensizliğin doğmasına neden olmuştur (Nesipli,2000,s.71). İran'ın her arabuluculuk girişiminin Azerbaycan aleyhine sonuçlar doğurması, Azerbaycan yetkililerinde İran'ın tarafsız olmadığı kanaatine neden olmuştur (Bayır ve Aslanlı,2001,s.52).

1994 yılında sağlanan ve günümüzde de devam eden ateşkes sürecinde İran sürekli olarak Ermenistan'la olan ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, zaman zaman da yeniden arabuluculuk tekliflerinde bulunmuş fakat bu teklifler sürekli olarak İran'ın arabuluculuğundan zarar görmüş olan Azerbaycan tarafından reddedilmiştir.

İran Dışişleri Bakanı Velâyeti'nin, Mart 1996'daki Azerbaycan ziyaretinde Azerbaycan Başbakanı Hasanov'un " İran'ın, Hristiyan ve saldırgan Ermenistan'ı Müslüman Azerbaycan'a karşı desteklediği" yönündeki ifadelerine "Azerbaycan'ın İsrailli ajanların bölgeye yayılmasını sağlamasından kızgınlık duyduklarını " bildiren bir karşılık vermesi gözden kaçmamıştır.

Karabağ sorunu, İran'ın Avrupa ile bağlantılı olan ilişkilerini etkilemiştir (Ramezanzadeh,1996,s.5). Son yıllarda Avrupa'yla ticaret ve haberleşme bağlarını geliştirmek ve sınırlarında istikrarlı komşulara sahip olmak kaygısı İran'ın politikalarında öne çıkmıştır. Karabağ çatışmasında İran'ın Hristiyan bir Ermenistan'a yardım etmeyi, Şii Müslüman bir Azerbaycan'a yardım etmeye tercih etmesi bunu göstermektedir. İran böylelikle, Hristiyan Avrupa'dan sempati görerek ilişkilerini geliştirmeyi planlamıştır (Çolak,1999,s.212).

Öte yandan 2001 yılında Karabağ sorununun çözümüne ilişkin önemli adımlar atılırken İran'da bir ölçüde bundan yararlanmayı bilmiştir. Nisan 2001de Key-West'te ABD'nin arabuluculuğu ve AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları'nın katılımı ile gerçekleştirilen Azerbaycan-Ermenistan zirvesinden sonra eşbaşkanların yaptıkları

basın toplantısında, bundan sonra konuya ilişkin bölge devletlerinin sürekli olarak bilgilendirileceği ve bu bağlamda İran'ın da yardımının alınacağını açıklamışlardır.

Bu arada Fransa'nın Minsk Grubundaki eşbaşkanlık pozisyonuna eski İran büyük elçisi getirilmiştir. Bu durum İran'ın artık konu ile daha içli dışlı olacağının göstergesi olmuştur. Bu karar İran'ın daha önceki girişimlerinden büyük zarar görmüş olan Azerbaycan tarafından tepki ve endişe ile karşılanmıştır (Bayır ve Aslanlı,2001,s.53).

İran Dağlık Karabağ sorununda da Azerbaycan'a karşı hasmane tutumunu sürdürmüş kuzu postuna bürünmüş kurt olarak yıllarca bu sorunu kendi çıkarları için kullanmış ve bunda da önemli ölçüde başarılı olmuştur. Bu sebeple Azerbaycan'ın İran'ın da içinde bulunduğu Dağlık Karabağ sorunun çözümünü yönelik bir anlaşmayı kabul etme ihtimali geçmiş tecrübelerinden dolayı çok zayıftır. Görülen o dur ki Dağlık Karabağ sorunu daha uzun bir süre çözüme kavuşturulamayacak ve Kafkasya bölgesinde istikrarı bozan bir unsur olarak varlığını devam ettirecektir.

5.İRAN’IN, ERMENİSTAN VE RUSYA İLE AZERBAYCAN’A KARŞI KURDUĞU İTTİFAK

Batılı literatürde sıkça rastlanan “İran-Türkiye” politik etkinlik yarışı Kafkaslar’da şekil değiştirmiş, öteden beri laik prensiplere bağlı olan Azerbaycan, İran’ın diğer bazı bölgesel politikalarına esas teşkil eden model ihracı düşüncesini altüst ederek, İran’ı bölgede başka siyasî manevralar aramaya itmiştir.

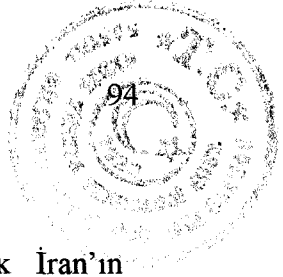
İran’ın, Moskova ve Erivan eksenli girişimleri bu arayışın 1990’lı yılların başında ortaya çıkan bir sonucudur. İran bu sonuçtan hareket ederek, bölgede kendisi ile aynı endişeleri taşıyan Rusya ve onun sadık müttefiki olan Ermenistan ile iyi ilişkiler geliştirirken, bunun Batı’nın bölgeye girmesini önlemeye yönelik bir manevra olduğu ve “büyük devlet” politikası güttüğü izlenimi vermeye çalışmıştır. Doğrusu İran’ın Rusya ve Ermenistan ile yaptığı ittifak, İran’ın bölgede izole edilmiş pozisyonundan kurtulmasını sağlayacak İran açısından çok önemli bir adımdır ve İran için büyük önem taşımaktadır (Can,2001,s.44).

Ermenistan-İran-Rusya ittifakının İran açısından ne derece önemli olduğu açıkça ortadadır. Bu nedenle 5. bölümde İran’ın Azerbaycan’a karşı Ermenistan ve Rusya ile geliştirdiği bölgesel ittifak incelenecek, bu ittifakın başlaması, amacı gelişimi ve bu günkü durumu hakkında bilgi verilecektir.

5.1.İran’ın Ermenistan ile Azerbaycan’a Karşı İttifakı

5.1.1. İran’ın Ermenistan ile Olan İşbirliğinden Amaçları

İran, Rusya’dan sonra Ermenistan ile siyasi ve ekonomik alana kadar her alanda yakın ilişkileri olan ikinci ülkedir. Ayrıca Ermenistan, İran’ın dışarıya açılma noktasıdır. Bazı Ermeni diplomatların ifadesine göre; Ermenistan’ın iyi komşuluk

ilişkilerinde Türkiye'ye bağımlı olmamasının nedeni alternatif olarak İran'ın varlığıdır (Bağcı,2001,s.1).

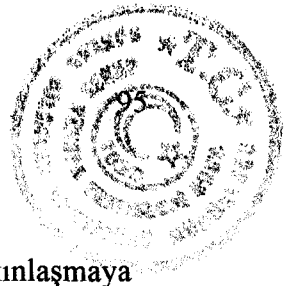
Öte yandan İran'ın da iyi ilişkiler içinde bulunmadığı Azerbaycan, Ermenistan tarafından da bir tehdit unsuru olarak görülmektedir. Ermeniler ile Azeriler arasındaki çatışmalar 19.yy'a kadar dayanmaktadır. Özellikle Ermeniler'in Azerilere karşı soykırıma kadar varan saldırıları 19.yy ve 20 yy'ın ilk yarısı boyunca devam etmiş SSCB'nin kurulması ve her iki devletin de Ruslar tarafından işgal edilerek bu birliğe katılması ile birlikte yaşanan çatışmalar azaldıysa da,1980'lerin sonunda SSCB'nin dağılma sürecine girmesi ile birlikte, Ermeniler Dağlık Karabağ sorununu bahane ederek yeniden Azerilere saldırmışlar ve iki ülke arasında 1994 yılına kadar devam eden ve Azerbaycan'ın %20'lik bir bölümünün işgali ve bir çok Türk'ün ölümüne yol açan Ermenistan-Azerbaycan savaşına neden olmuşlardır.

Savaş sırasında ve sonrasında Ermenistan bölgedeki stratejik ortaklarından biri olan İran'dan büyük destek görmüştür. İran'ın Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Müslüman Azerbaycan yerine Hristiyan Ermenistan'ı desteklemesi büyük tepkiyle karşılanmış fakat İran bu tepkilere rağmen Ermenistan'a verdiği destekten vazgeçmemiş ayrıca arabuluculuk girişimleri adı altında izlediği politikada Ermenistan'a büyük destek vermiştir. İran'ın verdiği desteğin nedenleri tezimizin 4. bölümü olan “ Dağlık Karabağ Sorunu “ adlı bölümünde anlatılmıştır.

5.1.2.İki Ülke İlişkilerinin Gelişimi ve Bugünkü Durum

Karşılıklı çıkarlar temelinde oluşan İran-Ermenistan ilişkileri kısa sürede en üst düzeye çıkmıştır. İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hasan Habibi Aralık 1996'da 4 gün süre ile Ermenistan'ın ziyaret etmiş ve bu dört günlük ziyaret sonrasında İran ile Ermenistan arasında ekonomik ve kültürel alanda işbirliğine yönelik toplam 12 anlaşma imzalanmıştır.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Aleksander Arzumanyan'ın 1997 yılında Eylül ayında yaptığı İran ziyareti sırasında yaptığı açıklamada; Bölgede İsrail –Türkiye

yakınlaşmasının çok tehlikeli olduğuna dikkat çekmiş ve bu yakınlaşmaya Azerbaycan'ın da katılması halinde durumun daha vahim hale geleceği, bu sebeple İran-Ermenistan ve Rusya arasındaki bu işbirliğinin daha da geliştirilmesinin bölgedeki istikrarın sağlanması açısından çok önemli olduğunu belirtmiştir.

Ermenistan'ın bu işbirliği isteği zaten istekli olan İran tarafından büyük sevinç ile karşılanmıştır. İran açısından üç bölge ülkesinin bir araya gelmesi İran'ın açılım yapması açısından çok önemlidir. Çünkü İran yaklaşık 20 yıldır dünyadan izole edilmiş bir halde yaşayagelmektedir ve işbirliği sayesinde hem kendine yeni müttefikler bulmuş, hem de bu şansı çevresindeki halkayı genişletmek açısından iyi kullanmıştır (Can,2001,s.47).

Aynı tarihlerde İran Dışışleri Bakan Yardımcısı Muhammed Hüseyin Adel Ermenistan'da yaptığı açıklamada, "İran'ın Ermenistan'a özel bir önem verdiğini ve Ermenistan'ın bölgede önemli bir aktör olduğunu" söylemiş, Ermenistan-İran ikili ilişkilerinde gündemde olan noktanın "Transit enerji hattı projesi olduğunu" belirterek, iki ülkenin İran doğalgazını Ermenistan üzerinden dünyaya pazarlamayı düşündüğünü açıklamıştır.

Aynı günlerde Ermenistan Savunma Bakanı Serj Sarkisyan'ın, "Türk tehdidi devam ettiği sürece ülkedeki Rus üslerini kapatmayacaklarını" açıklaması ve "Ermenistan-Rusya askeri işbirliği çerçevesinde 2001 yılı içerisinde Rusya ile toplam 40 adet ortak askeri tatbikat ve toplantı düzenleyeceklerini" de sözlerine eklemesi Ermenistan'ın dost ve tehditi olarak çevresindeki ülkelere yaklaşımında Rusya ve İran'ı bir tarafta, Türkiye ve Azerbaycan'ı diğer tarafta gördüğü anlaşılmakta olup böylelikle Azerbaycan ve Türkiye karşısında Moskova-Erivan-Tahran ittifakının varlığı açıkça ortaya çıkmıştır.

1997 yılı başlarında Rusya'nın Ermenistan'a, Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik olarak kullanılmak üzere nükleer başlıklı S-125 füzeleri verdiği belirlenmiş satılan füzeler İran üzerinden taşınmış ve İslamı İran'ın kimlerle müttefik, kimlerle düşman olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır (Manaz,1999,s.224).

Savunma Bakanı'nın açıklamasından kısa süre sonra Ermeni Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan, İran'ın başkenti Tahran'a giderek, İran'ın sözde Ermeni soykırımını tanıması için temaslarda bulunmuştur. Bundan üç gün sonra Hatemi yaptığı açıklamada Oskanyan ile yapılan görüşmeden memnuniyet duyduklarını, İran'ın Azerbaycan-Ermenistan arasında arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir.

İran'ın daha önceki arabuluculuk girişimlerinden ummadığı kadar büyük fayda gören Ermenistan'ın Dışişleri Bakanı'nın "Türkiye, Azerbaycan-Ermenistan görüşmelerinde arabulucu olamaz" şeklinde bir açıklamayla Azerbaycan ile ilişkilerinde Türkiye'ye güvenmediğini, öte yandan İran'a güven duyduklarını hissettirmiştir (Stratejik Analiz, 2001,s.106).

İranlı Bakan Hüccet-ül islam Ruhani de, Erivan ile Tahran arasındaki yakın işbirliğinin gerekli olduğunu söyleyerek, tarihte iki ülke arasında hiçbir olumsuzluk bulunmadığını da vurgulamıştır. Bölge ülkelerinin derin tarihi ve kültürel bağları olduğunu ifade eden Ruhani, bu nedenle İran'ın, bağımsızlığını kazandıktan sonra Ermenistan ile iyi ilişkilerinin pekiştirilmesine önem verdiğini söylemiştir. Ruhani, Ermenistan-İran sınırının, dostluk ve yapıcı işbirliğinin sınırı olduğunu ifade ederek ayrıca tüm bölge ekonomisinin gelişimi için iki ülke arasında enerji işbirliğinde stratejik işbirliğinin önemli olduğunu kaydetmiş, Ruhani güvenlik işbirliğinin de ikili ilişkilere temel oluşturduğunu, Tahran'ın bu ilişkileri geliştirmeye hazır olduğunu da belirtmiştir (İnaf ,2001,s.15).

Tahran'ın, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in ziyaretini uzun süredir ertelemesine rağmen, Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçeryan'ı davet etmesi ve törenlerle karşılaması büyük tepki çekmiş ve iki ülkeye ne kadar önem verdiğini göstermiştir.

İran'ın, Ermenistan'a mali ve ekonomik desteğini artırdığı döneme denk gelen bu ziyaret, Erivan ve Tahran'ın Bakü'ye karşı ortak güç gösterisi olarak

yorumlanmıştır. 2001 yılında Azerbaycan'ı, Hazar'da savaşa zorlayan ve kuzey kesimlerindeki Azerbaycanlı İran vatandaşları üzerindeki baskısını her geçen gün artıran Tahran'ın, Ermenistan'a uzun süredir verdiği desteği ortaya koyan ziyaretin bölgede yeni yaklaşımlara yol açmasından endişe edilmiştir. Son dönemde Ermenistan'da, Azerbaycan aleyhtarı ve savaş yanlısı çok sayıda dernek ve örgüt kurulduğuna dikkat çeken kaynaklar, ASALA militanlarının da görev aldığı bu örgütlerin Erivan tarafından resmi olarak desteklendiğine de dikkat çekmektedirler.

Diğer taraftan gerçekleştirilen görüşmelerde Ermenistan ve İran arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin daha üst düzeye taşınması ve iki ülke arasında planlanan ve Türkiye ve Azerbaycan'ı devre dışı bırakmayı amaçlayan doğal gaz boru hattı projesinin 2002 yılı içerisinde hayata geçirilmesi konularında kararlar alınmıştır (İnaf,2002,s.16).

Öte yandan son 20 yıl içerisinde İran'da, Ermeniler'in, Türkiye, Azerbaycan ve İran Türkleri'ne yönelik suçlayıcı ve tahkir edici yayın faaliyetleri herhangi bir resmî tepkiyle karşılanmamış ve bu tip yayınların sayısı giderek artmıştır. 80 ve 90'lı yıllarda Büyük Ermenistan rüyasıyla ilgili İran'da yayınlanan Ermeni yazarların yazılarında bu mazlum milletin! toprak iddiası yani "Büyük Ermenistan" rüyası geniş yer tutmuştur.

İlginçtir ki İran devletinin yüksek düzeydeki bürokratları ve sansür mekanizması çizgiyi aşan yazılara ve fikirlere karşı keskin olduğu halde Ermeni yazarların iftira ve uydurma dolu yazılarına göz yummuş ve zaman zaman destek olmuştur.

Fransa Ermenisi Maçinyan'ın " Ermeni Tarihi " adlı kitabı, Ermeni Öğrenci ve Gençler Birliği'nin " Taşnaklar'ın Gerçek Yüzü", Seroks Afanosyan'ın "Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan: Bağımsızlıktan Sovyet Rejimine Kadar" isimli kitaplarda ve "Çağımızda Kafkasya" isimli derlemede, Türkler'i bir bütün halinde zalim, göçebe ve vahşi, Ermeniler'i ise mâsum ve mazlum ilân eden, bunu da Karabağ savaşındaki fiili durumla bağlantılandıran tezler işlenmekte olup, hepsi de

İran'da Farsça olarak yayımlanmıştır. Ermeniler'in sözde soykırım gününü anmasına müsaade edilirken, 1 Mayıs 2000 tarihinde İran'da yaşayan Azeri Türkleri'nin Kuzey Azerbaycan halkına destek amacıyla Karabağ olaylarıyla ilgili destek mitingi düzenlenmesine Tahran yetkilileri izin vermemişlerdir. Tahran, bu açık tarafsızlığını, Ermeniler'in, bugün İran sınırları dahilinde bulunan birçok yerleşim biriminin isimlerinin Ermenice kökenli olduğunu iddia etmesine rağmen sürdürmüştür (Muşovdağlı,2000,s.62).

Bu gün ki İran'da büyük Ermenistan rüyasına bağlı olarak geniş propaganda çalışmaları yürütüldüğü halde Türk dilinden, edebiyatından, kültüründen, tarihinden bahsedene, kuzeye ilgi gösterene, Türkü sevene "Pan-Türkist " damgası vurulmakta ve o devlet için rejim için korkulu, tehlikeli adam olarak değerlendirilmektedir. Bunu sonucu olarak tahkir ve takip edilmektedir

Öte yandan temelde Müslüman bir ülke olarak, İslam devriminin öncülüğünü üstlenmesine rağmen, Ermenistan ile yakın ilişkileri ve savaş sonrasında topraklarına sığınmak isteyen yüz binlerce Azeri'yi sınırları dışında muhafaza etmesi İran'ın politik-ekonomi ağırlıklı stratejisinin İran halkı ve özellikle Azeri kökenli İran vatandaşları tarafından olumsuz karşılanmasına neden olmuştur. Bu noktada İslam Devrimi'ni savunan İran'ın çelişkili politikası kendi toplumsal düzeni içerisinde ayrılıkçı baskıları güçlendirdiği gibi, öte yandan devrimin ulusal birlik içerisindeki meşruiyetinin de sorgulanmasına neden olmuştur.

Görüldüğü üzere İran-Ermenistan ilişkileri temel olarak Azerbaycan düşmanlığı üzerine kurulmuştur. İran gerek Azerbaycan-Ermenistan savaşı ve Dağlık Karabağ sorunu sırasında takındığı tavır ile gerekse Ermenistan ile kurduğu siyasi ve ekonomik alandaki sıkı ilişkiler ile çıkarları söz konusu olduğunda ne etnik ne de dini bağların kendisi için önemli olmadığını, çıkarları için her türlü politikayı izleyebileceğini göstermiştir. Azerbaycan ile yüz yılı aşkın bir süredir sorunları bulunan Ermenistan da İran'ın bu işbirliği isteğini geri çevirmemiş ve çıkarları doğrultusunda kullanmış ve kullanmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak iki ülkenin Azerbaycan'a yönelik bu düşmanca tutumu ve aradaki işbirliği günümüzde olanca hızıyla devam etmektedir. Görülen o dur ki İran-Rusya ittifakı bozalsa dahi İran-Ermenistan ittifakı daha uzun yıllar devam edecektir.

5.2.İran'ın Rusya Federasyonu ile Azerbaycan'a Karşı İttifakı

5.2.1. İran'ın Rusya Federasyonu ile Olan İşbirliğinin Amaçları

Günümüzde Hazar Bölgesi'nde çok zengin yeraltı enerji kaynaklarının bulunması ve özellikle Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra doğan boşluk Batı'nın dikkatini bu bölgeye çekmiştir. Bugün Hazar'ın, Azerbaycan ve Kazakistan bölgelerine Batılı firmaların yaptığı petrol yatırımları yaklaşık 5 milyar doları bulmuştur. Daha da önemlisi önümüzdeki 20-25 yıl içinde özellikle de Hazar'ın statüsü konusu çözüme kavuşturulursa, bu yatırımların 100 milyar dolara ulaşması umulmaktadır. Bölgede planlanan enerji yatırımlarının bir kısmı ile ilgili anlaşmalar tamamlanmış bir kısmı da hayata geçirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte başta Türkiye olmak üzere bir çok batılı devletin, büyük enerji kaynaklarına sahip olan Orta Asya ve Kafkaslar'daki yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelere yönelmesi ve buralarda nüfuz alanları elde etmeye çalışması, Batılı ülkelere karşı bir tutum içerisinde bulunan, İran ve Rusya'nın birbirlerine yaklaşımlarına sebep olmuştur.

Özellikle Azerbaycan konusunda iki ülkede aynı düşünceleri taşımakta iki ülkede Azerbaycan'ın güçlenmesini, söz sahibi bir ülke konumuna gelmesini istememektedirler. Hem Rusya'nın hem de İran'ın bu düşmanca tutumlarının ardında bir çok neden vardır.

Azerbaycan uzun yıllar Rus egemenliği altında kalmasına ve bağımsızlığını çok zor şartlarda kazanmasına rağmen, Muttalibov döneminde Rusya yanlısı bir

politika izlenmiştir. Bu dönemde izlenen Rusya yanlısı iyi ilişkiler geliştirme temeline dayanan politika” Rusya’ya Karşı Rusya Politikası “ olarak adlandırılmıştır.

Rusya aşağıda yazılı nedenlerden dolayı Azerbaycan devletinin kısa bir süre de olsa izlediği politikadan memnuniyet duymuştur.

- 1.Azerbaycan’ın etki alanında tutulması, Rusya’ya etkisini Ortadoğu’ya ve Yakındoğu’ya yayılma imkanı verecekti.
- 2.Azerbaycan’ın zengin doğal kaynakları Rusya’yı dış pazarlardan stratejik kaynak alma zorunluluğundan kurtarabilecekti.
- 3.Rusya, Azerbaycan’ı etki altında tutmakla Türk dünyasını parçalayabilecek ve Türkiye’nin Orta Asya’ya yayılmasını engelleyebilecekti (Cafersoy,2001,s.288).

Ama Rusya bu amaçlarına ulaşamamıştır. Her ne kadar Azerbaycan Devleti, Rusya yanlısı bir politika izlese de, Azerbaycan’ın bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesine çıkması ve iki ülke arasındaki ilişkilerin merkez-eyalet düzeyinden eşit statülü iki devlet arasındaki ilişkiler düzeyine yükselmesi Rusya tarafından tam olarak kabul görmemiş ve Rusya bu hoşnutsuzluğunu zaman zaman izlediği politikalar ile de gözler önüne sermiştir.

Hocalı katliamından sonra Muttalibov muhalefet tarafından istifaya zorlanmış ve anayasaya göre 18 mayıs 1992’ye kadar devlet başkanlığı görevini vekaleten Meclis Başkanı Yakup Memmedov yürütmüştür. Memmedov, Rusya ile olan ilişkilerde ihtiyatlı davranmış, BDT çerçevesinde ilişkiler geliştirmek konusunda mesafeli bir tutum takınmıştır.

Yakup Memmedov, Rusya’nın Azerbaycan politikasını değerlendirirken, Rusya’nın Karabağ sorununda sürekli olarak Ermenistan’ın yanında olduğunu hatta bu savaşın Ermenistan ve Rusya’nın Azerbaycan halkına karşı tek taraflı savaşı olduğunu ifade etmiştir. Memmedov, Rusya’nın Ermenistan’a ordu kurması için her

türlü desteği verirken, Azerbaycan'ın bu yöndeki girişimlerini sürekli olarak engellemeye çalıştığını belirtmiştir (Cafersoy,2001,s.290).

Muttalibov sonrası dönemde Azerbaycan'da yönetime Azerbaycan Halk Cephesi gelmiştir. AHC ve başında bulunan Ebulfeyz Elçibey sürekli olarak tam bağımsız Azerbaycan söylemini kullanmış, Azerbaycan-Rusya ilişkilerini eşit statülü devletler düzeyine oturtma çabası içinde olmuştur. Elçibey'in bu tip çıkışları Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir.

Türkiye ile yakın ilişkiler kuran Elçibey, Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından işgal edilmesi ile ilgili yeterince başarı gösterememiş ayrıca İran ve Rusya gibi devletlerin kışkırtmaları sonucu 1993 yılında ülkenin en büyük ikinci kenti olan Gence'de başlayan ayaklanma sırasında Nahçıvan'a sığınmıştır. Azerbaycan Ulusal Meclisi tarafından Nahçıvan Meclisi Başkanı ve eski bir Politbüro üyesi olan Haydar Aliiev Devlet Başkanlığı'nı ele geçirmiş ve Ağustos ayında düzenlenen seçimler sonrasında 5 yıllığına Azerbaycan Devlet Başkanı olarak seçilmiştir.

Haydar Aliiev'in Devlet Başkanı olmasından sonra Azerbaycan uluslararası ilişkilerinde hassas denge politikaları izlemeye başlamıştır. Aliiev dönemi ile birlikte Azerbaycan-Rusya ilişkilerine daha fazla önem verilmeye başlanmış ve Azerbaycan 1993 yılının Eylül ayında Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmıştır.

1994 yılında Haydar Aliiev'in Rusya'ya karşı sürdürdüğü ilişkilerin geliştirilmesi temeline dayalı politikada köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Haydar Aliiev 1994 yılında Batılı şirketlerle Hazar Petrolünün çıkarılması ve taşınması hususunu içeren ve Asrın Anlaşması olarak adlandırılan anlaşmayı Rusya'ya danışmadan ve Rus şirketlerine pay vermeden yapmıştır. Bu anlaşma ile birlikte Rusya -Azerbaycan ilişkileri yeni bir dönemece daha girmiştir. Bu dönemde Hazar Denizi'nin statüsü sorunu ile ilgili olarak Azerbaycan'ın tutumu Rusya'yı rahatsız etmiş ve bunun sonucu olarak 1994 yılında Rusya, Azerbaycan'ın ulaşımını engelleyerek bu konuda tutumunu açıkça ortaya koymuştur. Buna karşın Azerbaycan, Rus petrollerinin topraklarının üzerinden geçişine müsaade ederek,

Rusya ile olan ilişkilerini geliştirmek gayretinde olduğunu göstermiştir. Öte yandan Azerbaycan bir BDT üyesi olmasına rağmen, Rus birliklerinin kendi topraklarında konuşlanmasına izin vermemiştir (Karaca,2001,s.5).

Azerbaycan Rusya ile olan ilişkilerinde bu anlaşmazlıkları yaşarken, diğer komşusu olan İran ile de bir türlü iyi ilişkiler geliştirememiştir. İki ülke ilişkilerinin iyileşememesinin temelini tezimizin de içeriğini oluşturan ve daha geniş bir şekilde anlatılan; İran'ın kuzeyinde Güney Azerbaycan olarak adlandırılan bölgede yaşayan yaklaşık 25 milyon nüfusa sahip Azeri azınlık, Hazar Denizi'nin statüsü sorunu ve Ermenistan ile Azerbaycan arasında savaşa neden olan Dağlık Karabağ sorunu oluşturmaktadır. İran bütün bu sorunların temelinde Azerbaycan Devleti'ni görmekte ve Azerbaycan'ı bir tehdit olarak algılamaktadır. Sonuçta Azerbaycan konusunda benzer görüşlere sahip iki ülke olan İran ile Rusya'nın Azerbaycan'a karşı bir işbirliğine girmesi kaçınılmaz olmuştur.

5.2.2.İran-Rusya İlişkilerinin Gelişimi ve Bugünkü Durum

Sovyetler Birliği döneminde İran politikalarını kuzeyden yani Sovyetler'den gelecek tehdide göre biçimlendirmiştir. Genel olarak İran, Sovyetler ile karşı karşıya gelmemeye çalışmıştır. Bunun bir örneği Hazar ile ilgili yapılan anlaşmalardır. Bu anlaşmalarda İran, Hazar'da pay sahibi olmasına rağmen, bu bölgeyi Sovyet kullanımına bırakmıştır. Fakat Sovyetler'in yıkılması ile birlikte İran açısından kuzeyden gelecek tehdit korkusu önemli ölçüde azalmışsa da İran yine de Rusya'nın 1993 yılından beri uyguladığı yakın çevre doktrini çerçevesinde, Kafkaslar ve Orta Asya konularında Moskova'nın öncelikli konumunu kabul etmiş, ve İran'ın bu yaklaşımı iki ülkenin ilişkilerini geliştirmesinde çok önemli rol oynamıştır.

Öte yandan İran ve Rusya bölgede bağımsızlığını ilan eden ve zengin kaynaklara sahip olan ülkelerde nüfuz alanları kazanmaya çalışan tarihsel rakipleri Türkiye'ye ve Türkiye'nin yardımı ile bu bölgelere girmeye çalışan ABD'ya karşı işbirliği içerisine girmişler ve özellikle Hazar'ın paylaşılamayan zengin enerji kaynakları iki ülkenin birbirlerine olan bağlarını daha da artırmıştır.

İran ve Rusya Türkiye'nin bu bölgedeki tarihsel bağlarını kullanarak nüfuz sahibi olmasını istememektedirler. Her ne kadar boru hatlarının geçiş istikametleri ile ilgili aralarında anlaşmazlık bulunsada, her iki ülkede bu hatların Hazar-Akdeniz bağlantısı ile (Bakü-Tiflis-Ceyhan) Türkiye'den geçmesini ve Türkiye'nin bu geçişten hem maddi, hem de jeopolitik olarak kar sağlamasını engelleme peşinde olmuşlardır.

Daha sonraki yıllarda stratejik ortak konumuna gelecek olan iki ülke arasındaki işbirliği kendini ilk olarak silah alım-satımı konularında göstermiştir. Muhammed Şah Pehlevi döneminde İran'ın silah kaynağı A.B.D olmuştur. Fakat Şah'ın Amerikan karşısı bir İslam devrimi ile devrilmesi sonucu, Amerika İran'a karşı silah ambargosu uygulamaya başlamış ayrıca 1980 yılından itibaren 8 yıl süren İran-İrak savaşı sonucu İran'ın elindeki silahların büyük bölümü hem savaştan zarar gördüğü hem de yedek parçası sağlanamadığı için çalışamaz hale gelmiştir. Kısacası İran bu dönemde silah stokunu hemen hemen tüketmiştir (Soltan,2001,s.11).

Sovyetler Birliği, dağılmasından hemen önceki dönemde İran'ın bu arayışlarını farketmiş, İran'ı potansiyel bir alıcı olarak görmüş ve bu durumu değerlendirmek üzere harekete geçmiştir. Özellikle, 1990'ların başlarında Rusya, İran'a silah tedarik eden bir numaralı ülke olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Moskova, İran'a 2 milyar dolar ile 4 milyar dolar arası değerinde silah ve askeri yardım yapma konusunda karar almış, ayrıca Rusya, İran'a nükleer programlarını gerçekleştirmesi konusunda da yardımcı olma ve Buşehr kentindeki nükleer reaktörün tamamlanması sözünü vermiştir.

Rusya'nın İran'a ilk sattığı silahlar MİG-29 gibi çok amaçlı savaş uçaklarından oluşmuştur. Ayrıca 1992 ve 1993 yıllarında, Rusya veya Ukrayna'dan olmak üzere 2 milyar dolarlık; 24'er adet MİG-27 ile MİG-31, 2 adet İlyuşin-76 erken uyarı uçağı ve 48 adet daha MİG-29 alındığı sanılmaktadır. Eğer İran, Rusya ve çevre ülkelerden bu silahları temin etmişse şu anda İran'ın gelişmiş düzeyde hava savunma, erken

uyarı, derin vuruş ve ağır bombardıman güçlerine sahip çok güçlü bir hava kuvvetlerine sahip olması mümkündür (Altınbaş,2001,s.254).

Rus resmi kaynakları; 1990-1996 döneminde Rusya'nın İran'a 5 milyar dolar değerinde 1000 adet T-72C tankı, 1,500 adet BMP-2 zırhlı aracı, 126 adet MİG-29 savaş uçağının 24 adetlik ilk partisi dahil olmak üzere silah sattığını belirtmektedirler. Bu silahların yanısıra, İran, Rusya'dan 1990'larda üç adet Kilo sınıfı denizaltı ve 300 km menzilli S-200 hava savunma sistemi almıştır (Soltan,2001,s.11).

Bu silah ticaretinin yanısıra 1999 Kasım'ın da Rusya ve İran, AGİT Zirvesi sırasında Hazar Denizi ülkelerinden Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan devlet başkanlarının da katılımıyla imzalanan Hazar-Türkiye bağlantılı petrol ve doğal gaz boru hattı projelerine karşı ortak bir bildiri yayımlayarak "Hazar Denizi yatağından boru hatları döşenmesi yolunda Rusya ve İran'ın katılımı olmaksızın tasarlanan projelere bu iki ülkenin karşı çıktığını" belirtmişlerdir (Can,2001,s.48).

İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi dört günlük bir ziyaret için 12 Mart 2001'de Rusya Federasyonuna gitmiştir. Bu ziyaret sırasında işbirliği ilkeleri ve Hazar'ın statüsü ile ilgili önemli etkileri olacak anlaşmalar imzalanmıştır.

Bu ziyaretteki en önemli gelişme gelecek dönemdeki ilişkilere çerçeve oluşturacak, Rusya ve İran Cumhuriyetleri arasında imzalanan "Karşılıklı İlişkilerin Temelleri ve İşbirliği İlkeleri Anlaşması" olmuştur. Bu anlaşmaya göre iki devlette birbirlerine karşı saldırılarda bulunmayacakları ve kendi ülkelerini her hangi bir saldırı için kullandırmayacakları sözünü vermiştir.

İçinde bulundukları jeopolitik durumdan dolayı İran ve Rusya deyim yerindeyse tam anlamıyla stratejik ortaklardır. İki ülkede başta terör, ayrılıkçılık, uyuşturucu ve yasa dışı silah ticareti konularında birlikte hareket ederlerse bir çözüm yolu bulunabileceğinin farkına varmışlardır. Özellikle uyuşturucu ile mücadele konusunda Rusya'nın çok büyük desteğe ihtiyacı vardır (Soltan,2001,s.6). Günümüzde Rusya'da

uyuşturucu kullanıcılarının sayısı yaklaşık 10 milyonu bulmuştur (Odccp,2000,s.12). Özellikle İran'ın Afganistan'la sınır olan bölgelerinde yaşayan Beluciler yaşamlarını uyuşturucu ticaretinden sağlamaktadır ki buradan geçirilen uyuşturucunun bir bölümü de Rus pazarına gitmektedir. Bu sebeple Rusya'nın bu konuda İran'a ihtiyacı vardır. Ayrıca İran'da uyuşturucu ticareti yapanlara idam gibi ağır cezaların uygulanması da buna büyük etkendir.

Öte yandan Rusya, özellikle çöküşün getirdiği maddi krizi aşmak için nükleer silahlarla ilgili olarak İran'a hem teknik hem de malzeme yönünden yardımda bulunmaktadır (Can,2001,s.49).

Aslında İran'ın nükleer enerji alanındaki çalışmaları yeni değildir. Bu çalışmalar 1974 yılına yani Şah rejimine kadar dayanmaktadır. İran'ın nükleer enerjiye yönelik ilk faaliyetleri, Fransa ve Almanya ile sürdürülen nükleer enerji santrallerinin inşa edilmesi ile ilgili anlaşmaların imzalanması ile başlamıştır. Tabii ki İran'ın bu faaliyetleri Şah rejiminin Batı için bir tehdit arz etmediği bu dönemlerde çokta önemli sayılmamıştır (Çaşın,2001,s.312).

1989 yılında İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Mikhail Gorbaçov ile Moskova'da yaptığı resmi görüşmelerde dile getirilen nükleer alanda işbirliği yapma fikri, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına yol açan gelişmeler sonucu bir süre hayat geçirilememiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından büyük bir ekonomik sıkıntı ile karşı karşıya kalan Rusya, nükleer alanda işbirliği açısından uzun zamandan beri istekli olan İran'ı bu konuda pazar olarak görerek, İran ile nükleer işbirliğine yönelmiştir. Başta ABD olmak üzere, bir çok batılı ülke, Rusya'nın İran ile olan nükleer işbirliğine itiraz ederek sert tavır aldıysa da, Rusya jeopolitik ve ekonomik gerekçelerden dolayı bu işbirliğinden vazgeçmemiştir.

Sonuç olarak İran ve Rusya arasında 8 Ocak 1995 tarihinde Moskova'da nükleer işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ABD tarafından kabul

görmemiş ve imzalandığı tarihten bu yana Rusya ile ABD ilişkilerinde en önemli anlaşmazlık konularından biri olmuştur. Maliyeti yaklaşık bir milyar doları bulan İran-Rus nükleer işbirliği anlaşması genel olarak önemli hükümler içermektedir. Bu anlaşmaya göre; yapımına daha önceden Alman firmaları tarafından başlanan ama tamamlanmayan Buşehr nükleer tesislerinde iki adet 1,000 megawatt gücünde reaktörleri işletmeye geçirecek çalışmalar yapılacak, her yıl 20 İranlı öğrenci nükleer fizik, nükleer mühendislik gibi dallarda doktora yapmak üzere Moskova Üniversitesi'nde eğitime kabul edilecek, daha fazla sayıda öğrenci ve tekniker yüksek lisans ve ileri derecede mesleki eğitim almak üzere Rus teknoloji enstitülerine kabul edilerek buralarda eğitim görecektir, Rusya, İran'da nükleer araştırma merkezlerinin geliştirilmesine ve kurulmasına yardım edecek ve bu bağlamda gerekli bilimsel ve teknolojik materyal Rusya tarafından sağlanacaktır (Kibaroglu,2001,s.275-276).

12 Mart 2001'de İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Rusya'ya yaptığı ziyarette yapılan anlaşmada İran'ın bir Körfez şehri olan Buşehr yakınlarındaki 800.000.000 dolarlık nükleer tesisin yapımının tamamlanacağı belirtilmiş ayrıca bir milyar dolara mal olabileceği ileri sürülen yeni bir nükleer reaktörün inşası için anlaşma yapılabileceği işaret edilmiştir.

Aslında iki ülkenin stratejik ortak konumuna gelmesinde sadece Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı Kafkaslar ve Orta Asya'da aynı engelleyici politikaları gütmelerinin rolü yoktur. Bunun yanısıra işbirliğinin ortadan kalkması durumunda iki devletin birbirleri için oluşturacağı karşılıklı potansiyel tehdidinde rolü vardır. Örneğin, Müslüman isyancılara silah ve para yardım yapacak düşman bir İran, Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya için ciddi sorunlar doğurabilecektir (Soltan,2001,s.6).

Öte yandan, düşman bir Rusya, İran'ın kuzeyindeki Azerbaycanlılar arasında ayrılıkçı eğilimleri destekleyerek, İran'ın toprak bütünlüğünü tehdit edebilecektir. Bunun sıra Rusya'nın, İran'la iyi ilişkiler içinde olmayan diğer devletlere silah satması ve bu devletin güvenliğini tehlikeye düşürme ihtimali vardır. Sırf bu durumu önlemek için bile Rusya ve İran işbirliği yapmak zorunda kalabilmektedirler.

İran ve Rusya bütün bu kar ve risklerin ışığında yanlarına Ermenistan'ı da alarak Kafkaslar'da ve Orta Asya'da Türkiye ve Azerbaycan karşısı engelleyici bir politika izlemeye devam etmektedirler. Fakat önümüzdeki yıllarda bu ortaklığın bozulma tehlikesi vardır. Bunun ilk işareti Hazar Sorunu'nda uzun yıllar aynı yönde hareket eden İran ve Rusya'nın 1998 yılında Rusya'nın görüş değiştirmesi sebebiyle yollarının ayrılmasıyla görülmüştür. Ayrıca son günlerde meydana gelen gelişmeler de bu stratejik ortaklığın çatırdadığını göstermektedir. Son günlerde ABD'nin baskıları sonucu Rusya nükleer silahlar konusunda İran'a karşı cephe almış, bunun yanı sıra ABD'li birlikte yaptığı açıklamalarda İran'ın kitle imha silahları üretmesini önleyeceğini bildirerek açıklaması yaparak ABD'yi destekler bir pozisyon almıştır.

Rusya içinde bulunduğu zor ekonomik şartlardan dolayı kendine maddi olarak kar getiren her türlü ortaklığın içinde bulunmak istemektedir. Putin son yaptığı açıklamalarda ABD ile ilişkilerin oldukça güçlü olduğu ileri sürerek, İran'la iplerin yavaş yavaş koptuğunun ve stratejik ortaklığın sona erdiğinin işaretlerini vermiştir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte, İran'ın Türkiye ile gerek Kafkaslar'da, gerekse Orta Asya'da kıyasıya bir nüfuz yarışına girdiği bilinmektedir. Bu yarışta Türkiye; laik, batılı ve demokratik bir ülke görüntüsü ortaya koyarken, İran; kökten İslamcı ve Batı karşıtı bir imaj sergilemektedir. Kafkaslar ve Orta Asya ülke liderlerinin İran modelini bir yana bırakarak Türk modeline sıcak baktıkları, siyasi İslamizme soğuk baktıkları ve İran ile çok fazla yakın ilişki kurmaktan kaçındıkları da bir gerçektir.

Kafkaslar'daki bu nüfuz mücadelesinde Azerbaycan tarihsel bağlar ve zengin enerji kaynakları açısından İran ve Türkiye arasında en önemli rolü oynayan ülke olmuştur.

1991 yılında Sovyetler'in yıkılması ile bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'ni İran başlangıçta bir şans olarak değerlendirmiştir. İran'ın amacı; kendi rejimini bu yeni bağımsızlığını kazanan ve geçmişten gelen kuvvetli bağlara sahip olduğu ülkeye ihraç ederek, içinde bulunduğu izole edilmiş durumdan kendisini kurtarmak olmuştur. Fakat İran, Azerbaycan'dan umduğunu bulamamış dahası Azerbaycan Kafkaslar'da İran açısından bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmıştır.

Bu tehdidin kaynağını Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanması ile iki Azerbaycan'ın yeniden birleşmesi amacıyla Güney Azerbaycan'ın İran'dan ayrılmak istemesi teşkil etmektedir, daha doğrusu İran böyle düşünmektedir.

İran'ın Güney Azerbaycan bölgesinde yaklaşık nüfusu 20-25 milyonu bulan Azeri Türk'ü yaşamakta ve İran bu azınlığı bir tehdit unsuru olarak görmektedir. Çünkü eğer İran'da yaşayan Azeriler ayaklanır ve bu ayaklanma başarıya ulaşırlarsa,

bunu gören başta Kürtler ve Beluciler olmak üzere bir çok etnik azınlığın ayaklanarak İran'dan ayrılmak isteyecekleri tahmin edilmektedir. Ayrıca İran tarihi boyunca yaşanmış olan Azeri Türklerinin bağımsızlık istekleri ve bu yöndeki hareketleri İran'ın bu endişesini artırmaktadır.

Daha önceki bağımsızlık denemelerinde Güney Azerbaycan Türkleri, Kuzey Azerbaycan Türkleri'nden yeterince destek görememişlerdir. Çünkü Kuzey Azerbaycan Türkleri de Türkmençay anlaşması ile Rusya'nın boyunduruğu altına girmiş ve her ne kadar bir cumhuriyet olsa da Rusya'dan ayrı hareket edememiştir. Ama bu günkü durum daha farklıdır. Çünkü Azerbaycan Cumhuriyeti on yılı aşkın bir zamandır Rusya'nın boyunduruğundan kurtulmuş ve bağımsızlık Güney Azerbaycan direnişini yeniden alevlendirmiştir.

Güney Azerbaycan'da yaşayan Azeri Türkleri'nin bağımsızlık ateşi yaklaşık 100 yıldır hiç sönmemiş, fakat zaman zaman sekteye uğramıştır. Geçmişte Güney Azerbaycan Türkleri 1920'de ve 1945-1946 yıllarında olduğu gibi bağımsızlık hareketlerinde başarıya ulaşarak, çok kısa sürse de bağımsız devletlerini ilan edebilmişlerdir. Fakat değindiğimiz gibi bağımsızlık fazla uzun sürmemiş, kısa zamanda İran tarafından yeniden işgal edilerek bağımsızlıkları ellerinden alınmıştır.

Ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturmaları ve bu konumlarına rağmen İran Azerileri, kendi dillerinde yayın ve eğitim gibi önemli kültürel haklara sahip değildirler. Azeriler, bu sebeple Anayasa'nın 15.maddesinin işletilmesini istemektedirler. Söz konusu madde, "Yerel ve azınlık dillerinin konuşulmasına izin vermektedir".

Hatemi'nin yüksek oy almasında, İran Azerileri ile Kürtlere kendi dillerini kullanma konusunda seçim sırasında yeşil ışık yakmasının etkili olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Hatemi'nin bazı seçim bildirilerini Azerice bastırmasına rağmen, seçilmesinden bu yana Azerilere kültürel haklarını vermek bir yana Azerbaycan'ı tehdit eden bir politika izlediği bilinmektedir.

Aslında İran'ın Azerilere yönelik temkinli hareket etmesinde bugüne kadar ki İran'da yapılan devrimlerde Azeri halkının oynadığı önemli rolün de büyük etkisi vardır. İran'ın asırlarca Türk hanedanlar tarafından yönetilmesi, 1906 Anayasa devriminin Avrupa'ya giden Azeri gençlerle sağlanması, 1920 ayaklanması, 1945-1946 bağımsızlık deneyimi ve nihayet İran devriminde oynadıkları roller, İran'ın Azeri azınlığa yönelik korkusunu ve düşmanlığını kışkırtmıştır.

İran Azerileri'nin kültürel hakları daha doğrusu Azerbaycanlı kimliği üzerindeki baskılar, Türk hanedanının tahtını 1925'de Pehlevi hanedanına devretmesi ile başlamıştır. Pehleviler'in devrildiği 1979'a kadar eğitim ve yayın dilinin Farsça olması için büyük bir baskı uygulanmıştır. Buna rağmen 1945-46 yıllarında Azeriler yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde İran'a karşı ayaklanarak, Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilan etmiş ve Azeri Türkçesi'ni resmi dil olarak seçmişlerdir. Fakat bu cumhuriyet 1946 yılında Rusya'nın desteğini bölgeden çekmesi üzerine İran tarafından yeniden işgal edilmiş ve İran'ın yeniden denetimi sağladığı bölge Farsça'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Buna rağmen İran Azerbaycanlıları devlet idaresinde her zaman var olmuşlardır. Milli kimlikleri hakkında sık sık başvurulana aşağılayıcı tavırlara rağmen Pers devletine birçok yönetici yetiştirmişler hatta İran'daki rejime ruh veren inanç sistemi Ayetullah Seriatmedari ve Ayetullah Erdebili gibi isimlerle gelişmiştir. İran devrimi sonrasında dini lider Ayetullah Humeyni'nin yerine gelen Ayetullah Ali Hamaney de bir Azeri'dir.

Tarihi araştırmalar Farşlılar'ın, İran İslam Devrimi'ni İran Azerbaycanlıları'nın Şah rejiminden olan memnuniyetsizliği sayesinde başardığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde Şah karşıtı protestoların en etkilileri, Tebriz'de ve Tahran'da yaşanmıştır. Humeyni'nin iktidara gelmesinde, Tahran Pazarı'nı kontrol eden Azeri burjuvazisinin ve Tebriz halkının katkısı büyüktür.

Ancak devrimle birlikte daha demokratik bir ortam oluşturulmasını ve kültürel haklarını elde etmeyi bekleyen Azeriler büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlardır.

Azeriler tüm yetkilerin dini lidere devredilmesine ve merkezileşmeye karşı çıkmışlar Azerbaycanlılar Ayetullah Kazım Seriatmedari'nin liderliğinde, Humeyni ile ters düşüp, anayasa referandumuna yüzde 80 oranında katılmamışlardır. Ancak Tebriz'de başlayan ayaklanma, Aralık 1979'da kanla bastırılmış ve Seriatmedari de, 6 yıl süren bir ev hapsinden sonra tedavisine izin verilmediği için vefat etmiştir.

Azerbaycan Halk Cephesi Lideri Ebulfez Elçibey'in Haziran 1992'de Azerbaycan Devlet Başkanı olması ile İran'ın Azerbaycan'a karşı olan hasmane tutumunun daha da şiddetlendiği gözlenmiştir. Elçibey, laikliği ve Azeri milliyetçiliğini savunan kafa yapısıyla giderek Türkiye'ye yöneldikçe ve İran rejimine karşı çıktıkça İran, Azerbaycan'a olan düşmanlığını bir o kadar daha turmandırmış bu dönem içerisinde İran'ın Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklere karşı olan politikası daha da sertleşmiştir.

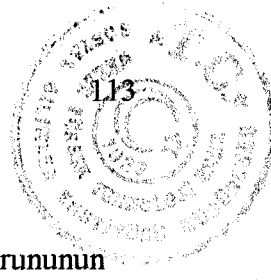
Genel olarak şu anda Güney Azerbaycan'da yaşayan Türkler'in durumuna bakıldığında, Güney Azerbaycan Türkleri'nin büyük çoğunluğunun İran'dan ayrılarak Azerbaycan Cumhuriyeti'ne katılmak gibi bir düşüncesinin olmadığı anlaşılmaktadır. Güney Azerbaycan direnişinin en önemli ismi olan Dr. Çehregani, 2023 isimli derginin Haziran 2002 sayısına yaptığı açıklamada bu konuya değinerek; Güney Azerbaycan Türkleri'nin amacının İran'dan ayrılmak olmadığını, sadece İran yönetiminden haklarını geri almak olduğunu belirtmiştir. Bu fikir şu anda Kuzey Azerbaycan'da yaşayan bir kısım Azeri tarafından seslendirilmektedir. Aslında İran Türkleri İran'ı vatanları olarak benimsemişlerdir. Geçmişte yaşanan olaylar, Azeriler'in İran'daki yaşanan değişikliklerde gösterdikleri katılım bunun en önemli örneğidir. Azeri Türkleri'nin tek isteği İran yönetiminin Azeriler üzerindeki baskıları kaldırması ve Anayasanın 15'nci maddesini işleterek, Azerileri kendi dillerini kullanmaları ve kendi kültürleri geliştirmelerine imkan sağlamasıdır. İran eğer Güney Azerbaycan'da yaşayan Azeriler üzerindeki baskılarını kaldırır ve haklarını teslim ederse, Güney Azerbaycan Sorunu kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Böylelikle İran'ın Azerbaycan'dan bu konuda herhangi bir çekincesi kalmayacak, bu durum iki ülke ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Hazar Sorunu ile ilgili olarak ise; İran 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte daha önceden sadece Sovyetler Birliği ile paylaştığı Hazar kıyılarını başta Azerbaycan olmak üzere dört devletle daha paylaşmak zorunda kalmıştır. O tarihten itibaren İran daha önceden önemsemediği Hazar Denizi'ne birden bire önem vermeye başlamıştır.

Çünkü İran, Hazar'ın kaynaklarından Azerbaycan'ın istediği gibi faydalanmasını ve buradan elde edeceği gelirle kalkınmasını istememektedir. Hazar sorununda İran'ın tek amacı; Hazar'dan elde edeceği petrol ile kısa sürede kalkınmak isteyen Azerbaycan'ın bu kalkınması engellemektir. Böylelikle İran'a göre; hem Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan Azerileri üzerindeki çekim alanını kuvvetlendirmesi engellenecek, hem de İran'a karşı Güney Azerbaycan Türkleri'ne maddi yardım yapmasını önlenebilecektir.

Aslında İran'ın Hazar Denizi'nden elde edilecek petrol ve doğal gazdan sağlanacak gelire çok fazla ihtiyacı yoktur. İran daha önceki dönemlerde bu denizi Sovyetler Birliği ile paylaşırken de bölgeye pek önem vermemiş, daha çok kendi topraklarından ve İran Körfezi'nden çıkan petrolle ilgilenmiştir. Şu anda da bu durum geçerliğini korumaktadır

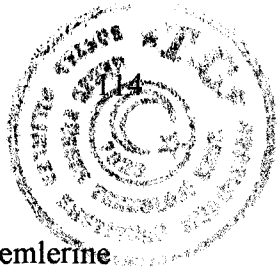
İran, Hazar Denizi'nin kaynaklarına ihtiyaç duymadığı için Hazar'ın statü sorununda uzlaşmaz bir tavır sergilemekte ve bu yüzden sorun sürüncemede kalmaktadır. İran yıllardır Azerbaycan'ın tezine karşı tezler ortaya sürmekte olup İran'ın bundan amacı; hem Hazar'ın statüsünün kısa zaman içerisinde netleşmesini önleyerek, daha önceden Hazar bölgesi ile ilgili Azerbaycan'la petrol çıkarma anlaşmaları yapan Batılı şirketleri zor durumda bırakmak ve dolayısıyla imzalanan anlaşmaların uygulanmasını zora sokarak, Azerbaycan'ın bu bölgeden gelir elde etmesini önlemek hem de Azerbaycan'ı sıkıntılı bir duruma düşürüp, bir oldu bittiye getirerek kendi tezinin kabulü ile mümkün olduğu kadar önemli rezervlerin bulunduğu petrol sahalarının kendisine verilmesini sağlamak ve ileride kullanmak üzere bu sahaları elinde tutmaktır.

Hazar'a kıyıdaş devletler arasında yıllardan beri devam eden statü sorununun kıyı ülkelerin katılım ile çözülme ihtimali çok düşük görünmektedir. 2002 Mayıs ayında yapılan zirveden herhangi bir sonuç çıkmaması bunun en büyük kanıtıdır. Bu nedenle statü sorununun devletler arası ikili anlaşmalar ile bir sonuca ulaştırılma ihtimali daha ağırlık kazanmaktadır. İran, Hazar sorununda artık yalnız kalmıştır. Hazar'ın İran açısından çok fazla önemi olmamasına rağmen Azerbaycan açısından önemi çok büyüktür. Bu nedenle iki ülkede sorunun çözümünde savundukları tezlerden belirli ölçülerde feragat edip ortak bir yol bularak ikili anlaşmalar ile bunu pratiğe dökmek zorundadır. Bunun yapılmamasının başta iki ülke ilişkileri olmak üzere bölgesel istikrarı da olumsuz yönde etkileyeceği kuşkusuzdur.

Öte yandan Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu da İran'ın Azerbaycan politikasında önemli yer tutmaktadır. Dağlık Karabağ sorunu aslında yaklaşık yüzyıldır sürmesine rağmen, bu anlaşmazlık özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen önce ki dönemde Azerbaycan ve Ermenistan arasında savaşa neden olmuştur. Sonuçta savaş, 1994 yılında ilan edilen ateşkesle birlikte sona ermiş, fakat bu bölge ile ilgili bir türlü anlaşmaya varılamamıştır.

İran Dağlık Karabağ sorunundan azami ölçüde yararlanmayı ve çıkarları için kullanmayı başarmıştır. Türkiye, Azeri-Ermeni uyumsuzluğunda çok açık ve dürüst bir politika izleyerek dil, etnik köken ve kültür birliği olan Azerbaycan'ı, özellikle Dağlık Karabağ bölgesi konusunda açıkça desteklemiş ve Sovyetler Birliği sonrası cumhuriyetler arasında Azerbaycan'a açıkça öncelik vermiştir. Buna karşın; İslami bir söylem ve politikası olan İran, kendisi gibi Şii olan Azeriler'in imdadına ilk koşan devlet olması gerekirken, kendi içinde de milyonlarca Azeri Türkü'nün yaşamasına ve bunların verecekleri tepkilerden korkmadan Hristiyan Ermenistan ve Rusya'yla işbirliği içine girmiştir. Her ne kadar İran'da yaşayan Azeriler, Dağlık Karabağ savaşı sırasında İran'ın Ermenistan'dan yana tavır takınması sebebiyle İran içerisinde protesto gösterileri yapmışsa da, İran yönetimi bu gösterileri önemsememiş ve Ermenistan ile olan ilişkilerine daha fazla önem vermiştir.

İran, Azeri-Ermeni çatışmasında arabuluculuk yapabileceği söylemlerine karşın, asla Azerbaycan'ı destekleyici bir tavır içinde olmamış tam aksine, İran, sürekli olarak Ermenistan ile olan ilişkilerini geliştirme arayışı içinde olmuştur. Türkiye Azerbaycan'ın, Ermenistan ve işgal ettiği Azeri toprağı olan Dağlık Karabağ bölgesine uyguladığı ablukaya katılırken, İran ablukaya katılmak bir yana Ermenistan'ın başlıca ticaret ortağı olmuştur. İran, bu bölgeye gıda ve mal yardımı yapan ülkelerin de başında yer almıştır.

İran'ın Dağlık Karabağ sorununda arabuluculuk görevi üstlenmesinin nedenleri çelişkilidir. İran, uzun yıllar süren bu savaş sonunda başta baş düşmanı Amerika olmak üzere batılı devletlerin ve Türkiye'nin bu bölgeye müdahale etmesini ve savaşın başta kendi ülkesi olmak üzere tüm Kafkasya'ya yayılmasını istememiştir. Kısacası bölgedeki istikrarsız durumun daha uzun süre devam ederek, daha da kötüleşmesini istememiştir.

Öte yandan ise İran, Azerbaycan'ın Ermenistan ile savaş durumunda olmasından memnun olmuştur. Çünkü böylelikle Azerbaycan tüm gücünü bu savaş üzerine odaklamış ve istediği kalkınmayı sağlayamamış ve güçsüzleşmiştir. Tabi ki güçsüz bir Azerbaycan, İran açısından tehdidin en asgari seviyeye inmesi anlamına gelmektedir. İran, Dağlık Karabağ sorununda arabuluculuk girişimlerine birbirine taban tabana zıt iki düşüncenin arasında girmiştir.

İran'ın arabuluculuk girişimleri bir sonuç getirmemiştir. Girişimlerin sonuçsuz kalmasının nedeni daha sonra ortaya çıkmıştır. Çünkü İran arabuluculuk girişimlerinde tarafsız davranmamış girişimlerini sürekli olarak Azerbaycan aleyhine, Ermenistan lehine kullanmıştır.

İran'ın Ermenistan yönünde avantaj sağlama amaçları şunlar olmuştur; Ermenistan Batı ve Kuzey İran'ı Türkler'in etkisinden koruyan bir etkindir. Ayrıca İran'ın Rusya ile diyalogunu kolaylaştırmaktadır. Öte yandan Ermenistan Hristiyan olması açısından, yeryüzünde başta ABD almak üzere Batılı devletler tarafından soyutlanmış ve izole edilmiş bir İran için Batı'ya açılan kapıdır. Bu sebeple

Ermenistan ile olan ilişkilerin kuvvetlendirilmesi İran açısından büyük önem arz etmektedir. Ermenistan İran'ı Avrupa'ya taşıırken, İran'da Ermenistan'ın Körfez ve Asya'ya açılışını sağlamaktadır. Avrupa'ya açılmak İran açısından çok stratejik bir önem taşımaktadır. Çünkü 20 yılı aşkın bir süredir devam eden şariat rejimi ve İran'ın dünyadan soyutlanması, İran halkı içerisinde özellikle Fars kökenliler arasında tepkilere yol açmıştır. İran yönetimi içerideki tepkileri azaltmak amacıyla, daha dışa açık bir politika içerisine girmek zorunda kalmıştır. İşte İran açısından Ermenistan bu politikanın en önemli basamağını oluşturmaktadır. Bu sebeple İran arabuluculuk girişimlerinde tarafsız davranamamış ve tercihini Ermenistan yönünde kullanmıştır.

Dağlık Karabağ sorunu yaklaşık 15 yıldır herhangi bir çözüme kavuşturulamamış ve bölge istikrarını tehdit eden bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür. İki ülkede henüz bir anlaşma ortamı bulamamıştır. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorunundaki politikasının; sorunu sıcak çatışmaya dönüştürmeden mevcut durumu kalıcı kılacak bir şekilde barışçıl yollardan çözmek olduğunu düşünürsek ve şu anki mevcut durumun da Azerbaycan'ın % 20'lik bölümünün Ermenistan işgali altında olduğunu göz önünde bulundurursak, Azerbaycan'ın bu şekilde bir anlaşmaya yanaşmayacağı çok açıktır. Bu sebeple Dağlık Karabağ sorununun uzun yıllar her iki tarafta taviz vermeksizin çözüme ulaştırılması çok zor görünmektedir.

Bütün bu koşullar göz önüne alınırsa; İran Azerbaycan ilişkilerinde Dağlık Karabağ sorunu önemli bir yer işgal etmeye devam edecektir. Önümüzdeki yıllarda da İran bu sorunu daha önce yaptığı gibi kendi çıkarları çerçevesinde kullanmaya devam edeceği çok açıktır. Bu nedenle Azerbaycan sorunun çözümünde İran'a karşı daha dikkatli olmak zorundadır.

Öte yandan İran bölgede hem Rusya hem de Ermenistan ile iyi ilişkiler gerçekleştirme çabası içinde olmuştur. Rusya ve İran'ın Kafkasya'daki ana stratejileri, bölgeye Türkiye'nin ve Batı'nın ekonomik ve askeri alanda yerleşmesinin önlenmesidir. Rusya için Ermenistan Kafkasya'da stratejik ve siyasi bir destek

noktasıdır. Ayrıca Ermenistan ve Rusya arasındaki geniş işbirliği ve İran'ın Ermenistan ile olan iyi ilişkileri Rusya-İran ilişkilerinde Erivan'ı aracı konumuna oturtmuştur. Böylece Kafkaslar'daki Moskova-Erivan-Tahran ittifakı fiilen oluşmuştur.

İran bölgede Rusya ile olan ilişkilerini geliştirmek için büyük çaba sarfetmektedir. İran SSCB yıkılana kadar Kafkaslar politikasını, Sovyetler Birliği'nden gelen tehdidi baz alarak üretmiştir. Özellikle Sovyetler'in II. Dünya Savaşı sırasında İran'ı işgal etmesi ve İran baskısı altında ezilen Güney Azerbaycan Türkleri'ni kışkırtarak bu bölgede kısa süreli de olsa bağımsız bir hükümet kurdurması, ayrıca daha sonra ki yıllarda özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne bağlı Azerbaycan Devleti'ni maşa olarak kullanıp Güney Azerbaycan Türkleri'ni yeniden İran'a karşı ayaklandırarak o zamanlar ABD ve Batı ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan İran'ı parçalamak istemesi İran'ı, Kafkasya politikasını Sovyetler'e göre şekillendirmek zorunda bırakmıştır.

1979 yılında İran'da yapılan İslam Devrimi ile İran yönetimine ABD karşıtlarının gelmesi ile Sovyetler'in İran'a yönelik olan tehditkar dış politikası, iki ülkenin de hemen hemen aynı saflarda yer almasından dolayı yumuşama göstermiş, 1980'lerin sonunda hem ilişkilerde meydana gelen yumuşamadan hem de her iki ülkenin içinde bulunduğu durumun getirdiği ihtiyaçlardan dolayı iki ülke arasında özellikle silah alımı-satımı konularından başlayan ilişkiler zamanla gelişmiştir. Özellikle 1991 yılında Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmeye kalkışması ve bu dönemde Rus tanklarının Bakü'ye girerek Azerbaycan'ı 1920 yılında olduğu gibi yeniden işgal etmeye kalkışması, Müslüman bir ülke olmasına rağmen İran tarafından protesto edilmemiş, aksine el altından bu girişim desteklenmiştir. Ayrıca İran, Azerbaycan'ı bağımsızlığını ilan ettiği dönemde tanımak konusunda tereddütlü davranarak, bu yeni devletten pekte memnun olmadığını göstermiştir.

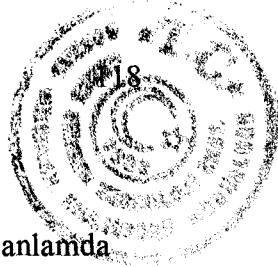
Öte yandan iki ülke Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusunda uzun yıllar aynı görüşü paylaşmış ve birbirlerini desteklemişlerdir. İran ile Rusya arasında aynı İran-

Ermenistan arasında olduğu gibi bir çok konuda stratejik bir ortaklıktan söz edilebilir. Nihayetinde iki ülke içinde hedef ülke; Azerbaycan'dır. Hem Rusya hem de İran, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tam olarak hazmedememiştir. Ayrıca özellikle Rusya, çok önemli bir sömürgesini kaybetmenin üzüntüsünü yaşamaktadır. Bu sebeple Azerbaycan'a karşı sürekli olarak diğer ülkelere karşı izlediği politikadan daha sert politikalar izlemektedir. Bu açıdan bakıldığında, Azerbaycan'a karşı pekte iyi niyet beslemeyen İran ile bir çok alanda çıkarlarının uyduğu görülmektedir.

İki ülkenin bölgede stratejik ortak oldukları şeklinde bir tablo çizmelerine rağmen, aslında son on yıl içerisinde geliştirdikleri ortak politikalardan zaman zaman saptıkları görülmektedir. Örneğin iki ülkenin Hazar'ın statüsü sorunu da uzun yıllar Azerbaycan'ın tezini reddedip, ortak bir tez ileri sürmelerine rağmen son yıllarda Rusya izlediği bu politikayı terkederek Azerbaycan'ın görüşlerine yakın bir politika izlemeye başlamış ve İran'ı bu konuda yalnız bırakmıştır.

Rusya bunun bir başka örneğini de İran'daki nükleer silahlanma çabaları ile ilgili göstermiştir. Daha öncede belirttiğimiz gibi İran'daki nükleer silahlanmaya en büyük destek yine Rusya'dan gelmiştir. Fakat 2003 yılının Mayıs ayından itibaren ABD'nin İran'ı hedef alan ve İran'daki nükleer silahlanmanın tehlikeli boyutlara vardığını iddia eden açıklamalarına, Rusya ses çıkarmamış bunun aksine kendisinden beklenmeyecek açıklamalarda bulunmuştur. Haziran ayının başında St. Petersburg'un 300. kuruluş yıldönümü törenleri sırasında ABD Başkanı George Bush ile Rusya Devlet Başkanı Putin ortak bir basın toplantısı düzenlemişler ve hem Putin hem de Bush İran'a yüklenmişlerdir. Rusya Devlet Başkanı Putin yaptığı açıklamada "Başta ABD olmak üzere müttefiklerimizle birlikte kitle imha silahlarının yayılmasını engellemek için çalışacağız" demiş, ayrıca Putin "Rusya ve ABD arasındaki stratejik ortaklığın başka alternatifi yoktur, ilişkilerimiz kamuoyuna aktarılandan daha güçlü" diye eklemiştir. Rusya'nın İran'a karşı ortaya koyduğu bu U dönüşü; ABD'nin Ortadoğu'da ortaya koyduğu politikadan Rusya'nın çekindiği ve Putin'in İran konusunda ABD'ye destek vererek bu durumdan çıkar sağlamaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bu iki örnek ülkelerin dostlukları yoktur,

çıkarları vardır” ilkesini çok güzel betimlemektedir. Öte yandan stratejik anlamda Rusya’nın yaptığı bu açıklamalar; Kafkaslardaki, Ermenistan- İran-Rusya ittifakının çatırdadığı hatta yıkılmak üzere olduğu anlamına gelmektedir. Zaten ekonomik olarak ABD’ye bağlı teknolojik olarak da geri konumda bulunan bir Rusya ile ittifakın uzun süre devam etmeyeceği de artık İran tarafından da anlaşılmıştır.

İran’ın Azerbaycan’a yönelik dış politikasını oluşturan bütün bu unsurlara rağmen, Azerbaycan İran’a yönelik politikalarını oluştururken düşmanca ve tehditkar davranmamış bunun aksine ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik, dostane politikalar izlemiştir.

Örneğin Elçibey’in yerine geçen, şimdiki Devlet Başkanı Haydar Aliyev, her ne kadar da Azerbaycan’ı başta İran olmak üzere İslam alemine daha fazla yakınlaştırmaya çalışmışsa da bu çabalar İran’ın Azerbaycan’a yönelik politikasını pek etkilememiş ve İran’ın bu ülkeye yönelik temel göstergelerinde de önemli bir değişiklik kaydedilmemiştir.

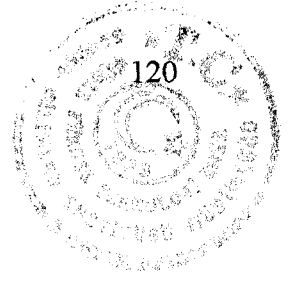
Bütün bu saldırgan tutumuna karşın İran Azerbaycan’a saldırmaktan sürekli olarak çekinmiş ve sadece gövde gösterisi yapmakla yetinmiştir. Çünkü İran bölgedeki en önemli rakibi olan ve çok büyük bir orduya sahip olan Türkiye ile karşı karşıya gelmek istememektedir. 2001 yılı ağustos ayındaki Hazar Krizi sırasında, İran her ne kadar Azerbaycan üzerinde askeri baskı kurmaya ve savaş tehdidi ile istediklerini elde etmeye çalışmışsa da, Türkiye’nin duruma müdahale etmesi ve Azerbaycan’dan yana tavır koyması İran’ın bütün planlarını bozmuş ve İran’ın geri çekilmesine neden olmuştur.

Ayrıca İran’ın Türkiye ile karşı karşıya gelmesi İran’ın ABD ile karşı karşıya gelmesi anlamına gelmektedir. Her ne kadar Irak savaşı sırasında Türkiye’nin ABD’nin yanında bulunmayarak istenilen düzeyde yardımda bulunmaması ABD-Türkiye ilişkilerin bozmuş ayrıca ABD 2001 yılındaki Hazar krizinde güç kullanımını reddetmiş ve Bakü –Tahran arasındaki sınır anlaşmazlıklarını iki ülke tarafından çözülmesi gerektiği bildirmişse de, ABD’nin çıkarları söz konusu

olduğunda bölgeye müdahale için bu tür bir gelişmeyi kaçırmayacağı kuvvetle tahmin edilmektedir. Çünkü ABD 11 Eylül saldırılarından sonra Irak, Suriye ve İran'ı "Şer Üçgeni" olarak ilan etmiş ve bu ülkelere müdahale yapacağını sinyallerini vermiştir. Bu sinyaller 2003 yılının Mart-Nisan aylarında ABD'nin Irak'a saldırısı ile gerçeğe dönmüştür. Bu sebeple İran'ın Azerbaycan'a ve dolayısıyla Türkiye'ye karşı takınacağı düşmanca tutum, olaylara ABD'nin de müdahil olmasına neden olacaktır.

Fakat son gelişmeler ABD'nin İran'a karşı aynı Irak'a yaptığı gibi doğrudan güç kullanımında bulunmayacağını göstermektedir. Çünkü İran daha öncede belirttiğimiz gibi başta Rusya ve Çin olmak üzere bir çok ülkeden büyük miktarlarda silah almıştır. Bu göz önüne alındığında İran'ın şu anda bölgenin en güçlü ordularından birine sahip olduğu düşünülmektedir. Böyle bir durum doğrudan müdahale durumunda ABD'nin zayıfının çok ağırlaşması anlamına gelmektedir. Bu sebeple kısa dönemde ABD'nin İran'a karşı güç kullanma ihtimali çok zayıftır. Bunun yerine ABD'nin İran'daki rejim karşıtlarını desteklemesi dahası İran'daki etnik azınlıkları ayaklanmaya teşvik etmesi daha kuvvetli bir ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır. ABD'nin İran'da öncelikle Azeri ve Kürtler üzerinde bu politikalarını uygulamaya koyacağı ve bunun içinde Türkiye ve Azerbaycan'ın desteğini isteyeceği açıktır.

Kanaatimizce bu destek verilsin ya da verilmesin İran'ın vehimli yapısından doğan bazı nedenlerden ötürü önümüzdeki günlerde İran'ın hem Türkiye hem de Azerbaycan'a karşı izlediği dış politikada daha da sertleşeceği, özellikle Amerika'nın tahrik etmesinden korkarak Güney Azerbaycan Türkleri'nin üzerine daha fazla gideceği ayrıca Hazar'da da uzlaşmaz bir tavırla İran-Azerbaycan ilişkilerini gerginleştireceği kuvvetle muhtemel görünmektedir.

KAYNAKLAR

- 1-AZERBAYCAN Ülke Raporu 2000, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel ilkbahar 2001,cilt:7 sayı:1, ASAM
- 2-ARAS, Dr. O. Nuri: " Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi" Der Yayınları, İstanbul, 2001
- 3-ALTINBAŞ, Deniz: " İran'ın Silahlanma Çabaları" Avrasya Dosyası İran Özel sonbahar 1999, cilt:5 sayı3, ASAM
- 4-ARSLANLI Araz: " Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu " Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel ilkbahar 2001,cilt:7 sayı:1, ASAM
- 5-AVAKIAN, A.B. and SHIRIKOV V.M.: " Rational Use and Protection Of Water Resources" Ekaterinburg,1994
- 6-ARDABİLİ Hossein Kenampour: " The Caspian Sea:Resources,Legal Status, Future"The Economy and Energy Vol:1 Spring 1997,
- 7-BAYIR, Emre ve ARSLANLI Araz: " Tehdit Merkezli Bir Dış Politika: İran'ın Azerbaycan Politikası" Stratejik Analiz, Ekim 2001, sayı:18, ASAM
- 8-BAĞCI, Prof.Dr. Hüseyin.: "Cem'in İran gezisi: Kazanılmış bir cephe mi? Turkish Daily News,13 Şubat 2001
- 9-BAYIR, Emre: " İran'da Fars Milliyetçiliği'nin Üç Dalgası: " İranlılık " Düşüncesine giden Yol" Stratejik Analiz,Ocak 2001, sayı:9, ASAM
- 10-BİLİCİ, Abdülhamit, Aksiyon Aylık Dergi, Eylül 2001, sayı:352,
- 11-BAYIR, Emre: "Fars Milliyetçiliği'nin Gelişimi ve Güney Azerbaycan Milli Direnişi" Avrasya Dosyası, İran Özel, sonbahar 1999, cilt:5 sayı:3, ASAM
- 12-BAYCAUN, Saule: " Putin'in Kazakistan Ziyareti: Moskova-Astana İlişkilerinde Yeni Dönem mi? Stratejik Analiz, Kasım 2000, cilt:1 sayı:7, ASAM
- 13-BÖLGELER ve Olaylar-Kafkasya , Stratejik Analiz, Mart 2001, ASAM
- 14-BÜYÜK Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi,1994, Milliyet yayıncılık, Cilt 11
- 15-BREZEZİNSKİ,Zbigniev,"Büyük Satranç Tahtası"Sabah Kitapçılık,1998
- 16-CAFEROĞLU, Prof. Dr. Ahmet; "Türk Kavimleri " Enderun Kitapevi, İstanbul

1988,

- 17-CAFERSOY Cafer :” Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası” ASAM
Kafkasya Araştırmaları Dizisi, 2001,
- 18-CAFERSOY Cafer;”Azerbaycan’da Bağımsızlığın Diğer Adı:Ebülfez
ELÇİBEY”Stratejik Analiz cilt:1 sayı:5,Eylül 2000,
- 19-CAN, A.Selçuk:” İran’ın Kafkaslar Politikası ve Türkiye Azerbaycan İlişkilerinin
Geleceği” Türkiye ve Siyaset Dergisi, Eylül-Ekim 2001,
- 20-CROÏSSANT, Michael and Cynthia :” The Caspian Sea Dispute: Azerbaijan
Perspectives” Caspian Regional Studies Vol:3 Issue 1,1998
- 21-CAŞIN, M.Hakkı:” İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim
Arayışları ” Avrasya Dosyası İran Özel, sonbahar 1999, cilt:5, sayı:3,ASAM
- 22-CORDESMAN, Anthony H.:” The US Government view of energy developments
in Caspian, Central Asia and İran ” Center For Strategic and International
Studies, April 2000,
- 23-CUMHURİYET, 13 Nisan 1998
- 24-ÇEÇEN, Prof. Dr. Anıl,;”Bir İran Değerlendirmesi “,Avrasya Dosyası İran Özel,
sonbahar 1999, cilt:5, sayı:3, ASAM
- 25-ÇOLAK, İhsan:”Değişen Stratejiler Işığında İran Türk Cumhuriyetleri
İlişkilerinde Yeni Dönem” Avrasya Dosyası İran Özel 1999, cilt:7,
sayı:3,ASAM
- 26-ÇETİNOĞLU, Oğuz: ”Bahtı Kara Karabağ “Orkun Aylık Dergi sayı:26
Nisan,2000,
- 27-DURDULAR, Ercan: “İran’ın Ermenistan ve Azerbaycan Politikası” Avrasya
Dosyası İran Özel,1995
- 28-DEİK ”Hazar Petrolleri Nasıl Paylaşılacak” Mayıs, 2002
- 29-ETTELA’AT International, Daily newspaper,11 August 1995
- 30-EIU, Azerbaijan Country Profile 1996/97,
- 31-EMERSON, Michael and TOCCI, Nathalie :“A Stability Pact For The Caucasus”
CEPS Working Documents No:145, 2000
- 32-GASIMOV, Musa: ” Bakü’nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisi’nin
Mücadelesi 1918 Yılı” Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel ilkbahar 2001, cilt:7,
sayı:1, ASAM

- 33-GÜL, Nazmi ve EKİCİ, Gökçen :”Stratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu var?
Putin’in Ermenistan Ziyareti ve Moskova-Erivan İlişkileri” Stratejik Analiz,
Kasım 2001, sayı:19, ASAM
- 34-GÖKAY,B.:”Caspian Uncertainties: Regional Rivalries and
pipelines”perspection, march- may 1998,
- 35-GÖRSEL Genel Kültür Ansiklopedisi, Görsel Yayınları,1985,
- 36-GÜRSES, Emin ;”Kafkasya’da Uluslar arası Rekabet” Avrasya Dosyası
Azerbaycan Özel ilkbahar 2001, cilt:7, sayı:1, ASAM
- 37-HUMAN Right Watch Report In Iran,1997(www.hrw.com)
- 38-İNAF Haber Bültenleri(www.inaf.gen.tr)
17 Temmuz 2001, 2-10-13-27 Ağustos 2001,5 Kasım 2001, 25 Nisan 2002
- 39-İRAN Year Book,“ National And Ethnic Groups In İran”,1993
- 40-İSMAİLOVA, Gulnara: ”Azerbaijan and Iran: Drowing Closer of Positions or
Estrangment” July, 2001
- 41-KARACA Ayhan “Azerbaycan’da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10
yılı” , Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2001
- 42-KİBAROĞLU, Mustafa:” İran Nükleer Bir Güç mü olmak istiyor ”Avrasya
Dosyası, İran Özel sonbahar 1999, cilt:5 sayı:3, ASAM
- 43-KHODODOUR, A.:” Representative of Rusian Foreign Ministry to the seminar
on the Caspian Sea, London, 1995
- 44-KULİEV, H.:“ Rusya’nın Azerbaycan Stratejisi” Avrasya
Dosyası,Ankara,Kış1996,
- 45- Dr. MANAZ ,Abdulah” Dünya’da ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık,”1999
- 46-MUŞOVDAĞLI, Ekrem: ”İran İslam Cumhuriyeti’nde Ermeni Sesi” Stratejik
Analiz, Kasım 2000, sayı:7, ASAM
- 47-MEMİŞ Prof.Dr.Ekrem ve Prof.Dr. KÖSTÜCÜ Nuri: “Yeni ve Yakın Çağda
Türk Dünyası Tarihi” İstanbul,1995,
- 48-MİLLİYET, 01.09. 2000
- 49-NESİPLİ, Prof. Dr.Nesip: “The Azerbaijan Ouestion In İran: A.Crucial Issue For
İran’s Future” Caspian Crossroads Magazine, Winter 1998
- 50-NESİPLİ, Prof.Dr. Nesip:” Azerbaycan’da Milli Kimlik Sorunu”Avrasya Dosyası
Azerbaycan Özel, 2001, cilt :7 sayı:1,ASAM

51-NESİPLİ, Prof.Dr.Nesip: “Azerbaycan ve Moskova, Erivan ve Tahran İttifakının

Jeopolitik Kuşatması” Stratejik Analiz, Kasım 2000, sayı:7, ASAM

52-NUGMAN,G.:” The Legal Status Of Caspian Sea” Avrasya Etüdleri, İlkbahar 1998,

53-OĞAN, Sinan:”Yüzyılın Dramı, Azerbaycan’da Göçmen ”Kaçkın” Sorunu” Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel ilkbahar 2001, cilt:7, sayı:1, ASAM

54-ODCCP Annual Field Report, 2000(www.oddcpc.com)

55-ÖĞÜTÇÜ, M.:“ Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış” Avrasya Etütleri, Ankara, Sonbahar,1994,

56-ÖZCAN, N.Ali:”İran’ın Türkiye Algılaması ve Politik Araç Olarak Terör”Stratejik Analiz, Haziran 2000 sayı:2, ASAM

57-PAMİR, Necdet: “Dünya’da ve Türkiye’de Enerji Güvenliği“ Stratejik Analiz, Nisan 2001, sayı:12, ASAM

58-PAMİR, Necdet: ”Hazar Bölgesi’nde Enerji Politikaları: Avrupa’nın ve ABD’nin Konseptleri” Avrupa’nın ve Türkiye’nin Kafkasya,Orta Asya ve Orta Doğudaki Ortak İlgi Alanları Uluslar arası Sempozyumu,Kasım 2000,Ankara

59-REHİMOĞLU, Arif :” Satranç Tahtasında Azerbaycan-Farsistan” Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel ilkbahar 2001, cilt:7, sayı:1,ASAM,

60-RAMEZANZADEH, Abdollah: ”Iran’s Role As Mediator In the Nogorno-Karabakh Crisis” Chapter VII, 1996

61-RADİKAL, “Hazar’da Kavga Kızıştı” 9 Temmuz 1998

62-SOLTAN, Elnur: ”Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü: Çizilemeyen Sınırlar” Stratejik Analiz, Mayıs 2001, sayı:13, ASAM

63-SOLTAN, Elnur: “Hatemi’nin Rusya Ziyareti : Soyut Anlaşmaların Somut Sonuçları” Stratejik Analiz, Nisan 2001, sayı:12,ASAM

64-SHAFFER,Brenda:” The Formation of Azerbaijani Collective Identity İn İran”Nationalities Papers,Vol:28 No:3 ,2000,

65-SWİETOCHOWSKİ,Tadeusz:” Azerbaijan:Perspectives From the Crossroads” Central Asia Survey,1999,

66-SABAH, 13 Ağustos 2001

67-SARAY Prof Dr. Mehmet:” Türk-İran İlişkileri ”Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,1999,

68-TİKA, Avrasya Dosyası, Sayı:69, Ankara, Kasım 1996

69-TAŞKIRAN Dr. Cemalettin “Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi”

G.Kurmay Basım Evi,1995,Ankara

70-ÜLGER, İ.Kaya.” Hazar’da Petrol Kavgası”Altınbaşak Aylık Dergi, Temmuz-

Ağustos 1999,

71-WORLD Policy Journal:”Oil Politics; America and the riches of the caspian basin

vol:15 no:1,1998,

72-www. Öztürkler.com

73-YENİ Düşünce, 28 Ocak-3 Şubat 2000 sayı:5,

74-YUSİFZADE Khoshbakht:”Dividing Natural Resources Between Five

Countries”Autoum,2002

Ö Z G E Ç M İ Ş

27.07.1976 tarihinde Ardahan'ın Çıldır ilçesinde doğdum. İlk ve ortaokulu Kocaeli, Muş ve Tekirdağ'da bitirdikten sonra 1990 yılında Polis Koleji sınavını kazanarak İstanbul Polis Koleji'ne girdim. 1994 yılında kolejden mezun olup Polis Akademisi'ne devam ettim. 1998 yılında Polis Akademisi'nden komiser yardımcısı olarak mezun oldum ve Kocaeli'nin Gebze ilçesine atandım. Gebze'de çeşitli birimlerde çalıştıktan sonra, şu anda komiser rütbesiyle Önleyici Hizmetler Büro Amiri olarak görev yapmaktayım. Bekarım ve ingilizce bilmekteyim.

